ROMAI

CLASSICUSOK

MAGYAR FORDÍTÁSOKBAN.

KIADJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ELSŐ KÖTET.

SALLUSTIUS KAZINCZYTÓL.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

M. D. CCC. XXX. VI.

C. C. SALLUSTIUS'

ÉPEN MARADT

MINDEN MUNKÁI.

MAGYARRA

KAZINCZY FERENCZ.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

M. D. CCC. XXX. VI.

ELŐSZÓ.

Szallusztot én két nyelven beszéltetem: Töredékiben és a' két Levélben az új idők' ízlése szerint, melly könnyűt kedvel, simát, ömlőt, mindennek érthetőt, hidegen józant: Catilinában és Jugurthában a' régi felé igyekeztem közelíteni. Amaz kevésbé rossz azok előtt lehet, kikkel a' Szalluszt' beszéde magát megkedveltetni a' Szalluszt' ajakán sem tudta: az utóbb-említetteké azoknál, a' kik értik, mi tészi őt, a' makacsot, különözőt, darabost, homályba-vonúltat, görög alakokban gyönyörködőt, szófaragót és nyelvkorcsosítót, utólérhetetlenűl széppé, 's látni fogják, hogy fordítója az előképet szerette, 's sajátságait megragadni 's dolgozásába álthozni törekedett. A' kettő közt magam az elsőbbséget a' régi ízlésűnek adom, örvendve Nyelvünknek, hogy ez megbírja a' mit

elkényeztetett erőtlenné tett társai többé meg nem bírnak; és aztán, mivel ez rést nyithat előttünk eggy gyönyörű táj felé, mellyet, minthogy rá térni még mindég rettegünk, bár csudáljuk, magasztaljuk, talán nem ismerünk a' mint érdemli. A' szép' mezején külömbözők, ollykor épen ellenkezők a' nemek, 's a' Mesterség' barátjainak mindenike kívánhatja figyelmöket, gondjaikat. Csakhogy mi szép, és miért szép, a' kit szokás és iskoláink elfásítottanak, ollykor érzi, ollykor nem.

BEVEZETÉS.

I.

SZALLUSZT' ÉLETE.

Született Amiternumban Rómának 668 esztendejében, plebéjus házból, mellyet fénybe nem eleji, hanem ömaga hozott.

Nagy reményekre gyulasztva tanítójának Attéjus Praetextátusnak megkülömböztetései által, még ennek kezei alatt elkezdé magát a' Thucydides' követésében gyakorlani, kit a' görög írók közt leginkább kedvelt vala meg, hogy egykor honjában, mint neki szerencsés vetélkedője, ragyoghasson. De tovább őtet is megszállá az a' vágy hogy hivatalokba juthasson el, 's mindenfelé gátlásokat talált. Hol a' tisztségek, mint maga a' szerencsétlen hon, a' legkajánabbak', legszemtelenebbek' zsákmányai voltak, ott új ember, bár melly tündöklő érdemben, nem könnyen boldogúlhata. De végre Quaestor leve, és ez által helye volt a' Tanácsban, élte' harmincz-

harmadikában pedig (Róm. 701.) Nép' Tribúnusa. Innen kedvezvén szerencséje, az Aedílisi, Praetori, és végre Consuli méltóságokra emelkedheték.

Szép reményit azomban igen is hamar terhes borúlatok verék le. Pompéjus és Caesár, az ip, ez vő, halálos ellenségei egymásnak, arra törekedtek, az üres gőggel, 's elbízva magát nem érdemlett szerencséjében 's temérdek gazdagságában, ez sok ésszel, lélekkel, de ravasszal és gonosszal, hogy a' szabadságot elnyomhassák, 's hazájoknak nyakára hághassanak. Caesárral a' Nép tarta, Pompéjussal Tanács és a' Nagyok. Míló, a' Tanács' felén, Consul vágya lenni: Clódius, a' Népén, Praetor; 's a' két fél korholá egymást, lármásan, verekedve, vért ontva. Clódius halva maradt. A' nép örvende hogy Mílót, és Mílóban egész felekezetét, köz nyugalom' megháborításával 's polgárvér' ontásával terhelheti, 's Szalluszt, akkor Nép' Tribúnusa, bosszúra tüzelé a' sokaságot. Clódiusnak holt teste elborítva vérrel, sebekkel, a' Fórumra viteték. A' Nép annak látására felgyúladott; a' Cúria-Hostíliából kihordá a' Senátorok' űlőpadjait, máglyának, mellyen a' siratott ember' tetemei, bosszantására a' Nemességnek, halotti fényben hamuvá égettessenek, 's a' láng áltcsapott a' Cúriára, 's azt földig emésztette. A' kárvallás most a' Népet azok ellen ingerlé, a' kik azt elébb a' Nemességre ingerlették volt; így bízhatni mindég sokasághoz. Szalluszt ugyan büntetlen maradt, 's az bizonyság hogy ő szerénnyebben, legalább okosabban viselé magát; de két tisztársa, Pompéjus Rúfus és Munátius Plancus, meglakoltanak.

Elmúlt vala az év, 's Szalluszt kilépe hívatalából; tovább viselni azt nem engedte a' törvény; de a' Tanácsban megmaradt. Azomban Appius Claudius Pulcher, dölyfös patrícius, mint minden ösei, és vele Lúcius Calpurnius Pisó, Censor leve, 's a' büntetlen-hagyottat Censori mindenhatóságával, melly felelettel nem tartozott, semmi ellenmondást nem tűrt, semmi mentséget el nem fogadott, a' Tanácsból kitiltá, erkölcseinek mocskai miatt, mint mondania tetszett, csak hogy minden mocskosokat ki nem tilta; igazán, mivel a' Pompéjus' fele, az akkor erősb, és a' Szalluszt által zaklatgatott rossz Nemesség bosszút lihegének.

E' csapás után visszatért a' korán elhagyott pályára, 's ellenségit dolgozásai által igyekezett megszégyeníteni. Huszonhárom évű midőn Catilína a' jók ellen összeesküvék 's a' várost lánggal, a' hazát vérrel elborítani készűle, látta, ismerte a' rettenetes embert; látott, ismert sokakat czinkosaiban, 's mi miként méne, hallá az éltesbek körül és magától Crassustól (Cap. XLVIII.), 's ezt választá dolgozásai' első tárgyává. 'S a' nevezetes történetet olly hűven, olly lelkesen, olly ragyogó beszédben írta meg, hogy őtet Róma tógás Thucydidesnek kevélykedve tekintheté.

Győze Caesár, 's oda hagyván Galliát, hol a' hon' sergével állott, hatvan nap alatt ura vala Italiának. Róma, melly magát aristocratájinak 's democratájinak örök visszálko-

dásai közt még most is szabadnak szerette képzelni, noha az nem vala többé és lenni már rég olta nem érdemle, nem találá vigasztalást. Szalluszt, hív honja' törvényeihez, 's a' szabadságnak forró barátja, látta ugyan, Caesár hova törekedik; de itt nem vala egyéb közt szabad a' választás, mint vagy a' gonosz de lelkes Caesárral tartani, vagy a' Nagyok által pártfogolt inkább csak szerencsés mint lelkes Pompéjussal, 's megmaradott a' hol eddigelé is állt vala. Ez őtet elhalmozá kegyeivel; előbb (706.) Quaestorrá nevezé 's bevitte a' Tanácsba; tovább reábízta Illyriában fekvő sergét, hogy a' Pompéjus' felén álló Octáviussal és Libóval verekedjék. A' dolog rosszúl üte ki, de azért el nem veszté Caesár' bízodalmát, sőt ez által, mint Praetor, (707.) Campaniába küldetett, hogy Africába áltszállani vonakodó katonájit szorítsa engedelmességre. Balúl üte ki ez is, 's ő a' láz sereg' haragját csak megszökés által kerülheté ki. Ekkor Cercínába küldetett, elfoglalni az eleséget, mellyet az ellenfél e' szigetben rakott vala le, 's itt teljesíté a' mi parancsolva volt. Caesár most, győzödelmeskedvén a' Júba által segélt Scípión, Szallusztot Proconsulképen küldé Numídiába. A' nem gazdag onnan királyi kincsekkel téré vissza. A' Numídák zsarlással vádlák, de ő Caesár és a' Tanács által tisztának ismértetett.

Caesár elesék gyilkolójinak kezeik alatt (710. Martz. 15.) 's Szalluszt másod ízben téré nyugalomba, 's most utolszor eggyszersmind. Africából hozott kincseit kertje'

ékesítésére pazarlá, mellyel a' Quirinálison, Rómának legemeltesb részében, eggy egész halmot borított vala el, baljára annak, a' ki Toscanából a' Porta del Popolón lép a' városba; és eggy másiknak Tíburban, mellyet Caesár' veszte után pénzen vásárlott. De lelkében a' dicsőség' szomja bővölködésének közepette sem alvék el, 's ekkor dolgozá Jugurthája't, mellynek írásához hihetőleg Numídiai Proconsulsága alatt fogott vala. Hogy hitelt érdemeljenek előadásai, felhányatá a' Hiempsál' évkönyveit, 's látni festésein, hogy a' történet' nevezetes helyeit megjárta, legalább megtekinteté.

Honja e' nyugalmának köszönhette a' Római Históriák' öt könyveit is, de mellyeket tőlünk hat épen-maradt töredékein és számtalan morzsáin kivül, irígyle az idő. Ezeket Sylla' lemondásán kezdette (675.), 's addig vitte, míg Pompéjus (688.), segélve a' Maníliusi javaslat és a' Cicerő' hatalmas pártfogása által, honjának 's magának vesztére, olly naggyá tételék.

A' két Levelet Caesárhoz még Proconsulsága előtt írá; az elsőt a' Pharsalusi csata előtt, a' másodikat, mikor ez Cleopatrájának karjai közt pihenge. Vannak, kik ezt nem ismerik Szallusztének, 's úgy hiszik, hogy valamelly Rhétor dolgozta, iskolai gyakorlatúl; mások az övének állítják. A' patvar haszontalan; a' historiai úton sem az eggyik, sem a' másik vélekedést nem lehet megállapítani; de hogy azok nem méltatlanok Szalluszt-

hoz, mutatja mind a' tanácslat' bölcsesége, mind az akkori történetek' mély ismérete, mind az egészen Szalluszti arczú beszéd. 'S hihető e, hogy a' melly Rhétor a' Szalluszt' beszédét annyira eltanúlta, semmit nem írt volna egyebet. 'S miért két Levelet gyakorlatúl? A' melly Declamatiojával némellyek Kiadásaikat bepiszkolni nem pirúlnak, nem érdemli hogy róla szóljunk. Hogy az Szalluszté legyen, mint Ciceróé az, melly ennek neve alatt van Szalluszt ellen írva, magok is tagadják, 's mind a' kettőt ál munkának ismerik.

Nevét némellyek eggy L betűvel írják, mások kettővel. Példa mind a' kettőre van.

Meghala Róm. 718. élet. 51. eszt., magzatok nélkül. Özvegye Térentia, előbb Ciceró' hitvese, harmadszor Messála Corvínus híres szolnokhoz, negyedszer Víbius Rúfushoz ment, 's száz húsz esztendeig élt.

II.

ERKÖLCSEI.

Illy kevés az, és illy bizonytalan a' mit Szalluszt felől tudhatunk; mert a' hírek hallgatnak, 's egymással ellenkeznek. Irásai, eltelve a' bölcseség' tanításival, a' jó' meleg szeretetével, mind annak a' mi rút, szent gyűlölésével, tiszteletes halandónak hirdetik, 's illyennek leljük életében is. Ahíta hívatalba jutni, új ember

volt, nem voltak hatalmas baráti, kik emeljék; és még sem keveredett Catilína' czimboráji közzé, kik minden mások felett lelkes, nagyra törekedő, pénzetlen ifjak után ólálkodtak; nappalait, éjjeleit Lucullusi dőzsölésekben tölthető, minekutána Africából haza jött; és még is olly munkák' dolgozása által látjuk elfoglalva, mellyek a' Stóa' Bölcseinek is dicsőségökre válhatának; kincseit honja' szépítésére 's a' művészség' gyarapítására vesztegeté, 's az is egyébre mutat mint lelketlenségre.

Azonban el van terjesztve a' vélekedés, hogy a' Rény' sanyarú tanítója az vala, kinek magasztalni kelle a' jót, hogy élte' fertelmit leczkézéseivel elfedhesse, 's Kiadóji könnyebbnek lelék hinni a' mi hitelt nem érdemel, mint gondosan vizsgálni; gyarlóságunk olly hajlandó valónak venni a' hamisat, ha általa elmésségünket ragyogtathatjuk, 's inkább tenni fel rútat mint szépet. Könnyed szerelmek' űzésével terheltetik, melly nemét a' vádnak szebb nem tudni mint emlegetni, 's Numídia' kirablásával; 's olly tanúk után, kik e' vádat bitang hírekből kapkodák fel, 's a' vádlottnál több századdal később éltenek. Mert a' kik eggy időben éltek vele, hallgatnak mind az eggyik, mind a' másik vád felől.

E' gondolatlanságokat többen megczáfolák, 's nyomosabban senki nem mint Wieland, a' Horátz' Szatirajinak fordítása mellett (I. 2.), hol az is meg van mutatva, hogy a' melly Sallustius ott megcsípkedtetett, a' mi

Sallustiusunk nem lehete, 's így ez annak becsületesb, bár makacs ízléséért nem lakolhat. Wieland hosszabbra foná a' pert mint hogy azt áltvennünk lehetne, 's így legyen elég Olvasóinkat oda útasítanunk. De az ott említettekhez két helyet fogunk fel, mellyen, a' mennyire tudnunk lehet, mind azoknak, a' kik Szalluszt mellett megküzdöttek, elsíklának szemeik, és a' mellyekről úgy hisszük, hogy magából vétetvén, a' vádlottból, a' Psychologus előtt többet fognak nyomhatni, mint mind az egyetemben, a' miket Szalluszt ellen tompaság vagy tévedés elhíresztelének, 's Szalluszt mellett elmésség és lélek' nemessége a' dolog' setét homályában mondhattak.

A' két hely' eggyike Catilinánál találtatik a' XXIII. Fejezetben, a' másika Jugurthánál a' XCIdikben. Szalluszt amott eggy boldogtalant állít elönkbe, kit a' Tanács mocskos élte miatt kebeléből kilökött: itt azt beszéli, hogy Márius felégeté Capsát, serdülteit kardra hányatá, asszonyait eladatá, a' pénzt katonáji közt eloszlatá. Ezek mellé azt veti, hogy a' Márius' tette még a' hadi törvény' keménysége mellett is irtózatos; de hogy az nem Máriust kiáltja kegyetlennek, hanem oda mutat, hogy a' hon' idve itt embertelen áldozatot kívánt, sőt parancsolt. Szallusztnak, midőn tollából e' sorai folytanak, nem lehete nem emlékezni az őtet terhelő két vád felől, ha tudnillik a' két vád olly közönséges vala mint rágalmazójának látszik; 's midőn Máriust mondja nem zsiványnak Capsában azt is mondja eggyszersmind, hogy

az ő sem vala az Numídiában, hol neki a' zsarlás és sarczolás, igen is hihetőleg, parancsolva volt, nehogy Africa, ha erejében meghagyatik, ismét feltámadhasson, 's a' háborgó Rómának essék. Ezt gyanítatja velünk a' Szallusztot felszabadító ítélet is. És midőn Cúrius felől beszéli, 's felőle javalva, a' mi magán is megtörtént, hallgatása által az egész Rómát szólítja bizonyságúl, hogy a' mi Cúriussal méltán történt, ővele nem méltán történt. Kevélyebb vala ő a' maga érdemei' 's tisztasága' érzetében mint hogy a' gyáva hírekre felelni akarhatott volna, 's eszesebbnek kell gondolni mint a' ki ne lássa hogy a' szó, ha nem ok nélkül vádoltatik, még ingerleni fogja a' szidalmazókat, 's kimutatja a' mit fedezni akar. Ezek nékem ugyan olly sullyú okoknak látszanak, hogy el nem tudom hinni, hogy ha Kiadóji, 's még a' legújabbak és legjobbak is, figyelmezének vala erre, tovább is azt beszéljék, a' mit leginkább Clérícus hoza folyamatba.

Tisztaságát a' mondottakon felül az is bizonyíthatná, a' miből vádlóji okot meríthetnének terhelésére, hogy Cicerót, ki korának még homályos embereit is festi, Szalluszt felől sohol nem emlékezik. Melly alkalma nem volt pedig rá, midőn Míló mellett viaskodék, midőn Clódiust emlegeté! De az igen tüzes democratának az igen tüzes aristocrata barátja nem lehetett; 's midőn neki Szalluszt azt a' tréfát játszá, hogy az általa eltolt Terentiát elvette, és ezzel, mint Cicero, nem éle békét-

lenűl, az ugyan legalkalmasb szer nem vala a' két barátot baráttá forrasztani. 'S vegyük hogy Szalluszt az vala, kinek őtet Gellius hireszteli, 's nem annyira hogy Szallusztot büntesse, mint hogy olvasóját 's magát, eléggé elmétlenűl és nemtelenűl, eggy bohó történettel múlassa; vegyük hogy az volt, a' kinek őtet eggy dühös Lenaeus undok bosszúval szidalmazta; 's képzeljük, mit nem űzött volna rajta Ciceró, ki az e' nemü gyengeségeket annyira szerette vagy megmosolygani, vagy megcsípkedni, 's haragosain meg is ostorozni. De Ciceró az helyett elégnek tartá vigyázni, hogy a' gyűlőlt név tollába soha ne akadjon; a' mi velünk ismét azt gyanítatja, hogy Ciceró Szallusztot, mint Szalluszt Cicerót, nem szerette, de becsűlte.

III.

HISTORIOGRAPHIAI ÉRDEMEI.

De Szallusztnak nem csak erkölcsei gáncsoltatnak: gáncsoltatik csudált szépségű beszéde is, 's csudált szépségű alkotásai; a' mi azokban, a' kik ezt hallják, gyanút támaszthatna, hogy a' tudós embereknek bajok ön magokkal van. Nem látják, hogy Szalluszt nekik nem tanító munkát tészen elejekbe, hanem művészit, 's így nem csuda, ha abban, a' mit szeretniek kellene, ők, a' józanok, megütköznek, megbotránkoznak. Józan fővel írt művészet nem élhet sokáig, úgy tanítja Horátz, 's Szalluszt eléré a' mit keresett.

A' Szalluszt' irásainak erő, méltóság, szépség a' bélyege. Nála nagy és nyugodalmas minden, igen még a' kicsinyben, az erőltetettben is; alkotmányait nagy darabokból alkotja, 's elhagyja, megveti mind azt a' mi kisded, a' mi apró, hogy olvasója' lelkét a' nagyság' ideája töltse el; a' dolgot adja, nem az eggyes tetteket, 's azt beszéli a' mi dolgozásának művészi fennséget és arczot adhat, 's másnak hagyja annak elmondását, hogy mi melly nap' és miként történt. Olvasóját nem a' történetek' előadásával vezérli a' történet' tevőjinek ismeretéhez, hanem ezeket festi elébb a' leggondosabb hűséggel, 's úgy vezeti annak látásához a' mit azok tettek; 's e' fortélya által azt nyeri, hogy a' tett magában fejlik ki szemeink előtt; hogy nem halljuk a' mi történt, hanem látjuk. Mint az epicus költőnek vesszük nem érdem, hanem vétek gyanánt, ha az magát szorosan tartja a' valóhoz és az időrendhez, úgy volna Szallusztban vétek, ha ő is ezt tevé vala, és ha mind azt, a' mit péld. Ciceró beszél az összeesküvés felől, ő is elbeszélené; mert ő is művész, mint az epicus, de más nemben. — Lássuk Catilínát:

Ezt honja' teljes veszettségében látjuk fellépni, gyulasztva a' Máriusok', Cinnák', Syllák' példája által, körülözönölve azoknak az igen gonoszoknak, azoknak a' gonoszságok' és vakmerőségek' minden nemeire készeknek, elszántaknak végig-láthatatlan sokaságában; rossznak alkotva már a' természettől, kevélysége, vad örömei, temérdek adóssága által a' minden vétkek'

minden nemei közt mélyen elsüllyesztve; de nagy és ritka lelki 's testi tehetségeivel, 's azzal a' dühödésig ment vággyal, hogy ő, bár mibe kerüljön, bár belé minden, 's maga a' hon is, az a' szent a' Róma' fijai előtt, elvesszen, magát úrrá teszi; látjuk oktalanságait, tettetéseit, színleléseit, penészes arczát, bágyadt zavart nézését, sebes jöttét 's mentét, lomha csöszögéseit; és mind ezekben a' vétkei által korán elhervasztott férfit, a' veszedelmes bolondot. Így nem vala szükség apró vonásokban, iskolai rendben adni a' történetet; eggy két bátor ecsetrántás a' dolgot teljesen előnkbe rajzolja.

És az az ő szent igazság-szeretete, mellyet gyanússá semmi vonás nem tehet, mellyet semmi szó meg nem hazudtol. Híve vala Caesárnak, Cátónak halálos ellensége; amattól sok jót veve, ezzel és társaival szüntelen háborgott; és még is Cátónak adja az elsőséget, nem Caesárnak*). Nem szereté Cicerót, sőt vele, mint polgár és mint ember, örök ellenkezésben élt; és még is melly szíves, melly nem erőltetett tisztelettel festi hűségét, gondjait, bátor kikelését Catilína ellen; 's bár nem említi némelly tetteit, az nem fénye' irígylésére mutat, hanem oda, 's

*) Caesárnak veszte után kétség kivül. De tehát azt kivánnák e szidalmazóji, hogy azt Caesárnak még életében mondotta légyen? 's nem elég bátorság vala e azt Caesárnak eldölte után is merni? Mert rettegni akkor is sokat lehete 's azt a' többek közt, a' mitől a' kisded lelkűek félnek, hogy szavokat irígyeik felkapják.

egyenesen, hogy a' mindenek által ismert történet azoknak említése nélkül is teljesen elmondathatott. Elsőbb javaslatában Caesárhoz keményen szól Cátó felől, de nem igazságtalanúl: Ciceró felől tisztelettel hallgat. Heves ellenje vala a' romlott, 's honjok' vesztét siettető patríciusoknak; heves védje volt a' nép' elrablott, eltaposott igazainak: és még is mint vallja mindenhol, hogy a' nép, mint a' patríciusok, a' köz jó' színe alatt csak magokat igyekezének emelni, 's ellenfelén eggyike és másika bosszút űzögete; és még is melly meleg tisztelettel szól a' derék Metellus felől, noha ez foltja' gőgével érezteté a' jó katona 's akkor még nem rossz polgár Máriussal születése' aljasságát. Az illy tiszta felől minden jót az a' hit fogja megszállani, hogy azon vádakban is tisztának ismertethetnék, ha a' dolgokat láthatnánk, mellyeket irígyei és a' tompaság' házi élete' erkölcsei felől támasztottak.

IV.

BESZÉDE' SAJÁTSÁGAI.

Különözésit a' beszédben némelly kiadóji egész ívekre terjedő lajstromokban *Index Latinitatis Sallustii* czím alatt közlik, mert ő maga csinála magának nyelvet. A' mi grammaticagyártóink az illyet megbocsáthatatlan véteknek nézik, meg nem gondolván hogy a' mit tiltanak, csudálnak azokban, a' kiket a' szépirás' mesterségében az emberiség' örök példányaiként magasz-

talnak. E' részben Szallusztot az fogja igazán ismerni, a' ki őtet Ciceróval hasonlította össze, 's ennek és annak sajátságit megragadni igyekezett.

Ciceró úgy szól, mint Rómának minden más fija, de lelkesebben, több tudománnyal több gonddal, Szalluszt a' hogyan senki nem más, de meghaladva minden mást. Ciceró szabadon ömlöng: a' Szalluszt' nyelve verdesett; nem őtet viszi a' beszéd: ő viszi azt. Ciceró áradozni szeret; neki a' sima kedves, a' gyalúlt, a' sikárlott: Szalluszt darabos; de ő varázskecseket tudott adni a' darabosságnak, 's az őnála kedvesb mint másoknál a' simaság. Amaz megelégli a' szokottat, a' mit minden érte, 's egyszerre érte, 's az illyet csak nemesítgeti: Szalluszt kevély értetni mindentől; végig röpkedi az egész kört; egyesíti a' mait, az újat, a' régit, ollykor még a' felejtettet, a' régen kiholtat is, mihelytt szót vagy szólást szépség, hathatóság, 's ollykor nem egyéb mint a' nem mindennapi arcz ajánlják; makacs ízléssel válogatott szavait makacs ízléssel fűzi össze, 's természeti kecseit kaczér fortélyok által nevelgeti. Benne eggyütt a' Cátói rusticitás és a' Gabiniusok' asszonyi kendőzködése, a' férfias és a' puhúlt, a' hazai és az idegen, a' később kor' vídám színe és a' hajdani fanyar, a' nemes és a' nemtelen, 's a' két ellenkező nem ritkán igen szoros szomszédságában, de mindég varázs erővel, varázs kellemmel, mindég bájos méltóságban. És neki épen ez a' komolyan vídám arcz adja a' díszt, mellyben őtet a' szinte úgy tömött, de fekete, bús Tacitus is, meghaladni ugyan

tudta, de utólérni nem tudta *). Cicerónak arczában szépség van és erő, 's az és ez eggy mértékben, nyugalomban: Szallusztnál a' kettő küzd egymással és egymásért, hogy győzve 's vesztve ez amazt 's amaz ezt minél inkább ragyogtathassa. A' Ciceró' Múzája halad tárgya felé, mint kinek dolga van, 's nem kíván tetszeni: halad a' Szalluszté is, de mint kinek nincsen dolga, és csak láttatni csudáltatni vágy. Lépdel, nem siet — *et vera incessu patuit dea.*

Szallusztot kaczér játékiban az az eszmélet vezérlé, hogy érzésre több erővel semmi nem hathat mint a' mi váratlan érkezik; és minthogy illyet a' két ellenkező' összemátkasítása ígér, szilajkodó tüze ezt ragadá meg, valahol találta. Minél rakottabb gondolatot minél kevesb szóval adni; hatalmas szárnyalgással repűlni el a' tárgyon, de festésen, de szón, és — ki hinné férfi 's nagy férfi felől? — még betűn is szerelmeskedő gonddal múlatozni; tisztelni szokást és törvényt, hol az eltérés semmi nyereséget nem ígér, de mind kettejét szabadon, sőt pajkosan áldozni fel, ha többet ígér a' szokatlan, a' tiltott; homályosan szólani, de hogy a' homály díszt adjon a' beszédnek, 's a' halló még köszönje hogy az iró bízodalommal

*) Tacitusban magát inkább érezteti az erő: a' szépség Szallusztban. Tacitus fekete, komor, bús: Szalluszt sötét, ollykor fekete is, de egész színe vídám. Tacitus vasból van pőrölyözve, erős, nehéz kézzel, de tanúlttal, gondossal: Szallusztot a' legszebb fejérségű márványból erős, de könnyű kéz hozta ki. Amaz eggy Hercules: ez eggy Apoll.

vala hozzá; ide oda csapongani, de hogy a' csapongás dologra tartozzék, 's a' rendetlenség nevelje a' rend' becsét; Romának nyelvén szólani, de hogy a' nép' nyelve neki saját nyelvévé váljon, 's elhinteni azt idegen virágokkal *); eggy szóval, vétkesen szólani, de szépen — ebben állott csudált mestersége.

Innen erede neki azon két tökélye, mellyben nemzete' minden egyéb írójit annyira maga megett hagyá, hogy míg ő közönségesen a' római historicusok' fejedelmének ismértetik, én őt a' római próza' Virgiljének merem kikiáltani: — az az ő Breviloquentiája, az a' másatlan Numerositas. Iskoláink a' numerus alatt két dolgot értenek: azt a' fülnek csapodár zengést, mellyben a' periodus kél, emelkedik, szállong, hanyatlik és hosszú szón akad el, hogy az sokáig rezegvén a' fülben, sokáig tartsa fenn a' gondolatot; és azon szép

*) *Cortius eruditissimo commentario egregie ostendit latini tatem, quam in Sallustio pro graeca, obsoleta, aspera habere doctus fuerat, a Cicerone, Livio, Tacito etiam adhibitam esse*, ugymond Burnouf. Nem perlünk Cortéval és vele; de a' beszéd tehát csak még is görög, elavult, darabos; 's Szalluszt és a' három abban fognak különbözni, hogy azok lopva vétkeznek, tartalékkal, szeméremmel: Szalluszt szabadon, és mintegy bosszantva az iskolák' embereit. — Igy Scaliger is: *Neque vero Sallustium, politissimum auctorem, Ciceroniani rejiciunt, sed anxium illud atque insititium dicendi genus, sed multa superstitiosa verba.* — Pedig a' kérdés csak az, ha a' gáncsolt és titott mondás szép mondás e. Ha szép, haszontalan a' tilalom; mert a' szép soha sem vétek.

játékot, melly a' beszéd' tagjait akként felelgetteti egymásnak, a' hogyan a' tánczoló leány' fordúlásinak a' deli kedvelt ifjúé. De e' két tökélyén kivül vagyon még eggy harmadik is, mellynek nevet sem találunk, és a' melly nélkül ama' kettőt hijányosnak mondhatnánk: eggy bizonyos b á j o s s á g, melly magát, mint a' bájnak minden egyéb nemei, nem érteni, hanem csak érzeni hagyja — talán nem egyéb ez is mint a' vétek' leple alól felmosolygó szépség. — Példákat mind ezekre *per saturam.*

Szalluszt első rendü arczfestőnek is el van ismerve. Melly Van-Dycki festés, péld. melly nekünk Catilínát adja, melly Sempróniát, vagy a' kaján, de lelkes Caesárt, 's a' lelkes és tiszta Cátót. Imhol a' Semproniáé: — *literis graecis et latinis docta; psallere, saltare elegantius, quam necesse est probae; multa alia, quae instrumenta luxuriae sunt. Sed ei cariora semper omnia, quam decus atque pudicitia fuit; pecuniae an famae minus parceret, haud facile de-cer-ne-res; lubido sic accensa, ut saepius peteret viros quam pe-te-re-tur. Sed ea saepe antehac fidem pro-di-de-rat, creditum ab-ju-ra-ve-rat, caedis conscia fu-e-rat, luxuria atque inopia praeceps ab-i-e-rat. Verum ingenium ejus haud absurdum; posse versus facere, — jocum movere, — sermone uti vel modesto, — vel molli, — vel procaci. — Prorsus multae facetiae, multusque lepos inerat.*

Mint játszanak itt egymással a' beszéd' tetemei, mint egymással szók és szók. Itt, sietve, elhagyja az *és* kapcsait, ott beszédét nyújtogatja. *Fuit*, nem *fuerunt;*

jól úgy is, de itt inkább ezt váránk. A' *sed* nála, görögösen, nem elválaszt, hanem kapcsol. 'S az a' beszéd' tömöttsége, azok a' sullyos szók a' mondások' végén; azok a' váratlan szók váratlan összefonásban; az a' *modestus*, *mollis*, *procax*; az a' nem egészen értett szó (*facetiae*) mint a' nem értett, hanem csak érzett dolog, mellyet jegyez; 's az a' *prorsus*, az a' *multus lepos* — ám vessük ki őket, 's tégyünk mást helyébe, 's látni 's érzeni fogjuk, hogy a' kisded gond a' lelketlent nevetséges pedanttá teszi: de hogy a' lelkes ember a' kisded gondokkal szertelen hatást teszen.

Ám kérdjük itt, nem a' szigorú grammaticust, ki a' *lepoS* szót inkább csak versekben szeretné látni, kérdjük inkább keblünket, nem több e itt a' *lepoS* mint a' *lepoR*, és még inkább mint a' *lepoRES*, 's a' *multUS lepoS* nem több mint a' *multI leporeS*? 's ha nem azért e több, mert ez az utolsó mindennapi, ama' másik pedig szokatlan, keresett, 's így alkalmas vala festeni a' csuda hölgyecske' szokatlan, keresett kecseit? Igaza van az iskolák' mestereinek, hogy a' nagy írók az effélét nem keresgélve ejtik, hogy az nekik magoktól jő; csak azt jegyzük meg, hogy illyet nem ejt a' ki nem eszméle arról, hogy az illyek melly hatást tehetnek.

'S az a' *posse versus facere* koránt sem azt jelenti, a' mit fogna, ha az úgy nevezett historicus infinitivus a' jelen idő' jegyére változtattatnék; csudálja 's kaczagja a' lelkes de hiu asszonyka' ügyességét, a' ki verselgete is, de csak úgy, a' hogy — asszonyok tudnak.

'S ez bennünket arra emlékeztet, hogy a' Szalluszt' szájában a' felvett szó épen 'azt jegyzi, a' mit a' hely kívánt (*proprietatis verborum retinentissimus*). Felidézett mondása ugyan, 's három szóban, szinte kiáltja ezt.

Illyen az is, a' mit Cethégus felől mond. — A' boldogtalan nem lelé helyét, hogy azok a' lomhák, azok a' félénkek, dologhoz nem látnak már eggyszer; hogy örök tanácskozásaik miatt elszalasztják az időt. „Minek itt tanács? itt csak kar, itt csak kard kell!" ezt kiáltozá társainak. Illy nyavalyás nem érdemle fúlánkot, nem hogy ellene eggy elmés szó szikráztassék. Szalluszt nyugalomban megyen útján, nyugalomban hág a' nyavalyás féregre, 's az eltaposva van: — *maxumum bonum in celeritate putabat.* — Marquis Posa inkább akara II. Fileptől gonosznak tekintetni, mint bolondnak.

A' Mauritániai Felség későn érte fel, hogy a' *populus late rex* nem az, mellyel neki összemérkezni illék vala, 's engesztelőket küld hozzá. Felel a' tanács, 's mi, kik Szallusztot akkor olvassuk, mikor az országló nép már csak emlékében áll fenn, hatalmasan érezzük magunkat megrázva, mintha fejeink felett lebegne a' kikerűlhetetlen veszély. *Senatus et populus romanus beneficii et injuriae memor esse solet. Ceterum Boccho, quoniam poenitet, delicti gratiam facit; foedus et amicitia dabuntur, quum meruerit.* — Don Gabriel királyi herczeg a' helyt így fordítá: *El Senado y Pueblo Romano conserva* siempre *la memoria* no solo *de los beneficios,* sino tambien *de los agravios* que se le hacen. *Concede*

el perdon a Bocco, perque esta arrepentido de su yerro; la amistad y alianza se la concedera quando la mereciere con sus servicios. — A' királyfi' igyekezete az volt, ugy mondja az előbeszédben, hogy spanyolúl írván, beszéde tiszta spanyol beszéd legyen, 's nincs kétségünk, elérte a' min igyekezett; csakhogy a' kevésszavú Szalluszt készebb volt volna spanyolúl is hibásan szólani, a' hogy honja' nyelvén szerete szólani hibásan, de mindég szépen, mint helyén hagyni, a' mi neki itt a' spanyol nyelv' tisztasága miatt adaték szájába: *mindég, nem csak, hanem is, mellyek ellene tétetnek, a' maga szolgálatjaival*; íme a' válasz, a' rongyokba öltöztetett, bennünket többé meg nem ráz. Ellenben itt eggy szót nem lelünk, a' mit monda Szalluszt: *Ceterum;* 's azt elhagyni nem vala szabad, sullya miatt. A' válasznak két tagja van; az elsőben tanács és nép magát tekinti, másatlan nagyságában, hova ijedés fel nem ér. Áltesvén a' nagyon, a' másikra száll, a' kicsinyre, de harag nélkül 's szánva a' boldogtalant, 's a' *ceterum* ezen áltmenést 's ezt a' szánó megvetést jegyzi.

Igy rázza meg olvasójit Catilinában, VII., 's nem inkább a' dolog' nagysága, mint előadása' fortélyával: *Sed civitas — incredibile memoratu est — adepta libertate* (a' regifugium után) *quantum brevi creverit; tanta cupido gloriae in-ces-se-rat.* — Mint ád erőt a' hosszú szó a' rövid mondás' végén, és mint veszen attól erőt a' mi előtte áll; mert honszerelm és dicsőség, és dicsőség és honszerelm, a' Róma' fijainál rokon, egymást váltó, egymásba ömlő ké-

pek voltak. És mint nagyít az az *incredibile memoratu est!* — Lássuk mit tevének itt a' Kéthídi kiadók által nem ok nélkül magasztalt Thyvon, és Woltmann. — *L'état ne jouit plutot de la liberté qu'il fit de progrès étonnans. L'ardeur pour la gloire y fut universelle.* — *Aber unglaublich ist der Bericht, wie gross der Staat nach erlangter Freyheit in Kurzem gewachsen ist; eine solche Ruhmbegierde hatte überhand genommen.* — Mennyivel szerencsésebben a' szótól gyakorta bátran eltávolygó, de lelkes Alfieri: *Maraviglia a narrarsi quanto Roma, ottenuta la libertà, in breve crescesse; cotanto era invasa della brama di gloria.* — Melly hidegen hágy itt a' német: *tanta, cotanto, so sehr!* — *cupido gloriae, Ruhmbegierde!* — *incredibile memoratu est, unglaublich ist der Bericht!* — erőlködve, 's erő nélkül. A' józan franczia, az a' merni nem merő, úgy szól, mintha nem is értené, hogy itt olly valami van, a' mi hatalmasan rázza meg a' lelket. — Mollevaut jobban, de elnyűtt nyelvben. *Mais la liberté conquise, il est ingroyable comme s'accrut la république, tant s'augmenta la passion de la gloire.* — Nagy intés azoknak, a' kik érteni tudják, 's érzik a' mit kellene.

Szalluszt szüntelen új meg' új alakban jelen meg előttünk, hogy minden nyomon megragadhassa figyelmünket, és hogy azt munkában tarthassa. Hol kaczér gondokkal késik, 's kaczér gondokkal válogatja a' szókat, 's nagy gonddal 's mesterséggel szövi fel; hol pongyolában mutatja magát, semmivel nem gondol, mindennapi

's csaknem alacsony szólásokra bocsátkozik; itt árad, ott omol, rohan, csap és sujt. *Omnis homines, qui sese student praestare ceteris animalibus* (qui stare sese prae c. a. st.) *summa ope niti decet, vitam silentio ne transeant.* Az új idők' ízlésében az a' fordító, a' ki nem ismer íróban nagyobb érdemet, mint ha úgy szól, hogy olvasója szunnyadozva is megértse, ezt így adná: *Az embernek, ha több akar lenni mint a' föld' egyéb állatjai, igyekezni kell, hogy ismeretlenül ne menjen végig az életen.* — Thyvon ezt czifrán adta: *Jaloux de ses avantages sur les autres animaux, l'homme ne sçauroit trop user de tout ce qu'il a en partage, pour faire que sa vie ne s'écoule point sans mériter qu'il en soit fait mention, et ainsi que s'écoule la vie des betes dont le nature est de ne rechercher et de ne suivre que le sens.* — 'S a' czifra és szegény közt Szalluszt a' maga méltóságában áll, 's járdalása pompás, férfias szépségben.

Ellenben melly sietés ismét: *Umbrenus Allobroges in domum Bruti perducit, quod foro propinqua, neque aliena consilii propter Semproniam; nam tum Brutus ab Roma aberat.*

De a' hol telj kelle, ott érezteti aztán gazdag bőségét; mint adja a' mit váránk, mint még többet mint a' mit váránk: *In tanta tamque corrupta civitate* — (illy *nagy*, azonfelül hogy illy *romlott* városban — és még inkább pleonasmussal, az emphasisért, az *elennyire nagyon megromlott* városban — mint mingyárt alább: *omnes undique*, nem *mindenhonnan mindenek*, hanem

mindnyájan mindenek) — *Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum et facinorum circum se, tanquam stipatorum, catervas habebat. Nam quicunque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene, bona patria laceraverat, quique alienum aes grande conflaverat, quo flagitium* (gyalázatos tett) *aut facinus* (gonosz tett) *redimeret, praeterea omnes undique parricidae, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis judicium timentes; ad hoc quos manus atque lingua perjurio aut sanguine civili alebat; postremo omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat; . . .* Tömve figurákkal, 's mindenike saját csoportja közt, 's ott mindenike, a' maga undok, borzasztó, rettenetes Hogarthi arczával. Alig hisszük szemeinknek hogy mind ez itt felférhete.

Teller tagadja hogy Szallusztban vagyon homály, mert nem látja, ugymond, mint dicsértethetnék azért író. Így csinál bajt magának a' lelkes ember is, midőn nem feledheti a' mit iskolájiban tanúlt, vagy midőn megcsinálja a' törvényt, hogy a' szépnek millyennek kell lenni, 's a' mi azzal ellenkezésben van, keble' érzése ellen is tagadja. De Szalluszt ollykor keresve keresé a' homályt, mint mestere 's példánya Thucydides, ki még örül hogy őt csak jobb olvasóji 's nem minden olvasója lábolhatja meg*). De a' min tudós kiadóji sincsenek eggy értelemben, a' mi eggynél több értelemben vétethetik,

*) *Ειμι γαρ ου παντεσσι βατος.*

az homály lesz, ha érthetlen beszéd nem lesz is; 's illyen ugyan elég van a' teljesen elvégzett, ifju szépségben ragyogó Catilinában, még több a' teljesen el nem végzett, 's férfias erőben dagadozó Jugurthában, legtöbb pedig a' Töredékekben 's a' két Levélben *). Szalluszt nem az vala, ki a' gégés mesterkéket rettegje; tudta ő hogy minden nem illik mindenhová, és hogy a' mi eggy nemben nem jó, jó lehet más helyt és más nemben. Nem csak róna, nem csak mívelt holdakon hordoz el bennünket, hol a' beteg is megfáradás nélkül kijárhatja magát, hol lelkeinket egyedül a' föld' kövérsége 's a' bujján költ vetemények jutalmozzák: elviszen sivatagságokba is, zordon rengetegek közzé; 's itt eggy hasznot nem adó, de nagy 's álmélkodásunkat vad alakja által megragadó szirt vár reánk, amott eggy vakmerően görbült tölgy, eggy tövéiglen lerepedt bikk, eggy eldőlt, redvesedni kezdő, iszonyú fenyv, amott eggy meggázolhatlan surjány, eggy kövekkel elborított egész határ, hol feledjük a' haszon' képét, mert jutalmaz az ég' közelsége, az éltetőbb tisztább leblek, a' véget nem érhető kilátás, a' bérczek' nem ismert virágai, és az a' boldogító önérzés, hogy oda jutánk, hogy ott állunk, 's mi szé-

*) A' régiek nem féltek olly gyermekisen mint mi hogy beszédek érthetetlen lesz, ha az iskolák' parancsa szerint nem lesz kiczirkalmozva; 's Ciceró a' Mílóért mondott, legtöbb gonddal írt beszédében, meghagyta ezt: *Etsi persapienter, et quodam modo tacite, dat ipsa lex potestatem defendendi . . .* Cap. IV. Melly eszes ember akarjon úgy szólani, mond Herder, hogy beszédét minden értse?

delgés nélkül, hová az istenetlenek' sergéből soha még senki el nem juta. Mert vagyon Chárisa a' vadonnak is, 's a' maga helyén a' *turpe caput* (Virgil.) dísz, és nagy dísz. Szallusztban eggyütt a' szelíd, vídám Claude Lorrain és a' vad, irtózatos Salvator Rosa.

Illyen az a' meggázolhatatlan hyperbaton, Jugurthánál, XC., mellyet könnyü vala tisztább rendbe önteni; illyen az az össze vissza hányt beszéd, ugyan-ott, CVIII. és egyéb helyei, minden lapján. De a' nagy művész az ollyat még szereti veszteg hagyni vásznán, mert érzi hogy az afféle az ő fényére nem vet homályt, 's igazságos kevélysége azt sugja hogy az ő szeszei tisztelést kívánhatnak. *Neglegisset*, *incipitur*, *volgum*, *senati*, *plebes* (az egyes szám' első esetében); az *ignara lingva*, nem tudott nyelv; az *incertus*, a' mit kilátni, kiismerni nem lehete, a' *cerno* igétől; a' *sellam juxta ponere*, nem *elébe* tehát, nem *megé*, hanem *mellé*; a' *neque plebi militia volenti putabatur*, annak jelentésében, hogy katonáskodni az alnép nem akara; *ad imperandum vocatus*, nem hogy *parancsoljon*, hanem hogy a' *parancsot vegye*; — az a' gondatlan *servitia repudiabat, cujus* (nem quorum) *ad eum magnae copiae concurrebant*; — *magna pars vulnerati*; — az a' kényes *colos*, *odos*, 's a' kényeskedések mellett a' tompa: *Ea res frustra fuit*. És *res*, 's ismét *res*, 's harmadszor is *res* minden lapon, minden sorban — az az izé. — De a' szép asszony tudja mit nyer a' szép pongyolával.

De érjünk véget valaha, 's légyen elég nyelvünk' barátjait, és a' kik azt irásaikkal akarják segéleni, figyelmesekké tennünk Szalluszt mellett, melly szegények formában az újak, és melly kifogyhatatlan annak gazdagsága a' régieknél, 's különösen Virgilnél, és Szallusztnál. Míg az új nyelvekben elnyűtt minden, a' két régit örök ifjuság ragyogtatja, 's míg ott új meg új alakban jő előnkbe a' gondolat, itt a' legujabb gondolat sem ragadhat meg eléggé, mert alakja közönséges. Nekünk a' sima kell, a' könnyü, a' mit a' félig elszunnyadott is ért: azoknál egyéb kelle, 's nekik kedvesbb volt a' mit a' Szép és az Erő javaslott, mint a' mit a' sokaság, 's a' szokás és az iskolák' urai. De haki magától ezeket fel nem találja, annál haszontalan minden emlékeztetés.

V.

KIADÁSAI, FORDITÁSAI.

Minden Római Irók közt Szalluszt az, kinek lemásolásán a' typographiai mesterség' feltalálása előtt, legtöbb kezek dolgoztak; minden Római Irók közt Szalluszt az, a' kit legtöbben adtak ki, kit legtöbben fordítottak. Legelsőbben Velenczében nyomtattatott Vendelinus Spirensis által 1470. — Nevezetesbb kiadásai Párizsban 1674. in usum Delphini; Cantabrig. 1710. cum notis Jos. Wasse; Lipsiában 1742. c. n. Gottlieb Cortii; Amsterdámban 1742. c. n Siegeberti Havercamp; Berlínben kiadta 1790. Superint. Teller, kevés, de lelkes jegyzésekkel; Lipsziában 1712.

Kunhardt, iskoláji' számára; Báselben 1823. Dr. Gerlach III. köt. 4. — Nekem mindezek közt legkedvesbb az, mellyet 1821. Párizsban Prof. Burnouf ada ki I. köt. 8. Használá a' régibb kiadásokat, nevezetesen a' textus' különbözéseinek igen teljes előadásáért mindenek felett becsült Havercampét, az igen gondos magyarázgató Cortét és Kunhardtot, 's a' De Brosses' híres munkáját, *Histoire de la republique romaine dans le cours du septieme siecle par Salluste.* Dijon, 1777. III. köt. 4., 's az Olvasó eggyütt leli benne, valami az Iró', a' tárgy', a' nyelv' ismeretére tartozik, 's nem csak tudománnyal dolgozva, hanem, a' mivel nagy része az igen is tudós Kiadóknak sokszor nem bír, izléssel is azonfelül.

Nékem az a' szerencse juta, hogy midőn mind összegyüjtém a' mi czélomra tartozott, hazánknak örök hírű férfija Wadasi Jankowich Miklós, határtalan barátsága szerint, megengedé hogy gazdag Gyüjteményéből a' Mátyás' Bibliothecájának eggy Códexe, mellyet ez a' gazdagságaival bölcsen élő barátom Velenczéből vevé meg 's a' nagy Király' emlékére honunkba ismét visszahozott, Pestről fedelem alá költözhessen, hogy ott több holnapokig mulathasson. Eggyütt vevém ezzel, 's ugyan onnan, a' Dietrich von Pleningen' német fordításának azon irhára tett példányát, mellyet ez a' *Ritter und Doctor* I. Maximiliánnak 1513. a' Wormsi Szent Országgyülésen nyújta be; eggyütt a' Don Gábriel' fordítása, Madridban, Ibarránál, 1772. fólio nagyságú negyedrétben.

Hogy a' Jankowich' Códexe valóban a' Budai Bibliothécáé vala, bizonyítja a' király' czímere az arabeszkekkel körülfuttatott első lap' aljában: a' szívpaizs' setétkék mezejében a' Hunyadiak' hollója a' gyűrűvel; az első és utolsó mezőben a' négy magyar folyam, a' másodikban és harmadikban a' cseh oroszlán, két gyermek géniusz által tartva. Csonkaság nélkül adja a' két háborút, de az utolsó sor Jugurthánál a' Librariusz' tollában maradt. Az írás csínos, az irha fejér és nemes, de a' Librariusz gondatlanka volt. —

Szallusztnak ángoly fordítóji közt Gordon Tamás dicsértetik leginkább, London, 1744. Múlatá magát Szallusztal Erzsébet királynéjok is, de a' fordítás elveszett, még minekelőtte sajtó alá mehete.

A' Spanyoloknál már 1493. Vidal de Noya szóllaltatá meg. Minthogy a' Don Gábriel' fordításának minden nyomtatványai udvari ajándékoknak tétettek volt, 's az így könyvárosi portékává nem válhatott, 's eggy példánya négyszáz forinton kél; újra kiadák Madridban 1804. II. köt. 8.

Dán nyelvre fordította Wallenberg; hollandira Brink, görögre Zenóbiosz, és 1700 körül Averani. Egyéb fordítójit megnevezi Burnouf említett kiadásában.

Nálunk Szebenben jelent meg elsőben 1596. kisded nyolczadrétben, Baronyai Decsi János által fordítva. A könyvnek el vala veszve minden nyomtatványa, és hogy azt valaha bíránk, senki sem említette. A' titkot eggy példátlan csapás fedezte fel. Az Eger' patakja 1813. a'

soha nem látott esőzésekben és vízfakadásokban kicsapott medréből, 's a' külváros' vályog házai összeroskadoztak. A' kárvallottak kénytelenek valának kikapkodott holmijeket pénzzé tenni. Eggy illyet, nehány darab könyveivel, a' nem mindég vak szerencse az akkor ott törvényeket hallgató Primóczi Szent-Miklóssy Aloyzhoz vezeté, 's ezek közt vala Szallusztnak magyar fordítása is. Ez tudta hogy én Szallusztot fordítom, 's a' könyvet nekem küldötte. Burián Pál Budai Antiquáriusunk azolta két nyomtatványát kereste ki Erdélyben, 's az, a' mellyet tőle Jankowich bír, egész és ép, nem mint az enyém és a' mellyet Buriántól az 1828ban elholt Kulcsár István kapott.

Szallusztot a' francziáknál harminczan fordították a' németeknél húszan. Dugonics, Szent-Györgyi Gellérd, és én, eggy időben fogánk fordításához, eggyikünk másikának igyekezete felől nem tudva, Dugonics egyedül Catilinát hagyá, még csak kézíratban, melly most Jankowichnál találtatik; Szent-Györgyi a' magáét kiadá Budán 1811. II. köt. 8., ez szóról szóra, amaz képzelhetetlen szabadsággal, melly szinte a' gázolásig megyen.

Én Szallusztot nálunk negyedik adom, és itt is nem én utolsó. És bár a' mit itten adok, minél többeket gyúlaszthasson vételkedésre! bár még megláthassam a' ki el fogja pirítani igyekezetimet! Később fordító, lopás nélkül veszi által a' mit mások jól ejtettek, 's bántás nélkül hagyja el a' mit nem szeret; így utóbbi

dolgozás nem lehet nem jobb a' korábbiaknál, 's illy nemü munka sokaknak erejét kivánja.

Mint kelljen fordítani, a' Munka' neme határozza meg mellyet fordítunk, a' czél mellyért fordítunk, az Olvasók kiknek fordítunk. Ha kinek elég tudni mit teve Catilína és Jugurtha, és melly véget ére gonoszságok, de Szallusztra 's az ő Művészségére semmi gondja, sőt azt a' gonosz Nyelvrontót még gyűlöli is, a' sima beszédű francziáknál 's az olly németnél, mint Höck, bőven feltalálja a' mit óhajtott. Höck a' két háborút olly beszédben adja, mintha a' Friedrich' és Napoléon' háborúit beszélené, balog anachronismussal *Generálist* emlegetvén, *Commandót, első istantziájú Bírót, 's Princznek* titulálgatván a' Numídiai Király Ő Felsége' fiját. Ha ki belé kapott a' nyelvbe, de Szallusztot meg nem bírja, 's restelkedvén hányni Lexiconait és Grammaticáját, inkább vár segédet Fordítótól mint Commentátortól, folyamodjék a' Szalluszt' lelkéhez nem hív, de szavaihoz igen hív, 's a' német nyelv' megromolhatását rettegő, és ennek a' Szalluszt' szépségeit feláldozni kész, hideg Schlüterhez, Herzoghoz, és a' szép zengést rekedt hangon adó tudós Woltmannhoz. A' melly Olvasó szereti Szallusztnak tömöttségét, elegantiáját, de nem kedveli a' régi színt, mert azt nem tanúlta szerethetni, olvassa Szallusztot az olasz Alfiériban. De a' Szalluszt' Olvasójinak, az itt említetteken kivül, van még eggy más szaka is; az, melly a' Magyar nyelvet, a' Róma' nyelvével, 's a' mi korunk' ízlését a' régi koréval, és a' Szallusztéval öszve

hasonlítani nem tartja nem jó dolognak; a' melly érti hogy a' Nyelvrontás tiszteletes, ha szépet, jót ád; a' melly érti, mit nyere a' Szalluszt' beszéde, hogy ő inkább akará követni a' nem-Római példányt, a' nyelvrontó Thucydideszt, és önmagát, a' mit a' Szokás' és Grammatica' igájába vert Római Nyelvmesterek tanítottak; 's úgy hiszi, hogy ha szerencsével merjük mi is a' mit ott Szalluszt mere, Nyelvünk nyerni fog, nem veszteni, 's a' Szalluszt' fordítójinak e' lelkesebb szaka is érdemli gondjaikat.

A' XVI. Század' Művészinek már régiségek által is megszentelt, tiszteletes, darabos, fás, de lelkes festéseiket a' nem lelketlen Rézmetsző szelidítve fogja ugyan másolni, de önkéjes igazítások nélkül, és bár mint kiáltozzék az avatlan, nem a' mostan' izlésében, hanem az előkép' korában. Szalluszt körül, ki egyebet kerese mint az avatlanok' vagy pedántok' javaltát, lelkes Fordítójának olly szabadon illik bánni mint Szalluszt bána.

Igen is, hogy magyarúl szólló Munkától inkább mint azt, hogy beszéde, szóllása magyar legyen, semmit nem kívánhatni: de viszont a' Szalluszt' fordítójától sem inkább semmit, mint hogy Szalluszt a' fordítás' nyelvében is Szalluszt maradjon. A' különözni szeretőnek itt is különözni kell, a' merni szeretőnek itt is merni; a' szilajkodónak, vétkezőnek itt is szilajkodni, vétkezni. Haki mind ezektől irtózik, 's azon Nyelvben is irtózik, melly belerejét hős tűzzel fejtegetvén, 's az idegen nagy példányokat bölcs választással követvén, már is ennyire

emelkedett, mutatja mint született ő szerethetni Szallusztot a' Róma' nyelvén, 's szerencsét hozzá hahogy azt vallani nem pirúl! szerencsét hozzá hahogy nem érzi hogy azért pirulnia kellene! Nem az itt a' dolog hogy Szallusztot magunkhoz vonjuk le, hanem hogy mi lépjünk feljebb mint állunk a' Nagyhoz; nem az, hogy semmi szavát el ne hagyjuk, meg ne változtassuk, hogy a' mit mond, ugyan annyi sorban mondjuk, hogy beszéde' tagjait más rendben ne szővjük fel; hogy az ő varázs homályát a' józanság' sovány és hideg tisztájára derítsük fel: hanem az, hogy tisztelvén Nyelvünk' alaptörvényeit, de nem a' kor' ízlését, melly nyomról nyomra változik, 's az Irótól úgy változtathatik mint a' tanúlatlan sokaságtól, a' beszéd azt a' hatást tegye itt a' mit ottan teve; hanem hogy a' másolat az előkép' nemében legyen szép. Ollykor az kedves, ha semmi idegen szint nem látunk a' beszédben, ollykor ha azon áltsugárzik a' csudált idegen. Mit hol illik, és az illy törekedés melly fényt ígér a' Nyelvnek, értik a' Nyelv' felavatott barátjai.

C A T I L Í N A.

I. Embernek, ha túl akar emelkedni az egyéb állatokon, rajta kell lennie teljes igyekezettel, hogy homályban ne járja le életét, hasonló a' marhákhoz, kiket a' természet süllyedt arcczal 's hasok' szolgájivá csinált. Áll pedig a' mi minden erőnk lélekben és testben; azt parancsolni bírjuk, ezt inkább cselédkedni; eggyike Istenekkel, másika barmokkal köz bennünk. Honnan nékem ugyan úgy látszik, hogy fényt keresni illőbb ész mint erő által, és hogy rövid lévén maga ez a' mi életünk, emlékünket kell tennünk minél lehet hosszúabbá. Bizony a' melly díszt szépség, gazdagság adnak, töredékeny és hamar oda van; örök csillogásban érdem ragyog. És még is az emberek sokáig nem érték el, hadakozás' dolgát ha test' vagy lélek' ereje gyarapítják e inkább; mivel mind előbb hogy munkához látnánk, elgondolásra, mind aztán hogy elgondolók, gyors tevésre vagyon szükség. Önmagában mindeggyike tehetetlen, 's ez amannak segélyétől kap erőt.

II. A' Királyok tehát már a' legrégibb időkben — mert a' fő hatalomnak mind e' földön ez vala első nevezete — különözve, eggyike elmét gyakorlott, másika inkább erőt igyekezék szaporítani. Pedig akkor még az emberek' éltét nem háborgatá idegennek ahitása; mindenkinek eléggé tetszék a' magáé. De miolta Ásiában

Cyrus, a' Görögöknél Spárta és Athéne, elkezdének városokat, népeket dúlni; az uraság' viszketegét háború' elég okának tartani; legnagyobb díszt legnagyobb birtokban keresni; baj és veszély akkor aztán nyilvánná tevék, hogy hadban is ész a' legtöbb. Hahogy a' Királyok' és egyéb Igazgatók' lelke az erővel bírna békében mint hadban, csendesebben, tartósabban mennének az emberi állapotok, 's nem kellene látnunk mint dől, mint rogy, mint keveredik össze minden. A' melly erő tuda szerzeni országot, fenn is tudja azt tartani. De midőn munkásság' helyébe henye, tartózkodás' és egyenesség' helyébe negéd és telhetetlenség berontottak, szerencsénk eggyütt változik el erkölcsinkkel, 's a' hatalom az ügyetlenről arra mégyen által, ki dolgához derekasan ért. Valamit ember űz, szántás, hajózás, építések, mindent, mindent ész igazgat. De sok halandó, kinek csak lakoma 's alvás kelle, nem okva, nem tanúlva a' szerint méne keresztül az életen, mint a' kik mindég bujdosnak; 's az illyeknél, természetünknek valóban ellenére, a' test múlatságúl, a' lélek terhűl vala. Ezeknek előttem éltök holtok eggy, mert szó eggyike felől sincs. Ellenben bizonyára az látszik aztán nekem élni és használni lételét, ki neki-feküdt szorgalommal nevezetes tett vagy díszes mesterség által keres ragyogást. De a' tárgyak' nagy sokaságában a' természet mindenkinek más más ösvényt mutat.

III. Szép dolog jót tenni az honnak; de jól írni neki, az sem épen rút. Juthatni fényre mind békében mind hadban, és sokan mivel tőnek tötteket, sokan mivel megírák a' másokéit, magasztaltatnak. De bátor a' dolgok' tevőjit és írójit egyenlő ragyoglás nem követi, nékem mindazáltal történteket beszéleni felette bajosnak tetszik; eggyért, hogy a' töttet föl kell érni szavakkal: aztán mivel közönségesen, hahol botlást feddünk, az

irígység' és gyűlölködés' szavának vétetik; ha pedig jóknak említetik ritka nagyságok, dicsőségök, ki mit magától is kitelhetőnek tekint, azt nyugodt elmével fogadja; túl azon, mint költeményt, valónak semmit nem hiszen. Én még gyenge ifju, mint általjában mások, lángolék hívatalba jutni, 's ott engemet sok visszás ért. Mert szemérem, tartózkodás, tisztaság helyett merészség, árússág, fösvénykedés voltanak divatban. Gaz mesterségekbe avatlan lelkem ezektől ugyan iszonyodék, de erőtlen koromat, annyi romlottságok' közepette, fogva tartá a' negéd; 's így, bátor másoknak rosszaságoktól különbözém, a' büszkeség úgy hoza bal hírbe, útálatba, mint másokat.

IV. Elvégre, midőn elmém a' sok baj és veszély után megnyugvék, és hogy a' mi életem hátra van, távoly a' köz' dolgaitól, enmagamnak fogom élni, eltökéltem; nem vala kedvem a' becses üret buta munkátlanságban elpazarlanom, sem hogy időmet szántogatva, vadászgatva, cselédi munkában töltsem; hanem a' melly futni kezdett útamról bal vágyam elkapott vala, oda visszatérvén, kedvem érkezék a' Római Nép' dolgait szakonként írnom meg, a' hogyan mit méltónak fogok az előadásra ítélni; 's ezt ugyan annál inkább, mivel lelkem reménytől, félelemtől, czimborától ment vala. 'S itt mingyárt Catilinának beszélem zendűlését, mert a' gonosz tett nékem ugyan különös figyelmet látszik érdemleni a' gazság' és veszély' példátlanságánál fogva. De minekelőtte dolgomhoz látok, az embernek eggy két szóval lesz szükség előmutatnom sajátságait.

V. Lúcius Catilína nemes házból vette származását, 's nagy erejével bíra léleknek testnek, de elméje gaz és

bomlott volt. Serdűlte olta belhadak, vereködések, rablások, polgári zendítések voltanak örömei, 's azokban gyakorlá ifjuságát. Teste tűre étlenséget, álmatlanságot, fázást, feljebb mint ki hihetné. Elméje merész, fondor, változó; alkalmas mindent színleni is, tettetni is; ahitója a' másénak, a' magáénak pazarlója; indulatiban láng; elég szájassága, okossága kevés. Temérdek lelke szertelent, nagyon-fenntet, alig remélhetőt kerese mindenben. Az embert Lúcius Sullának dúlongásai olta dühös vágy szállotta meg elnyomni a' hazát, 's oda melly szerek által juthat el, csak hogy magát úrrá tehesse, azzal épen semmit nem gondolt. Fene lelkét napról napra inkább ingerlé szorultság és gonoszságinak tudallata, 's a' kettőben azon szerei által vesztötte el magát, mellyeket említettem. Unszolák effelett az hon' romlott erkölcsei, miket két ellenkező gonosz gyulasztgata: pazarlás és eltelhetetlenség. Szó esvén honunk' erkölcsei felől, a' dolog látszik kívánni hogy fenntebb kezdjem, 's öseink' rendtartásaikat honn és az hadban, és hogy a' társaságot mint igazgatták, melly karban hagyták, az lassandan el miként változott, 's a' minden országok' legszebbike, legjobbika, mint leve a' legnyomorúbb, legveszettebb, rövideden elbeszéljem.

VI. Róma várost, mint beszélik, Trójai nép épitette 's lakta, kik hazájokat Aenéás vezérök alatt elhagyván állandó lak nélkül bujdoklának; 's ezekkel eggyütt az Aboriginesek, sivatag emberfaj, törvény nélkül, kormány nélkül, független és szabad. Ezek eggy falakba kelvén, külömbezők eredetökre, nyelvökben nem eggynemüek, ez az más más szokást követvén, hihetlen ha mondjuk, össze mi könnyedén forradának. De minekutána gyarapodva számban, rendtartásokban, birtokban, immár eléggé tehetős, eléggé hatalmas népnek látszhatának, a' mint emberi dolgoknak men-

ni szokás, gazdagság irígykedést szűle. Szomszéd népek, királyok haddal esnek nekik; barátjaikban kevés jó segélyökre; mert a' többiek, megragadva ijedelmök által, a' veszélytől távolygának. De a' Róma' Népe, honn, táborban, sürgeni, forgani kész; ez azt bátorítja; elébe mégyen ellenének; szabadságát, hazáját, rokonit fögyverrel födi; férfiasan elhárítatván a' veszély, frigyeseiknek, barátjaiknak kelének segélyökre, 's inkább szövének barátkozásokat adott mint vett jótétekkel. Kormányzójokat Királynak nevezték, de a' kormány törvényzett volt. Választottjaik, kiknél a' testet gyengévé tette a' nagy kor, de bölcseség élesztette lelkeiket, intézék a' hon' dolgait. Továbbad, midőn a' királyi igazgatás, melly a' szabadság' őrzése 's a' köz' gyarapodása végett volt, dölyfös kéjjé változott, eltörlék a' szokást, 's évi tisztségeket 's két tisztviselőt tőnek magoknak. Úgy hitték, az emberi gyarlóságot ez fogja leginkább tartóztathatni, hogy féktelenséggé ne vötömedjék.

VII. 'S ekkor kezde emelkedni minden, 's kimutatni a' mi ereje van. Mert Király előtt gyanúsb a' jó mint a' haszontalan; idegen erő nekik mindég félelmetes. De az hon, alig hihető ha mondjuk, szabadságra kapván, csak hamar mennyire növökedett; elannyira szállá meg lelkeiket a' dicsőség' szomja. Ifjuságok, mihelyt bírá az had' munkáját, tábori gyakorlásokban tanúla katonáskodni, 's inkább lelé örömeit csínos fegyverben 's hadi paripákban mint menyecskék körül és tivornyázásban. Illy férfiaknak aztán nem vala szokatlan semmi munka, nem terhes, nem meredek semmi hely, semmi ellen nem rettentő, bár mint fegyverkezve; nagy lelkek mindenen győze. Dicsőség felett vala köztök igen nagy vetekedés; hogy ő vághassa az ellent, hogy a' bástyákat ő mászhassa, hogy őt lássák midőn effélét tesz, arra siete minden; az illyet

nézék kincsnek, az illyet fénynek, nagy nemességnek. Említnem lehetne, mi helyeken veré meg a' Római Nép' maroknyi csapatja ellenje' roppant sergeit, 's mennyi várost veve meg fegyveres kézzel, noha a' természet is megvehetetlenné tette, hahogy az messze el nem rántana tárgyamtól.

VIII. De valóban a' Szerencse mindenben űzi uraságát, 's a' dolgokat inkább jutattja kéje mint való szerint fénybe vagy homályba. Az Athéniek' viselt dolgai, igen is, eléggé ragyogók 's nagyságosok voltanak, de kissebbek még is valamennyire mint az hír beszéli. De mivel ott felséges elmék támadtak az írók közt, a' föld' kerekségén minden mások felett az ő nagy tetteik magasztaltatnak, 's vitézségök annyinak vétetik, a' mennyire azt jelesb írójik tudták felemelni. De mi e' szerencsével nem dicsekedheténk; Rómában a' legalkalmasb eggyszersmind a' legdolgosabb vala; elméjét teste nélkül nálunk senki nem gyakorlá; a' legjobbak tenni mint írni, saját érdemeiket magasztaltatni mint a' másokéit hirdetni, inkább akarták.

IX. Honn és a' seregnél erkölcsök valának divatban; nagy vala köztök az eggyesség, a' pénz' szerelme kicsiny; jó és igaz nem törvény mint bel ösztön által inkább böcsben. Villongást, haragot, patvart ellenre tartottak, polgár polgárral érdemben vetélkedék. Isteneik' tisztelésében fényesek, házaiknál takarékosak, barátjaikhoz hűk valának. E' két szer által, bátor szívvel az hadban, és mikor meglőn a' béke, egyenességgel, látának házi és köz dolgaikhoz; mellyeknek az előttem legvilágosb bizonysága, hogy hadban többszer bünteték haki parancs ellen küzde, vagy jel adatván, ha meg nem szűnt, mint ha zászlója mellől elmaradt, 's a' nagyobb

erő előtt állásából kimozdúlt; békében pedig, hogy inkább akartak uralkodni szelíden mint nyomással, 's bántást hajlandóbbak voltak megbocsátani mint megbosszúlni.

X. De minekutána szorgalom és igazság által a' társaság naggyá leve, hatalmas királyok fegyverrel meghódíttattak, vad népek 's tartományok járom alá estek, Carthágó, irígye a' Róma' nagyságának, tövéből kidölt, tenger és föld mindenszerte téren állott; kegyetlenkedni kezde a' szerencse, 's mindent össze vissza forgatni. Kik fáradságot, veszélyt, szükséget, nyomorgást könnyedén tűrtek, azoknak most nyugalom és bővölködés, ellennek ahitandó javak, terhökre, vesztökre lőnek. Előbb a' pénz' vágya nőtt, aztán a' pillogásé; e' kettő vala anyagja minden inségnek. Mert a' pénz hűséget, jámborságot, minden egyéb jó tulajdonokat elöle; helyébe fennlátni taníta, szilajkodni, nem gondolni Istenekkel, 's árba ereszteni mindent. Negéd sokakat hamissá teve, egyebet taníta zárva tartani kebelben, egyebet ajkon pengetni; barátságot, idegenséget nem való hanem haszon után becsűlni, 's nem szívben, hanem arczon viselni jámborságot. Ez elejénte alattomban nőtt, ollykor meg is fenyítetett, de tovább elhatalmozván a' veszettség, mint valamelly tályog, megváltozott az hon, 's a' legszelídebb, legigazságosabb kormány kegyetlenné leve, eltűrhetetlenné.

XI. 'S az emberek' lelkeiket elejénte inkább sanyargatá büszkeség mint vagyon' szerelme; vétek ez is, de a' melly közelébb áll a' jó felé. Mert fényt, hírt, hatalmat jó is gyáva is ahít, de amaz tiszta úton törekszik előre: ez, mivel jó szerek nélkül van, fortélyokkal, álnoksággal. Fösvénység pénzt ahít, 's eszes azt soha meg nem kedvelte; az, mint eggy öldöklő méreg, elasszonyo-

sítja a' férfi lelket; végtelen mindenha, el nem telhető; szükség, bőség nem fogyasztják. Miolta Lúcius Sulla visszafoglalá ugyan elnyomójinak kezeikből a' hazát, de a' gyönyörű kezdetet gyalázatosan végezte bé, rabla minden és tolvajkodék; ennek házra jött kedve, annak jószágra; a' győzők nem ismerének sem határt sem mértéket; undok irtózatos dolgok követtetének el az hon ellen. Ide járult hogy ő, hívvé akarván tenni magához sergét, mellynek Ásiában parancsola, azt öseink' szokásaik ellen buján, tágon tartá. A' gyönyör' minden nemeiben gazdag tartomány hivalkodó katonáink' szilaj lelkeiket hamar elpuhította. Ottan szokék a' Római Nép' hada először szerelmesködni, dorbézolni, festést, faragást, vésett edényeket csodálgatni, lakosokét közét rablani, szentet nem-szentet összefertéztetni. Illy had, diadalra jutván semmit nem hagya meg a' leverteknek. Tudnillik szerencse kifárasztja bölcseknek lelkeiket is, csodálhatni e tehát, hogy e' romlottak magokat győzelmökben elkapaták?

XII. Minekutána pénz és gazdagság böcsületbe jövének, és azt ragyoglás, erő, hatalom követék, lankadozék az érdem, a' szegénység szégyennek, a' tisztaság rossz-akaratnak véteték. Gazdagságból az ifjuságot vesztegetés, telhetetlenség, gőg szállották meg; rablottak, költöttek; magokéval nem gondoltak, másét ahitották; szemérem, illő, isteni 's emberi rendelések nekik mind semmik valának; nem vala semmire tekintet, nem semmiben tartalék. Méltó dolog ellátni ezeknek városnagyságú csarnokjaikat, mezei szállásaikat, 's úgy tekinteni aztán Isteneink' eggyházaikra, miket eldődink, nekik buzgó tisztelőjik, állítottak. De ők az Istenek' hajlékit jámborsággal, ön lakjaikat nagy töttek' fényével ékesítették, 's a' legyőzettektől nem vőnek el egyebet mint a' bántás' merését. E' gyalázatosak ellenben, iszonyú istente-

lenséggel, frigyeseiktől szedik, a' mit ama tiszteletes férfiak a' leverteknek is meghagytának. Mintha ugyan kéj jel gázolgatni az volna felsőséget gyakorlani!

XIII. Mert mit beszéljem, a' mit hinni, hanemha látá, soha senki nem fog, hogy voltak magányosok, kik hegyeket döntetének el 's beépíteték a' tengereket. Ezek, a' mint ugyan nekem látszik, magok is kaczagják gazdagságaikat, midőn gyalázatban siettek elpazarlani a' mit pirúlás nélkül bírhattak. Bujaság, tobzódás, a' vesztegetések' egyéb nemei közönségessé lettek; férfiak nő szerelmeket tűrtek; asszonyok bitangra ereszték magokat; nyalánkságokért föld víz össze vala dúlva; nem várák hogy jelenjen meg éhség, szomj, álom, hanem mind ezt elkényeztötve magokat, előre kapkodák. Effélék az ifjuságot, midőn ősi vagyonjaik elfogytak, gonosztétekre gyulasztgaták. Rossz mesterségekben gyakorlott lelkeik nem lehetének öröm nélkül, 's tartózhatatlanúl rohantanak a' beszerzés' és pazarlás' minden nemeire.

XIV. Az elennyire igen nagyon megromlott városban Catilína, mit tenni igen is könnyü volt, a' sok undok gonosztevők' csoportjait poroszlókként maga körül seregelteté. Mert valami förtölmes, parázna, dorbéz, ki játék, lakoma, feslettségek által atyai javát tönkre tette; mind valaki magát, hogy gonoszsága 's csínja miatt megfizethessen, terhes adósságokba verte; aztán mindenhonnan valamennyi atyagyilkos, szentségtörő, törvény előtt megbuktatott vagy törvénytrettegő vala; mind a' kiket nyelvök, kezök hamis esk és polgárvér által táplála; végre mind az, kit bűn, szorultság, vádló lélek gyötre, Catilinának barátjai, czimborásai voltanak. Ha ollykor bűntől tiszta ötle társaságába, azt mindenkori eggyüttlétök és kísértései hamar hasonlóvá tevék, 's egyenlővé, a' többihez.

Főképen ifjaknak keresé ismeretségöket; azoknak lágy 's már korok által ingovány lelkeik nem nehezen hullának kelepczéjibe. Mert az hogyan indulataikat éveik lángoltaták, ennek ringyót ada, annak ebet vagy paripát vásárlott; nem kímélé költségét, hitelét, csak hogy magához kötelezhesse, híveivé csinálhassa. Tudom, sokan úgy hivék, hogy a' melly ifjak gyakrabban járának be Catilinához, nem eléggé őrzötték tisztaságokat; de az inkább erede gyanúból, mint hogy tudni bizonyosan lehetett.

XV. Catilína már első ifjuságában sok undok fertelmöket követe el: eggy nemes-ház' leányával, eggy papnéjával Vestának, 's több effélét; ellenére eggyházi 's világi törvényeinknek. Végre belé szeretvén Auréli Orestillába, kin jó a' szépségen kivül soha semmit nem dicsére, mivel ez kéteskedék nőül menni hozzá, tartván serdült fijától, úgy hiszik, Catilína a' fiatal-embert elöléte, hogy háza bűnös menyegzőjének ürüljön ki. És előttem ugyan ez látszik a' lázadás' siettetése' fő okának lenni. Mert tisztátalan, Istenektől gyűlölt lelke sem ébren, sem alva nem találа nyugtot; elannyira verdesé felriadt elméjét büneinek tudallata. Színe véretlen, nézése undok, járása hol sebes, hol lomha. Arczában, tekintetében egészen benne az őrjöngés.

XVI. 'S a' melly ifjuságot, mint említém, elcsábított vala, azt sokképen oktatá gaz töttekre. Közzűlök állíta hamis tanúkat, levélgyártókat; 's nem gondolni hittel, vagyonnal, veszéllyel. Tovább midőn bennek becsűletet, szemérmet eloltott, nagyobbakat parancsola. Ha nem volt ok készen bűnhödni, cselbe vonatá 's öldösteté a' vétketleneket vétkesek gyanánt. Tudnillik nehogy karok munkátlanul elzsibbadjon, készebb vala ok nélkül lenni gonosz és kegyetlen. E' barátiba, társaiba bízván,

eggyszersmind hogy minden tartomány el vala borítva temérdek adóssággal; és aztán mivel nagy része a' Sulla' katonájinak, kifogyasztván a' bőven-költés által holmijeket, 's nem felejthetvén hogy a' győzödelem nekik rablást engede, ohajtá a' bel hadat; eltökélé megtámadni az hont. Italiában semmi sereg; Cnéjus Pompéjus messze földeken harczolgat; magának a' Consulátust elnyerni nagy reménye; a' Tanács gondatlan; csendben bátorságban minden; felette kedvező kilátások szándékára!

XVII. A' Júniusi Kalendák' táján tehát Lúcius Caesár és Cájus Figulus Consulok alatt, előbb eggyenként szólítja fel meghittjeit; ezt unszolja, azt, hozzá ha bízhatik e, kitapogatja; elejökbe rakja erejét, és hogy a' hon készületlen, hogy a' támadás nekik nagy jutalmakat ígér. Óhajtásai szerint lelvén a' mit tudni vágyott, eggyüve hívatja a' kiknek szorultságok legnagyobb 's legvakmerőbb lelkök. Felgyülekezének a' Senátori Rendből Publius Lentulus Súra, Publius Autrónius, Lúcius Cassius Longínus, Cájus Cethégus, Publius és Servius Sullák, Serviusnak fijai, Lúcius Varguntéjus, Quintus Annius, Marcus Porcius Laeca, Lúcius Bestia, Quintus Cúrius; a' Lovag Rendből Marcus Fulvius Nobílior, Lúcius Statílius, Publius Gabínius Capitó, Cájus Cornélius, és még sok mások a' gyarmatokból és leányvárosokból, honn nemesek. Voltanak továbbá nem kevés előkelők, titkon avatva fel a' szándékba, kiket inkább ösztönze uraság' reménye mint szorultság vagy egyéb baj. Ide hajlott az ifjúság' legnagyobb része, 's kivált a' Nemesek' gyermekei; ők, kik békében csillogva, legalább kényökre élhetének, inkább akarák a' bizonytalant mint a' bizonyost, inkább háborút mint békét. Némellyek úgy hivék, hogy Marcus Licínius Crassus sem maradt a' dolog' tudása nélkül, és hogy ő, nem tűrhetvén hogy

az általa gyűlőlt Cnéjus Pompéjus igen nagy had' vezérévé tétetett, örűlve látá hogy ennek nagysága ellen bár kinek nevekedék tekintete. Aztán bízott, hogy lábra kapván eggyszer a' lázadás, ő annak könnyen fejévé fogja magát tenni.

XVIII. Előbb is össze-esküvének pedig már némellyek, 's Catilína ezeknek is közöttök vala. Elmondom azt hűséggel. Lúcius Tullius és Márcus Lepidus Consulok alatt a' két Kijegyzett Consul Publius Autrónius és Publius Sulla, voksvásárlataik miatt szék elébe idéztetvén meglakolának. Kevéssel tovább Catilína, pénzcsikarlás' bűnöse, mivel nevét a' törvény' napjai alatt ki nem függeszthető, a' méltóság' keresetétől eltiltatott. Volt ekkor valamelly Cnéjus Píső, nemes-rendű fiatalember, szertelenűl merész, pénzetlen, patvarkodó, kit zavarlásra szükségei 's rosszasága ingerlettek. Catilína és Autrónius közölvén ezzel a' Decemberi Nónák körül szándékokat, Januárius' elsőjén Lúcius Cotta és Lúcius Torquátus Consulokat a' Capitóliumon el akarák ölni; hogy akkor majd megragadják a' bárdvesszőket, 's Písót seregestűl kiküldik elfoglalni a' két Hispaniát. Kitudatván a' dolog, gyilkolásaikat Februárius' Nónájira tevék által. 'S ekkoron immár vesztet nem egyedül a' két Consulnak, hanem számos Senátoroknak is készítettek. És ha Catilína nem hirtelenkedék jelt adni társainak a' Cúria előtt, az nap volt volna elkövetve, miolta Róma áll, a' legirtózatosb gonosz. Mivel a' fögyveresek meg nem jelenének elég számosan, az dolgokat elakasztá.

XIX. Píső most, Quaestor, de Praetori hatalommal, az Innenső-Hispaniába küldeték, toldítva Crassustól, miérthogy őt Cnéjus Pompéjus' haragosának tapasztolta volt. A' Tanács sem vala pedig idegen neki

engedni a' tartományt, mert az ocsmány embert távoly óhajtá a' várostól; és mivel a' jók ótalmát reméltek benne, Pompéjusnak akkor már félelmetes lévén nagysága. Ez, ide oda útazván tartományában, az alatta szolgáló lovasoktól megöletett, mint némellyek hiszik, mert a' szilaj nép nem tűrheté igazságtalan, dölyfös, kegyetlen bánásit; de mások azt inkább, hogy a' lovagok, Pompéjusnak régi hív alattosai, őt ennek hagyására olták el; hogy Hispánus effélét soha még el nem követe, 's békével tűré másoknak igen sullyos kormányát. Mi a' dolgot közben hagyjuk. Ezen elsőbb lázadásról légyen elég ennyi.

XX. Catilína felgyüleközve látván a' kiket fenntebb említettem, ámbátor velek eggyenként gyakorta szólott már, jónak látván most egyetemben is buzdítani, a' ház' rejtekesb hajlékába viszi, 's elüdőzvén minden fülelőt, e' beszédet tartá:

„Hahogy előttem bátor lelkeitek, hűségtek tudva nem volnának, hijába érne e' kedvező alkalom, hijába állana kezemben e' nagy erő, e' nagy remény; gyáva, ingó elmékkel bizonytalan dolgok után nem kapkodnék bizonyosak gyanánt. De mivel benneteket sok nehéz fergetegekben erőseknek tapasztolálak, és hűveknek hozzám, e' nézve lelkem neki-bátorodik kezdeni a' nagy, a' gyönyörű töttet, kivált mivel értem hogy nektek 's nekem javunk kárunk eggy. Mert azont akarni, nem-akarni, az osztán az államos, az erős barátság. Mit forgatok elmémben, külön mindnyájan értetétek már. Azonban tüzem napról napra inkább gyúlad, elgondolván mi leend állapotunk, hanemha magunk kapjuk ki magunkat e' rabságból. Mert miolta hazánk néhány gazdagoknak jutott kényök, hatalmok alá; királyok, fejdelmek nekik adózgatnak, népek, tartományok

elejökbe töltik ki zsoldjaikat; mi pedig minden mások, serény, jó, nemes, nem-nemes, mi pórság vagyunk, tekintet nélkül, befolyás nélkül, martalékjai azoknak, kik, ha erejében állana hazánk, minket rettegnének. Most nálok minden elsőség, minden hatalom, tekintet és gazdagság, vagy a' hol nékiek tetszik; hátrálást, veszélyt, ítéleteket, szorultságot, azt minekünk hagyák. Miket meddiglen fogtok immég tűrni lelkes férfiak? Nem jobb e dicsőségben veszni, mint e' nyomorgó galád életet, mellyben másoknak játékai vagyunk, gyalázattal tölteni el? De végre valahára, ég föld tanúm! markunkban a' diadal. Virít korunk, lelkeink készek; azokon nagy kor, nagy gazdagság mindent elvénhesztettek. Csak kezdenünk kell és menni fog. Mert ki tehát az minden halandók közt, ha keblében férfi lélek lakik, a' ki tűrje, hogy ők úsznak kincseikben, mit tengerek' ásására, hegyek' lapítására pazarlanak; nekünk pedig nincs mivel napról napra tenghessünk; hogy ők két három palotát fognak össze, 's nekünk saját tűzpadunk sincs. Azok festéseket vásárlanak, szobrokat, véseményeket; bontják a' mit alkottak, 's újat építnek helyébe; pénzöket eggyre szórják, vesztegetik, 's véget gazdagságaiknak a' legképtelenebb fecsérlés sem vethet: rajtunk ellenben honn szorultság, künn adósságok; a' mi nyom, gonosz: a' mi fenyeget, még gonoszb. Végre is mink van egyebünk tehát mint az hogy pihengenünk szabad? Serkenjetek föl valahára; imhol a' rég olta ahított szabadság, 's túl azon fény, becsület szemeitek előtt; a' Szerencse mind ezt díjként nyújtja a' győzőnek. Buzdítsanak bajaink, az idő, a' veszély, a' szükség, a' diadal' dúzs zsákmányai inkább mint beszédem. Bennem vezért és bajtársat találtok; testem lelkem köztetek lesz. Mind ezt majd, megválasztva Consulnak, mert bízom hozzátok, veletek haj-

tom végre; hanemha megcsalna reményem, 's ti, szolgák lenni mint urak, inkább akarnátok."

XXI. Hallván ezt a' kiken halmozva vala minden baj, de sem vagyonban, sem reményben nem valami jó; bátor nekik megháborítani a' csendet elég jutalomnak tetszett; kívánák mindazáltal nagy számban, adja elő, mint fogja vinni a' háborút, ők mi díjért harczolnak, 's erőt és segélyt mit hol találhatnak, honnan remélhetnek. Akkor az nekik új adóssági táblákat ígér, a' gazdagok' kiűzését, fő méltóságokat, papi tisztségeket, 's a' mit had' és diadal' kéje ahít: beszéli hogy Innenső-Hispaniában Píső, Mauretaniában Publius Sittius Nucerínus sereggel állanak, szándékinak részesei; hogy Cájus Antónius keresi a' Consulságot, 's ő ennek, mint reményli, tiszttársa lesz; ők barátok, 's amazt sok baj nyomja; ha megválasztatnak, eggyütt látnak dologhoz. Szidalomra kél a' jók ellen, az övéit neveiken szólítja, dicséri; ezt szükségeire emlékezteti, azt örömeire; másokat a' veszélyre, gyalázatra; némellyeket Sulla' győzelmére, mi nekik zsákmányt hozott. Elszánt lélekkel látván mindnyájokat, buzdítja hogy keresetét támogassák, 's a' gyűlést széllyel ereszti.

XXII. Mondogaták hogy Catilína, bevégezvén beszédét, a' mint czinkosait eskre kényszerítette, eggy megölt' vérét hordatá körül szilkében, fölelegyítve borral, 's szándékát csak akkor nyilatkoztatá ki, midőn az esk már el vala mondva, 's ők az italból, hogyan az szent szokásokban gyakoroltatik, mindnyájan hörpentettek. 'S ezt azért tette így, hogy ők szorosabban csatlassanak egymáshoz, eggyike tanúja másikának a' borzasztó cselekedetben. Sokan ezt és holmi egyebet azok' költeményeinek tartják, kik úgy hivék, hogy a' Ciceró

ellen támadott nehezteles, a' bűnösök' elöletése miatt, enyhűlni fog, ha ezeknek vétke minél irtózatosbnak találtatand. Előttem a' dolog nincsen tudva nagyságához képest.

XXIII. A' gyűlésben jelen vala Quintus Cúrius, korán sem homályos születés, de elborítva mocskokkal, förtölmekkel, kit a' Censorok, gazságira nézve, a' Tanácsból kilöktenek. Oktalan és szemtelen, a' mások', a' maga' mocskait elhallgatni nem tudta; tenni rosszat, 's elhirdetni, az neki eggyeránt vala öröm. Ez rögzött parázna szövetségben éle a' fő rendű Fulviával, kinél fogyni látván kedvességét, hogy kiürűléseiben rá kevesebbet költhete, kérkedőleg eggyszerre arany hegyeket ígérgete neki; ha nem akara lenni kedvére, megöléssel fenyegeté, 's vele általjában durvábban bánt, mint eddig szokott volt. Fulvia, megtudván mi változtatá el Cúriust, a' hon' veszélyét nem tartotta titokban, hanem elhallgatván hogy hírei honnan erednek, miket a' szándék felől értett, többek előtt elbeszélte. 'S kedvet az emberekben kivált ez gyulasztott Marcus Tulliusra bízni a' fő méltóságot; mert eddigelé a' Nemesség' nagy része dúlong vala haragjában, 's fertőzöttnek nézte volna a' Consulátust, hahogy azt új ember nyerné el, bár érdemes. De itt lévén a' veszély, harag és gőg hátrálának.

XXIV. Megtartatván a' Comítiumok, Marcus Tullius és Cájus Antónius, Consuloknak kiáltatnak ki. 'S a' lázadás' embereit ez rendíté meg legelőbb. Catilinának azonban alább nem hagya dühe, sőt naponként serényebben láta dolgaihoz. Végig Italián az erős helyeket fegyverrel tömte meg; a' mi pénzt maga' 's barátjai' nevökben kölcsön vett, Fésulébe viteté, valamelly Mánliushoz, ki tovább első kezdé a' háborút. Ez időben

sok embert szíta magához minden nemből és karból, asszonyt is nehanyat, kik esztelen költségeiket előbb testeiken tűrt mocskaikkal győzék; tovább, midőn hervadások egyedül keresetöknek vete véget, nem pazarlásaiknak is, magokat temérdek adósságokba verték. Catilína általok fellázíthatni remélte a' városi martalékságot, Rómát felpörzsölhetni, férjeiket magához csatolhatni, vagy elöldöstethetni.

XXV. Ezekben vala Semprónia, ki már sok ízben követe el férfi merészségű tötteket. Származására, szépségére, férjében, gyermekiben szerencsés; jártas a' görög és latín írók' munkájiban; tanúlt lantolni, lejteni, 's ékesebben mint jónak illik, és sok egyebet a' mi kelepczéje a' véteknek. Pénzét hírét kémélte légyen e kevésbé, nem könnyü megmondani; hevében elannyira gyulvány, hogy többször támada meg férfiakat, mint azoktól támadtatott. Hitét sok ízben megszögte, adósságát elesküdte, gyilkosságokba szövetkezett; vétkei, szorultsága hanyatt homlok rohantaták. Elméje azonban koránt sem éktelen; versecskéket írkálgata; tréfáji elevenek; beszéde hol jámbor, hol lágy, hol pajzán. Meg vala rajta minden kellem, minden báj.

XXVI. Catilína azokra támaszkodva a' miket már említettem, egész tűzzel kereste a' Consulátust a' következő évre, 's bízott, hogy Antóniussal, ha eggyütt jegyeztetnek ki, kéje szerint bánhat. Addiglan sem henyéle pedig, hanem minden fortélyaival ólálkodék Ciceró ellen. De az sem viselé magát szemesség nélkül, 's hívatalának mingyárt kezdete olta rá-bírá Cúriust, nagy ígéreteket tévén neki Fulvia által, hogy a' miket Catilinának igyekezetei felől tudni fog, őneki fedné fel. Ezenfelül tiszttársát Antóniust megnyeré, oda-hagyván annak a'

dúzsabb tartományt, hogy a' köz jó ellen ne tartana, 's barátit, védettit titokban maga körül tartá. Feljővén a' Comítiumok' napja, Catilína, hogy sem keresete, sem a' les mellyet Consulunknak a' Márs' mezején hányt, el nem sültenek, feltövé magában hogy kezdi a' hadat, 's mindent vég koczkára ereszt. Mert valamit alattomban forrala, balúl üte ki, 's neki nagy megszégyenülésére.

XXVII. Cájus Mánliust tehát Fésulébe 's Etrúriának szomszéd tájaira küldötte ki; bizonyos Camerínumi Septímiust a' Picénumi megyébe, Cájus Júliust Apuliába, 's másokat máshova, kit hol szükségesnek ítélt. Azalatt Rómában eggyszerre követ mindent, a' Consulok után incselkedik, tüzeket készít, az alkalmas helyekre fegyveres népet rak, tőrt veszen magához, ugyanazt hagyja az övéinek, inti, vigyázzanak, légyenek mindég készen; éjjel nappal sürög, ébren van, munka, álmatlanság ki nem fárasztják. De midőn minden törekedései mellett sem halad, a' zendűlés' fejdelmeit késő éjjel Marcus Porcius Laeca által újobban összehíja, 's hosszasan feddve lomhaságokat, jelenti nekik, hogy a' melly sokaságot fegyverre szorgalmazott, ahhoz Mánliust előre már kiküldötte, 's másokat más meg más helyekre, 's kezdeti az hadat; ő maga is indul sergéhez, mihelyt Cicerót elöletheté. Az sokat árt igyekezetinek.

XXVIII. Elrettenvén a' többiek, Cájus Cornélius Római Lovag szolgálatját ajánlja, és ezzel Lúcius Varguntéjus, a' Tanácsnok, hogy az éjszaka', de majd később, fegyveres emberekkel Ciceróhoz bemennek, mintegy megtenni nála a' reggeli üdvözlést, 's a' készületlent, semmi effélétől nem tartót, leszurdalják. Cúrius Fulvia által legottan béjelenti, a' Consul felett melly veszély lebeg. Így azok elfordítatának az ajtóktól, 's a' szörnyü

tett hijába vala merve. Azonban Mánlius Etrúriában felcsődíté a' pórságot, melly szorúltságában, 's nem feledhetvén hogy a' Sulla' dúlongásai holdjaitól és minden vagyonától megfosztotta, esdeklett a' zavar után, úgy a' mindennemü zsiványokat, kiknek száma e' tájakon temérdek, 's sokakat a' Sulla' gyarmatosaiból, kiknél korhely élet és dorbézlás a' gazdag rablásból semmit meg nem hagytanak.

XXIX. A' mint mind ezekről Ciceró hírt veve, meghatva azon kettős veszélytől, hogy sem a' várost nem védheti magától támadóji ellen, sem hogy a' Mánlius' serge mennyi és mit forral, eléggé nem tudhatá; a' dolgot, mellyet a' köz beszéd már rebesgete, Tanács' elébe viszi. Az végez, mint rémítő esetekben szokott: „Látnának hozzá a' Consulok, hogy a' haza romlást ne valljon.“ Ezeknek így, régi szertartáshoz képest hatalom engedtetik serget állítani, hadat viselni, frígyest polgárt kéjök szerint büntetni, honn, táborban, fő kormányt, fő bíróságot gyakorlani. Consul a' Nép' hagyása nélkül e' hatalmaknak eggyikével sem bír.

XXX. Kevés napok múlva a' Tanácsnok Lúcius Saenius levelet olvasa fel a' Tanácsban, mellyet Fésuléból monda érkezettnek. Abban jelenteték hogy Mánlius, hatod nappal a' Novemberi Kalendák előtt, nagy sokaságban fegyverhez nyúlt. 'S a' mi illy esetekben mindég szokás, némellyek csodákat 's jelenéseket emlegettek, és hogy gyűlések tartatnak, hogy fegyverek hurczoltatnak össze, hogy Capuában és az Apulusok közt pórhad üté ki magát. A' Tanács tehát Quintus Március Rexet Fésulébe, Quintus Metellus Créticust Apuliába és tájékira küldé. E' két győzelmes hadnagy a' város előtt múlat vala, gátolva némellyek' kajánsága által a' diadal'

megnyerésében, kik ahhoz szoktak, hogy tegyék a' mi szabad és nem szabad, ha megfizetnek érte. Aztán a' Praetorok közzül Quintus Pompéjus Rúfust Capuába, Quintus Metellus Célert a' Picénumi megyébe, 's megengedteték nekik serget gyüjteni a' mint szükség kívánandja. Aztán, haki vallást teend a' zendűlés felől, ha martalék, hogy szabadságot és száz sesterciust, ha polgár, hogy vétke' bocsánatját 's pénzt két annyit vegyen; hogy a' kardalók' czéhei Capuába 's egyéb leányvárosokba osztassanak ki, mindenikének értékéhez képest, 's hogy azokra az altisztség felvigyázzon.

XXXI. E' dolgokra elréműle a' népség, 's a' város' színe elváltozott. A' vígaságok és hivalkodás után, miket húzamos csend szűle vala, hirtelen aggás szálla meg mindeneket. Futkosának, remegének; semmi helynek nem hűnnek eléggé; hogy sem háboru sem béke; mindenki saját félelmével szabogatá a' veszélyt. Aztán az asszonynép, kik, illy nagynak látván a' hazát, nem szoktanak rettegni háborút, epesztik magokat; könyörgő kezeket emelnek égre, szánogatják kisdedeiket; kérdegetőznek, mindenre elhalnak; felejtik a' kényes éltet, a' czifrát; elcsüggednek az hon' sorsán és a' magokén. Catilinának áváz lelke mind ezek mellett azt a' régit forralgatá, noha tétetének a' védelem' készűletei, 's ő Lúcius Paullus által a' Plautiusi törvénynél fogva felüdőzve volt. Végre, hogy dolgait inkább leplezhesse, vagy azt gyanítassa hogy ő hamis vádakkal terheltetik, feljöve a' Tanácsba. Akkor a' Consul Marcus Tullius, vagy rettegve jelenlétét, vagy elkapva haragjától, fényes és a' köznek használatos beszédet tarta, mit később írásban kieresztett. De midőn ez leülepödék, Catilína, a' mint kész vala mindent színleni, süllyedt arczczal 's esdekelve könyörgött, az Egybe-írt Atyák ne hünnének felőle vaktá-

ban; olly házból vette eredetét, életét serdűlte olta a' szerint intézé, hogy felőle minden jót lehessen reményben tartani; ne vélnék, hogy neki a' patríciusnak, ki maga, miként még ösei is, számtalan szolgálatokat tőn a' hazának, kedve legyen azt elveszteni, míg megtartani Marcus Tullius készűl, Rómának zsellérlakosa. És midőn ezek mellé egyéb szidalmokat is vet, mindnyájan felzúdúltak rá, 's őtet ellennek hongyilkosnak kiáltották. Akkor ő neki-bőszűlve: „Mivel tehát körül vagyok kerítve, hogy vesztemre taszítassam, romommal oltom meg égésemet."

XXXII. Ezzel magát nagy bosszúsan haza kapá a' Cúriából. Sokat tűnődvén itt, hogy sem a' Consulnak hányt kelepczék nem boldogúlának, mind a' várost védve látá az őrök által tüzei ellen; legjobbnak látá megszaporítani sergét, 's előbb mint a' legiók kiállítatnak, elfogni mire az hadban szükség vagyon, 's így mély éjszaka kevesed magával Mánliusnak táborához elindúlt. De Cethégust, Lentulust, és a' kiknek ismerte vakmerő készségöket, megszólítá, nevelnék a' pártosság' erejét valamivel lehet, Ciceró ellen a' cselt szorgalmazzák, kezdjenek gyilkoláshoz, pörzsölésekhez, a' háború' egyéb iszonyihoz; ő nem sokára a' kőfalak előtt terem.

XXXIII. Míg Rómában ezek esnek, Cájus Mánlius a' maga hadából Quintus Március Rexhez követeket küld illy izenettel: „Eget földet hívunk bizonyságul, Vezér, mi fegyvert sem az hon ellen nem fogtunk, sem hogy másnak légyünk ártalmára; hanem hogy testeinket mentsük meg a' bántástól, kik szegények, nyomorúk, uzsorásink' keménysége által oda jutánk, hogy hazája kevesünknek van, vagyona vagy hitele senkinek. Meg vagyunk fosztva azon szabadságtól, hogy mint atyáink, a'

törvényhez folyamodhassunk, és hogy testünket bírhassuk szabadon, minekutána birtokainkat elvesztők; elennyire méne uzsorásink' fenesége, és a' Praetoré. Eldődítek, könyörűk a' Róma' alnépéhez, gyakorta segéltenek rendeléseik által annak szükségén és még nem régen, a' mi emlékünkre, az adósság' szertelensége miatt az ezüst rézzel fizettetett. Az alnép nem eggyszer té re el már, vagy hatalomra vágyván, vagy tisztviselőjinek keménységök miatt, fegyveres kézzel az Atyák mellől. De mi nem uraságot keresünk, nem kincseket, honnan az halandók közt minden háborgás, hanem szabadlétet, 's arról a' jó csak vég pihengésével mond le. Könyörgünk néked és a' Tanácsnak, segéljetek rajtunk szerencsétlen polgárokon; adjátok meg a' törvény' ótalmát, mellytől megfoszta a' Praetor' keménysége, 's ne kényszerítsetek azon aggódni, hogy bosszút állva véreinkért, mint vesszünk minél lehet irtózatosabban."

XXXIV. Ezekre Quintus Március: „Hamit a' Tanácstól kérni akarnának, tegyék le fegyvereiket, 's menenek könyörögve a' városba. Rómának Tanácsa 's Népe az irgalommal vala mindenkor, hogy előtte segélyért hiába senki nem könyörgött." Ellenben Catilína számos Consulárisokhoz és más előkelőkhöz íra útjából, hogy ő, körülfogva hamis vádakkal, mivel haragosai' erőszakjának ellent nem állhat, sorsára ereszti magát, 's Massiliába indúl számkinlétbe, nem mintha magát e' temérdek gonosz' bűnösének ismerné, hanem hogy a' haza nyugalomban maradjon, 's ellenkezéséből szakadások ne eredjenek.

XXXV. De Quintus Catulus egészen más értelmű írást olvasa fel a' Tanácsban, mellyet hozzá Catilinának nevében monda érkezettnek lenni. Annak mását íme ad-

juk: „Lúcius Catilína Quintus Catulusnak üdvet. Ritka hűséged, kit velem töttek által tapasztoltatál, bajaim' közepette kedves bíztatást nyújt kérésemnek. Nem védem magamat legközelebbi dolgaim eránt; egyedül azt mondom megnyugtatásodra, hogy lelkem tiszta minden vétektől, 's esküszöm, meg nem csalod magad', ha szavamnak hiszesz. Ingerelve bántás és bosszantások által, hogy fáradozásim' díjoktól megfosztva, el nem érhetém a' mi engem megillet, a' mit eddig elé is cselekvém, felfogtam a' nyomottak' ügyét, nem mintha vagyonom meg nem bírná adósságimat, holott Orestillának nagylelküsége saját és leánya' javaikból azokat is kész fizetni, mellyekért kezessé tevém magamat; hanem mivel érdemetleneket láttam megtisztelve méltóságokkal, 's magamat ál vádaknál fogva elmellőzve. Dolgaimnak e' fekvésökben azon tisztes útra csaptam által, mellyen tekintetem' csekély maradványait feltarthatom. Midőn írni többet akarok, jő az hír, hogy ellenem erő készül. Ajánlom tehát Orestillát, 's hűségedre bízom. Ójjad őt, gyermekidre kérve, minden bántástól. Élj szerencsésen."

XXXVI. Maga kevés napokig Cájus Flamínius Flammánál az Arrétiumi megyében múlatván, míglen ott az immár felcsődített szomszédságot fegyverbe öltözteti, a' bárdvesszőkkel 's egyéb jeleivel a' fő hatalomnak, Mánliushoz siet, a' táborba. Híre lévén ennek Rómában, a' Tanács Catilínát és Mánliust ellenségnek ismeri, az egyéb sokaságnak napot szab, melly előtt tartalék nélkül letehetik fegyveröket, kivévén a' halálos gonoszság' bűnösit. Végzést hoz eggyszersmind, hogy a' két Consul szödjen katonát, Antónius a' maga sergével a' pártost vegye űzőbe, Ciceró a' város' ótalmára veszteg maradjon. 'S a' Római Nép' birodalma nékem ekkor látszék mindenek felett boldogtalannak, mellynek midőn

kelettől enyészetig fegyverrel meghódítva minden engedett; honn benne nyugalom és bővölködés áradozott, mit halandó mindennél becsesbnek vél; találkozának még is polgárai, kik átalkodott lélekkel magokat és hazájokat elvószteni törekedtenek. Ugyan-is a' Tanács' kétszeri végzetére e' temérdek sokaságból felfödni az összeesküvést sem jutalom által senki nem indítatott, sem a' táborból mindnyája közzül csak eggy is el nem téve. Illy veszedelmes nyavalya lepte meg, mint valamelly mirígy, a' polgárság' lelkét igen nagy részben.

XXXVII. 'S nem egyedül azoknak lelkeik valának pedig elfordúlva kik részt vőnek a' lázadásban, hanem az egész nép általján javalá, kapván a' zavaron, mire Catilína töreködött. És ebben ugyan mindenkori szokását látszék követni. Mert mindenhol a' kiknek semmijök, irígyködnek a' jókra, magasztolják a' rosszakat, a' régit gyűlőlik, kapnak azon a' mi új, 's belé únván állapotjaikba, felforgatva akarnának mindent látni; zenebonában, patvarban gond nélkül élnek, 's szegény nem könnyen vall kárt. De a' városi pórság, bezzeg az rogy vala igen mélyen, 's több okoknál fogva. Legelsőben mindenhol mind, a' kik gonoszság vagy pajzán élet által egyebeknél sokkal előbb állának; továbbad a' kik örökjeiket gyalázattal elvószték; végre kiket törvényszegés és gonosztétek kilöktek honjaikból, mind ezek immost Rómába szivárgának, mint valamelly szemetgödörbe. Aztán sok, nem feledhetvén, a' Sulla' győzödelme kinek mit adott, hogy némelly közemberből mint emelködék Tanácsnokságig; mások mint lőnek eggyszerre gazdagokká, mint eggy király, életök mint múlt el bővölködésben, csillogásban, magának mindenki, ha fegyvert ragadándanak, effélét ígérgete. Aztán a' mezei fiatalság, melly keze' keresménye után sanyarog-

va tengett, fölizgatva a' köz tár' és a' magányosok' adományai által, a' városi henyét a' falusi munkás életnek elébe tötte; ezeket 's minden másokat most a' köz romlás táplálgatá. Honnan annál kevésbé csodálhatni, hogy a' megszorúlt, rosszéletű, nagyokat reménylő emberkék hazájokkal úgy nem gondolának mint önmagokkal. És immég a' kiknek szüléjik a' Sullai diadalban számkitiltatának, kiknek minden vagyonjok oda leve, 's polgári igazaik megnyirbáltattanak; a' háboru' kimentét szinte azon indulattal várák. Ezentúl valakik más felen álltanak mint a' Tanács, dúlva látni az hont, mint magokat lejjebb szállva, inkább akarák. Igy tére a' hajdani gonosz annyi évék után ismét a' hazába.

XXXVIII. Mert minekutána Cnéjus Pompéjus és Marcus Crassus Consulok' idejében a' Tribúnusi hatalom újra felállott, ifju emberkék, kiknek lelkök korok szilaj, a' Tanácsot elkezdék káromlani, lázasztották a' népet, azt adományok 's ígéretek által gyulasztották; így magoknak tekintetet 's erőt szerzettek. A' Nemesség' legnagyobb része ellene szögzé magát e' törekedéseknek, színre a' Tanács' nagysága, igazán a' magoké mellett. Mert, hogy elmondjam a' mi való, valakik ez idő alatt az hont megháborították; ezek, tisztes ürüggyel, mintha az nép' szabadságát védenék: azok, hogy a' Tanács' tekintete séretlen maradjon; a' köz' javát színlelve, mindeggyik fél tulajdon hatalmáért viaskodott. Sem szemérem a' patvarban, sem határ; eggyike másika kegyetlenül űzte diadalmát.

XXXIX. De minekutána Cnéjus Pompéjus hadakozni tengerekre és Mithridátes ellen küldetett, megfogyatkozék a' nép' ereje, a' kevesökké nőttön nőtt. Ezek bírának fő tisztségeket, tartományokat, minden

egyebet; magok félelem nélkül éltek, bántás nélkül, bővségben; a' Tribúnusokat törvényszékkel ijesztgették, ha a' népet a' Nemesség ellen tüzelgetik. De alig csillámlott vala fel a' remény, hogy a' zavarban kezdhetni valamit, 's az hajdani verseny legottan fölizgatá az elméket. És ha Catilína győz az első csatában, vagy a' két sereg egyenlő szerencsével küzd, valóban a' hazát rettenetes csapás borítja el; 's a' nyertes csak addig örvendhet vala diadalának, míg eggy még hatalmasb valaki a' meggyengűltek', ellankadtak' markaikból erőt és szabadságot újra kicsikarhatott. 'S az összeesküdteken kivül mások is áltmenének Catilína mellé; így Aulus Fulvius Tanácsnok' fija, kit atyja visszahurczoltata útjából és meg parancsolá ölni. Az időben Lentulus, a' mint Catilína kíváná, valakiket Rómában a' támadásra erkölcseik és szorultságok mellett hajlandóknak tekinthete, maga is mások által is szorgalmazá; és nem csak polgárokat, hanem egyebeket is, minden karból, valakik az hadban haszonra lehetének.

XL. Valamelly Publius Umbrénusnak tehát dolgúl adja, hogy az Allobrox követeket keresse föl, 's bírja ha lehet, részt venni az hadban; remélvén hogy azok elterhelve magányos és köz adósságaikkal, és mivel a' Gallus nép hadakozni szerető nemzet, hajlani fognak az ajánlást elfogadni. Umbrénus, ki Galliában kereskedést űze, 's a' föld' elsőjit ismerte 's tőlök ismérteték, a' mint ezeket a' Fórumon megpillantá, legottan kérdi eggy két szóval, honjok' dolgai mint folynak, 's mintegy szánakozva ennek bajain, tudni akarja, ennyi insségeikből mi szabadulást remélenek. 'S midőn azok panaszokra fakadnak a' tisztviselők' fösvénysége ellen, 's vádolják a' Tanácsot hogy benne semmi segély, és hogy ők nyomorgásaik' végét csak az halálban várják. És

pedig, ugymond, mutatok útat hogy bajaitokból, ha ugyan férfiak vagytok, kivergődhessetek. Az Allobroxok ezt hallván, kérik Umbrémust, könyörűlne rajtok, nincs semmi olly annyira nehéz, olly annyira fáradságos, mit örömmel meg nem tesznek, hogy nemzetök a' teher alól kifejtőzhessék. Amaz őket Décius Brútus' házához vezeti által, mert közel a' Fórumhoz, 's a' szándéktól nem idegen, Semprónia által; maga Brútus Rómától távoly vala. Tovább előszólítja Gabíniust, hogy szavai több sullyal bírjanak; ennek jelenlétében az összeesküvést felfödi, megnevezi a' társakat és sok vétlent azok között, minden karbelit, hogy azoknak kedvök neveködjék. Minekutána ígérik szolgálatjaikat, elereszti.

XLI. Az Allobroxok sokáig habzának hogy magokat mire határozzák. Eggyik felen az adosság' sullya, a' háboru' áhítása, a' győzödelemben nagy díj: a' másikon nagyobb erő, több bátorság, 's bizonytalan remény helyett bizony bér. De a' tűnődéseik mellett végre is győzött a' hon' szerencséje. Fábius Sangának tehát, kinek pártfogásával honjok éle vala, a' dolgot egészen elbeszélik. Ciceró, megtudván a' titkot Sangától, izen a' követeknek, hogy magokat a' szándék' heves barátinak színleljék, 's igyekezzenek minél teljesebben kitanúlni a' készűleteket.

XLII. Csaknem eggy időben ütek ki magokat támadások Innenső- és Túlsó-Galliában, a' Picénumi megyében, Bruttiumban, Apuliában. Mert a' kiket Catilína előre szerte küldöze, tanácstalan', és mint az őrjöngők, eggyre tőnek mindent, 's éjjeli gyülekezéseik, a' fegyverek' hurczolgatása, 's sürgéseik forgásaik, réműlést csináltak, nem bajt. Kivilágosodván a' tett, a' Tanács' végzetéhez képest Quintus Metellus Céler Prae-

tor e' számban sokakat bilincsre hányata, úgy Tulsó-Galliában Cájus Muréna, ki a' tartományt mint alkormányzó igazgatá.

XLIII. Rómában azalatt Lentulus és a' zendűlés' egyéb nagyjai kiállítván már eléggé számosnak hitt hadaikat, eltökélék, hogy midőn Catilína majd Faesule' táján lesz, a' Nép' Tribúnusa Lucius Bestia tartson gyűlést, Cicerónak bánásit adja föl, 's a' tiszteletes Consult a' terhes háboru miatt hozza gyűlőlségbe, 's e' jelre következő éjjel, a' czinkosság' minden tagja álljon munkának. 'S az így vala köztök, mint mondják, felosztva: Statílius és Gabínius a' várost tizenkét alkalmas helyein gyujtsák meg; a' zajban könnyü lész a' Consulhoz férni és a' kikre ki vala téve a' czél; Cethégus erővel tör a' Ciceró' ajtajára 's másokra mások; a' fiak, 's ezeknek legnagyobb része a' Nemességből, szüléjiket öldösik meg; 's míg égés, vérontás mindent remegésben tart, kirontanak Catilinához. E' végzések 's készűlgetések közt Cethégus szüntelen lomhasággal vádlá társait, hogy kétesgetve, halogatva, legszebb alkalmaikat elszalasztják; illy bajok közt tenni kell, nem tanácskozni; ő, segélve nehányaktól, mintsogy a' többiek lankadoznak, a' Cúriára rá fog törni. Természettől szilaj, lángoló, mindég kész; legjobbnak azt nézé a' mi mingyárt megvan.

XLIV. Az Allobroxok, rá tanítva Cicerótól, Gabíniussal eljárják a' többieket, Lentulustól, Cethégustól, Statíliustól, Cassiustól írva kivánnak bíztató hitet, mit ezeknek pecsétjeik alatt vihessenek honjok' lakosaihoz; ez nélkül illy dologra azok nem könnyen fognának bírathatni. A' többi semmi rosszat nem gyanítva, ád; Cassius ígéri hogy kevés idő múlva meglátogatja honjokat 's előbb mint ők, a' városból elútazik. Lentulus

mellékjek rendel bizonyos Crótói Titus Volturciust, hogy az Allobroxokat vezesse Catilinához, 's azok, haza indúlások előtt ezzel köthessék szorosbra szövetségöket. Levele, mellyet Volturcius adjon meg, így szóla: „Ki légyek, tudni fogod a' megadótól. Vedd gondolóra mi veszélyben forgasz, 's emlékezzél hogy férfi vagy. Lásd mit kívannak dolgaid, 's végy segédűl mindent, igen a' legaljasabbakat is.“ Ezenfelül szóval: „Ellennek ítéltetvén a' Tanács által, mi okon tolja el a' martalékokat? A' városban kész a' miket hagya. Siessen közelíteni.“

XLV. Megtörténvén ezek 's meghatároztatván mellyen induljanak az éj, Cicero minden felől tudósítva a' követek által, Lúcius Valérius Flaccus és Cájus Pomtínus Praetoroknak parancsol, hogy az Allobroxokat a' Mulvius hídon lessék ki és fogják el. Tudatja velek a' küldés' okát, 's rájok bízza, hogy tegyék a' mit szükség fog kivánni. A' hadi férfiak csataj nélkül állítják ki embereiket. Eljutván az Allobroxok a' hídhoz, zaj támad mindenfelől. Ezek hamar elértik a' mit történni látnak, 's magokat a' Praetoroknak megadják. Volturcius neki-bátorítja társait, 's magát a' csapat ellen kardjával védi; de elhagyva a' követektől, rimánykodva Pomtínusnak, kit ismere, hogy életének kedvezzen, végre félénken 's nem bízva idvéhez, magát a' Praetoroknak foglyúl adja.

XLVI. Azonnal megyen a' hír a' Consulhoz, hogy teljesítve van a' mit akart. Azt pedig szertelen öröm de szertelen gond is szállotta meg; örvende hogy kivilágosodván a' tett, az hon kiszabadúla veszélyéből: de tűnődék is, hogy mit tegyen minekutána e' szörnyüségen illy tekintetű polgárok kapatának. Értette, hogy ha megbüntettetnek, az rá haragot vonand; ha pedig büntetlen

maradnak, vég romlást az honra. Felélesztvén tehát lelkét, hivatja Lentulust, Cethégust, Statíliust, Gabíniust, és valamelly Terracínai Coepáriust, ki Apuliába készült, felzendíteni a' martalékokat. A' többi késedelem nélkül jő, Coepárius' lakásából kevéssel előbb kifordúla, 's hírét hallván hogy a' dolog felfödöztetett, a' városból elillantott. A' Consul Lentulust, mivel Praetor vala, megfogva kezét maga viszi az Eggyesség' templomába, a' többieket poroszlók által hozatja fel. Oda gyüjti a' Tanácsot's e' Rendnek nagyszámú jelenlétében Volturciust és a' követeket elővezetteti; Flaccus Praetornak, hogy szekrényét a' levelekkel hozza el, parancsol.

XLVII. Kérdés tétetvén Volturciusnak a' levelek 's útja felől, 's hogy mit és mi végett akart légyen, az előbb mindent eggyre tagad; hogy ő az összeesküvés felől nem tud. Továbbad köz hit alatt parancsoltatván szólani, mi miként történt, elmondja: hogy ő kevés napok előtt szivatott társnak Gabínius és Coepárius által; hogy többet mint a' követek nem tud; de gyakorta hallá Gábíniustól, hogy Publius Antrónius, Servius Sulla, Lúcius Varguntéjus, és még mások, az összeesküvésben vannak. Úgy valljàk a' Gallusok is, 's a' tagadozó Lentulust levelén felül beszédei által czáfolják, miket tartani szokott vala, hogy a' Sibyllai könyvek Róma' birtokát három Cornéliusnak jósolták, Cinnának és Sullának előbb, ő harmadik, kinek a' várost bírni sorsúl juta. Aztán most huszadik éve hogy a' Capitólium elégett, 's a' Haruspexek erre gyakor ízben véres belhadat olvastanak ki a' jelenetekből. Felolvastatván a' levelek, miken a' pecsétet mindenki magáénak ismeré, végez a' Tanács, hogy Lentulus, lemondván előbb hívataláról, és a' többiek, tartassanak szelíd őrizetben. Mihez képest Lentulus ugyan Publius Lentulus Spinthernek, ki ekkor Aedílis vala, Cethé-

gus Quintus Cornificiusnak, Statílius Cájus Caesárnak, Gábínius Márcus Crassusnak, a' szöktéből visszahúzott Coepárius, a' Tanácsnok Cnéjus Terentiusnak áltadatnak.

XLVIII. Felfödötvén az összeesküvés, az alnép, melly előbb óhajtá vala a' zavart és örűlt a' háborúnak, átkozá Catilína' igyekezetit, Cicerót égiglen magasztolja, és mintha rabságából kapatott volna ki, tartalék nélkül adá magát örömnek, vígadásnak. Úgy hitte hogy a' mi csapást rá hadakozás vonand, azok neki javára lesznek, nem kárára; de az az égést kegyetlennek, soknak, irtózatosnak nézte; mert az ő minden értékek ruhácskájokban állott, és a' mit keze' munkájával naponként szerezhete. Más nap valamelly Lúcius Tarquínius állítaték Tanács' elébe, kit Catilinához intézett útjából hoztak vala, mint mondaték, elő. Ez ígéretet teve, hogy vallani fog, ha reá a' köz hit kiterjesztetend, 's a' Consul parancsolá, hogy szóljon tehát. Akkor az a' tűzvetés 's a' jók' öldösései 's a' pártosok' útjai felől közel mint Volturcius; aztán hogy őt Marcus Crassus küldötte Catilinához izenettel, hogy ez magát a' Lentulus', Cethégus' és társaik' megbukása által el ne rettentesse, sőt annál inkább siessen a' város alá, kikapni az elfogottakat, 's egyebeknek bátorságokat éleszteni. De midőn ez Crassust nevezé, a' nagy tekintetűt, temérdek gazdagságút, eggy rész nem hitte valónak a' vallást, a' másik hitte, de azt is eggyszersmind, hogy a' rettenetes időben illy férfiunak csilapítani kell indulatját, nem ingerleni. Aztán sokan kölcsöneiknél fogva le valának kötelezve Crassushoz, 's így mindnyájan hamisnak kiáltozák a' vallást, 's a' dolgot bővebb vizsgálat alá kivánák vétetni. Cicerónak előterjesztésére tehát a' teljes számú Tanács végez: hogy Tarquínius hamisan vallott, 's hogy ő tartassék elzárva, 's többet szóhoz ne eresztessék, hanemha felfödi, hogy

illy képtelenséget ki' kedvéért hazudott. Némellyek azt Publius Antronius' koholmányának tekintették, a' végből, hogy a' vádlott Crassus' tekintete a' veszély' közössége által födje a' többieket; mások ellenben, hogy Tarquíniust Ciceró küldötte Crassusra, nehogy ez óltalmába végye a' gonoszokat, 's megzavarja az hont. Én magam sokat hallám panaszlani Crassust, hogy e' mocskot rajta Ciceró ejtette.

XLIX. De Ciceród Quintus Catulusnak és Cájus Písónak sem tekintetök, sem adományaik, sem kérésök rá nem indíthaták, hogy Cájus Caesárt az Allobrox követek vagy más tanu által hámisan vádoltassa. Mert e' kettő neki heves ellensége vala: Pisó, mivel őtet, csikarlásai 's eggy Transpadánus' igazságtalan megöletése miatt, törvény elébe idézteté; Catulus, hogy ő előtte, ki fő méltóságokat viselt vala, a' még ifju Caesár elnyerte a' Pontifexi méltóságot. 'S az alkalom kedvezőnek látszott a' bosszút forralóknak; mert Caesár magányos adományai 's hívatalos pompázgatásai által temérdek adósságokba süllyeszté el magát. Minthogy a' Consult e' gyalázatra semmi fortélyaikkal rá nem bírhaták, magok terjeszték el a' hazug hírt, azt színlelvén, hogy a' szót Volturciustól 's az Allobrox követektől vevék. 'S a' beszéd olly gyűlőlséget vona Caesárra, hogy némelly Római Lovagok, kik védelem végett fegyveresen gyűltek fel az Eggyességéhez, vagy elrettenve a' veszély' nagyságától, vagy büszkélködve, hogy hűségek a' hazához inkább tündököljön, midőn a' Tanács kijöve a' templomból, Caesárt kardjaikkal fenyegették meg.

L. Míg a' Tanács, valóknak találtatván az Allobrox követek' és a' Títus Vólturcius' vallása, ezeknek jutalmat rendel, Lentulusnak némelly pártfogotti és sza-

badosai elszéledének, és a' kézműveseket 's martalékokat a' falukon, hogy őtet fogságából kapják ki, összecsődítették; eggy rész a' csoportok' fejeiket kereste fel, kiknek megszokott dolog volt a' hont bérért felháborítani. Cethégus ki kiizent cselédihez, szabadosihoz, vakmerőségekben gyakorlott emberekhez, hogy vereködjenek foltokba 's hozzá törjenek be fegyveres kézzel. E' mozgások tudtára esvén Cicerónak, őröket rendele, a' hogy kívánta a' szükség, 's kérdést támasztott a' Tanácsban, hogy az elzártak eránt végeznie mit tetszik. A' teljes számú Tanács őket már előbb hon' ellenjeinek ismerte. Ekkor Décius Silánus, kinek, mivel kijegyzett Consul vala, legelőbb kérdeték értelme, a' fogva-tartottak, úgy Lúcius Cassius, Publius Fúrius, Publius Umbrénus, Quintus Annius eránt, ha megkapatnak, halált végez; de tovább, meghatva Cájus Caesár' előadása által, mindenekben Tibérius Nérónak tért értelmére, ki a' dolgot bővebb vizsgálat alá kívánta vétetni, 's megszaporítani őrjeiket. Caesár, reá jövén a' sor, 's véleménye kérdetvén, így tartotta beszédét:

LI. Egybe-írt Atyák! Mind azoknak, kik szövevényes tárgy felett érteköznek, gyűlőlség', barátság', harag', könyör' indulataitól üreseknek kell lenniek. Elménk nem könnyen látja ki a' valót, ha ezek elébe állanak, 's kéjét és tisztjét eggyszersmind még senki nem követte. Ha az elmét hatni hagyjuk, erős; de ha indulat foglalta el, akkor az indúlat parancsol, el van némítva az elme. Nagy számban tudnám említeni, Eggybeírt Atyák, melly királyok, melly népek, mint adának, elvakítva haragtól vagy kedvezéstől, hibás tanácsot magoknak; de inkább van kedvem mondani, hogy eleink, nem engedve lelkök' kényeinek, mint bántanak nagy bölcseséggel, A' Macedo-háborúban, mellyet Perses ki-

rály ellen viselénk, a' Rhódiusok' hatalmas országlása, melly a' Római nép' segélyének köszönheté nagyságát, hitetlenül 's ellenségesen viselé magát erántunk. És még is, véget érvén a' háboru, midőn erántok tanácskozás tartaték, nehogy a' harcz inkább mondathassék kincseik mint bántásaik miatt kezdettnek, őket büntetés nélkül hagyák. Így a' Poenus-háborúk' mindenikében, midőn Carthágó ellenünk béke és fegyverszünet alatt sok undok töttet követe el, noha rá bőven volt alkalmok, soha nekik vissza nem adák; hozzájok mi illik, mint azok ellen mi szabad, inkább kérdék. Oda kell tekintenetek, Eggybe-írt Atyák, tinéktek is, hogy előttetek többet ne nyomjon a' Publius Lentulus' és társai' gonoszsága mint ön méltóságotok, és hogy inkább ne hallgassátok a' mit haragotok mint fényetek sugall. Mert ha találtatik méltó büntetés töttekért, javalom az intézetet; de ha bűnök' szertelensége túl van mind azon a' mit képzelhetni, ama' szerekre intelek benneteket, mellyek törvényeink által ki vannak szabva. Nagy része azoknak, a' kik előttem hallaták értelmöket, gondosan készült beszédeikben sopánkodtanak honunk' inségein; mik a' hadakozás' ostorai, mik történnek a' győzötteken, előszámlálák: hogy szűzeink elragadtatnak, hogy a' szülék' karjaikból kitépetnek a' gyermekek, hogy a' házak' asszonyai a' győző' kéjének vannak kitéve; egyházaink, csarnokjaink kiraboltatnak; öldöklések esnek, gyujtogatások; fegyver, halott, vér, jaj borít el mindent. De, az halhatlan Istenekre, mit czélozhat e' beszéd? Azt-e, hogy benneteket pártütés ellen keserítsen el? Mert a' kit meg nem hatott maga a' legrettenetesb dolog, szó fogja gyulasztani! Nem úgy vagyon, 's baját csekélynek még senki nem vette: sokan nagyobbnak is mint illett. De a' mi egyhez illik, nem mindég illik mindenhez. Hakik alant homályban élnék, midőn a' harag velek hibát kö-

vettete el, azt kevés tudja; hírök, sorsok azon-eggyé hakit méltósága mások fölött lebegtet, annak tötteit minden ismeri. Igy a' legfentebb állásban leginkább nincs helye kéjnek; 's nekünk sem kedvezni nem illik, sem gyűlölni, leginkább nem pedig haragunni. A' mi másokban haragnak mondatik, gőg és kegyetlenség az igazgatókban. Én ugyan úgy ítélem, Eggybe-írt Atyák, hogy az ő gazságaikat semmi csigázás nem éri fel; de az emberek mindég azt emlegetik a' mi legutóbb történt, 's gonoszoknak lévén szó büntetéseik felől, felejtik a' vétket, a' büntetést hánytorgatják, ha az talán sanyarú vala. Décius Silánus lelkes erős férfiu felől ugyan bizonyos vagyok, hogy a' mit itéle, köz jó' tekintetéből ítélé; barátságot, gyűlőlséget illy dologban nem gyakorol; ismerem erkölcseit. De értelme nekem nem kegyetlennek; mi volna illyekre kegyetlen! hanem csak rendtartásinkhoz nem illőnek látszik. Mert bizonyára téged, kijegyzett Consul, vagy ijedelem vagy bosszu indíta, büntetésnek itt új nemét rendelni. Ijedelem felől szükségtelen dolog szólanom, minekutána tiszteletes Consulunk' munkás szorgalma által ennyi védőink vagynak fegyverben: de a' büntetés felől elmondhatjuk a' mi való, hogy halál nyugalmat hoz, nem kínt; hogy eloszlatja a' halandók' bajait 's azontúl sem öröm sem szenvedés. De az halhatlan Istenekre! mért nem tevéd tehát értelmedhez, hogy elébb fenyítessenek botokkal? Nemde mivel tiltja a' Porciusi törvény? Más törvényeink viszont nem azt rendelik, hogy a' vétkes halállal büntettessék, hanem hogy űzettessék számkinlétbe. Vagy azért talán, mivel botoztatni keményebb mint halált szenvedni? De mi lehet kemény, irtózatos, illy bűnben találtakra? 'S illik e kissebb dologban tisztelnem törvényt, 's nem tisztelnem nagyobbakban? 'S ki gáncsolhatná a' mi hon gyilkosokra szabatott? Idő, környülmények, szerencse, mik szabad kéjjel gá-

zolgatnak a' népeken. Méltán fogja őket érni a' mi velek történni fog; de ti, Eggybe-írt Atyák, emlékezzetek, hogy polgárok felől végeztek. Minden rossz példa jóból erede, és a' hol az uralkodás tudatlanokra, ügyetlenekre száll, az érdemlett igazságos fenyíték igazságtalanná, méltatlanná változik által. A' Lacedemoniak meggyőzvén Athént, harmincz tisztviselőt állítának dolgaikat intézni. Ezek törvényt nem tartva öldösteni kezdék a' leggonoszb, a' mindentől gyűlölt lakosokat, 's ezen a' nép örvende, jól-történtnek mondotta. De az most elkapva dölyföktől, eggyre gyilkolának, jókat rosszakat, 's eggyebeket félelemmel rettegtetének. Igy viselé bátor öröme' kemény büntetését a' szolgaságba nyommasztott város. Emlékezzünk hogy a' győzödelmes Sulla Damasippust, és sok egyéb gonoszokat, kiket nagyokká a' hon' veszte tött, törvény nélkül öldösteté, 's hogy azt minden javalotta, dícsérte. De az az öldöklés nagy inséget hozott maga után. Mert a' ki mint megkedvelé másnak házát, mezei szállását, edényeit, köntöseit, azt beíratá a' számkitiltattak közzé. Igy a' ki örülve látá veszni Damasippust, kevéssel tovább maga vonzaték halálra, 's a' vérontás csak akkor szűne meg, midőn Sulla eltölté kincsekkel a' maga híveit. Effélét én Marcus Tulliustól és ez időben nem rettegek, de nagy társaságokban külömbözne az elmék. Más időben, más Consul alatt, kinek szinte úgy sereg lesz kezében, valónak talál látszani a' mi nem való, 's ha majd a' Consul a' Tanács' végezéséhez képest e' példa után kardot fog rántani, ki vetend véget a' bajnak, 's tartóztatni őtet ki fogja? Eleink, Eggybeírt Atyák, sem okosságnak, sem merésnek nem voltak hijával, és még is őket hamis szégyen nem tartóztatá követni az idegen, de jó intézeteket; paizst és egyéb hadi szereket a' Samnisoktól, fő méltóságunk' czímerit a' Thuscusoktól vevék; eggy szóval valamit frígyeseiknél

alkalmast leltenek, nagy készséggel vevék honn munkába; követni mint irígyleni, inkább szerették a' jókat. De azon időben másolván a' görög szokást, veréssel fenyíték a' polgárt, a' halálos gonosztéten kapattakat vég büntetéssel lakoltaták. Felsördülvén a' társaság, 's a' polgárok' nagy sokaságában czimborák ütvén elő magokat, a' jámborság kelepczébe kerítetett, 's az erőszak űzte kéjeit; akkor hozaték a' Porciusi törvény, és több mások azzal eggyütt, mellyek a' megbuktatottaknak szabadon hagyák a' számkimenést. E' tekintet, Eggybe-írt Atyák, hogy itt új végezésre ne ereszkedjünk, énnékem ugyan elég sullyúnak látszik. Valóban erő, bölcsesség őbennek több vala, kik e' birodalmat olly csekélyből illy nagyra emelék, mint bennünk, kik a' jól-hagyottat alig tartjuk fenn. De hatehát nekem az fog-e tetszeni: hogy eresztessenek, 's neveljék a' Catilína' seregét? Semmiképen nem; sőt véleményen ímez: Foglaltassanak el vagyonjaik, magok pedig tartassanak őrizet alatt tehetősb leányvárosainkban; 's erántok ezután a' Tanácsban senki szót ne tégyen, sem a' dolgot nép' elébe ne vigye; 's haki különben cselekednék, a' Tanács azt tekintse honunk' és mindnyájunk' ellenének."

LII. A' mint Caesár megszűne szólani, ki általjában ki változtatásokkal, ez ennek, az amannak tére által értelmére. Márcus Porcius Cátó pedig, véleménye kérdetvén, e' beszédet tartá: Az én értelmem, Egybe-írt Atyák, egészen más, midőn dolgainkat és e' veszélyt 's eggynémellyek' vélekedésöket eltekintem. Ők azoknak szólának bűntetéseik felől, kik hazájok, rokonaik, oltáraik és tűzpadaik ellen készítének háborút; pedig az idő gondjainkat inkább az eránt kivánja, miként lehessünk bátorságban előttök, mint hogy rájok mit szabjunk. Mert egyéb gonosztéteket elég akkor bosszúlni midőn el vagynak követve:

ez, ha meg nem előzzük, ha megtörténtek eggyszer; bí rákhoz hijába folyamodunk; megvétetvén a' város, semmije a' meggyőzetteknek. De az halhatlan Istenekre! titeket szólítalak föl, kiknek mindég több vala palotátok, majorotok, szobraitok, festéseitek, mint a' haza; ha ugyan ezeket, bár mik legyenek a' mit így ölelgettek, szeretnétek megtartani; ha mulatkozásaitok csendet, békét áhítanak, ébredjetek fel valahára, 's lássatok az hon' védelméhez. Nem köz örömeitek forognak szóban, nem frigyesink' sérelmei; szabadságunk, életünk áll koczkán. Gyakor alkalmokban sokat szóltam én e' Rend előtt Eggybe-írt Atyák, gyakor ízben foglalá el polgárink' lelkeiket bujálkodás és pénzszerelm, 's ezért sokakat látok felharagítva rám. Ki enmagamnak 's kényeimnek soha semmi tántorodást el nem nézék, nem könnyedén türhetém másokban az elvetemedést. De akkor, ha nem igen ügyelétek is szavamra, hazánk ingatlanúl állt; bel ereje győze gondatlanságunkon. Most immár nem az a' kérdés, ha ép vagy romlott erkölcsökkel éljünk-e; nem hogy a' Római Nép' birodalma mi nagy és mi felséges légyen: hanem hogy az, bár millyetén, miénk maradjon-e, vagy ellenségeinké velünk eggyütt. És énnékem valaki még könyört, még irgalmat fog emlegetni? Már ugyan régen elvesztők a' dolgok' igazi neveiket, mert a' mását eltékozlani adakozásnak, a' rossz töttek' merését nagylelküségnek mondogatjuk; ez juttatá honunkat a' veszély' szélére. Ám légyenek tehát mivel így hozza a' szokás, adakozók frígyeseink' javaiból; légyenek könyörűk a' köz tár' tolvajihoz; csak nekik vérünkkel ne kedveskedjenek, és midőn némelly gonoszoknak kedveznek, a' jóknak ne szögdeljék nyakokat. Jól mondá, 's tanúltan szőtt beszédben kevéssel előbb Cájus Caesár az élet és halál felől, költeménynek hirdetvén, mint látánk, a' mit a' földalattiakról mondogálnak, hogy ott a' kajánok,

különválasztva a' jóktól, puszta, kietlen, sötét, irtózatos rekeszekben tartózkodnak. Véleménye tehát az vala, hogy foglaltassanak el vagyonjaik, 's magok tartassanak őrizet alatt a' leányvárosokban: nyilván mivel fél, hogy azokat, ha Rómában maradnak, a' pártosok' czinkosai vagy valamelly bérlelt sokaság erővel kiszabadítja. Mintha ugyan gonoszok egyedül a' városban volnának, nem végig Italián, 's merészség többet nem tehetne, hol gyarlóbb a' védelem. Mire nézve az adott tanács ugyan hiu, ha veszélyt retteg; ha pedig mindnyájunknak e' nagy félelmünkben ő nem fél, úgy nékem és tinéktek félnünk annál inkább illik. Azokáért midőn Publius Lentulus és a' többiek eránt végzendetek, tekintsétek bizonyos gyanánt, hogy eggyszersmind Catilína' hadai és minden pártosok eránt végeztek. Minél nagyobb gonddal teenditek azt, merészségök annál inkább megcsökken, ha lankadozni látnak, szilajkodva itt termenek. Ne véljétek hogy elein fegyverrel tevék kicsinyből naggyá a' hazát; ha úgy volna, azt mi bírnók a' legvirítóbb karban, mert frigyesink, polgárink, fegyverünk, lovunk nekünk több vagyon mint nekiek volt. Egyéb tevé őket nagyokká, mi nálunk épen nincs: benn szorgalom, künn igaz kormány, tanácskozásikban szabad lélek, melly sem kénynek nem hódola, sem véteknek. Ezek helyett nálunk fényűzés és telhetetlenség uralkodnak; egyetemben szegények, fejenként gazdagok vagyunk; a' bőséget bámúlgatjuk, a' henyét követjük; jó rossz között nincs külömbség; a' rény' díjait ravaszkodás bitangolja. Különfogja saját hasznát mindenki; lakjaitokban kénynek cselédkedtek, itt pénz és kedvesség tekinteteinek; innen esnek rohanások az üresen hagyott honra. De ezeket abba hagyom. Legelső polgárink eskünnek össze hamuvá égetni hazájokat; a' Római Nép' legfenébb ellenjét, a' Gallusokat, hadra szólítják ellenünk;

fejeink felett a' pártosok' vezére; tí pedig haboztok mit kelljen tennünk a' falaink közt elfogattakkal. Irgalmazzatok nekik azt tanácslom; gyerkőcze emberkék tántorodának el, és gyengeségből; sőt eresszétek fegyvereikkel. Vaj bizonyára e' kegy, e' szelídség vesztünkre fordúlnak, ha kard lészen markaikban. Tudniillik a' dolog iszonyú, de ti attól nem tartatok. Sőt igen is nagyon; de tunyaságból, puhúltan, eggyike másika után várva, kéteskedtek, halhatlan Isteninkben bízakodván, kik e' hont legrettentőbb veszélyei közt is megtartották. Nem fogadások, nem asszonyi nyavalygás nyerik meg az ő segédjöket; szemesség, munkásság, józan tanács által mégyen minden; henyének, gyávaságnak adván magad', őket hijába kiáltod; haragszanak, elfordúlnak. Atyáink' idejében Títus Manlius Torquátus, a' Gallus-háboru alatt, fiját, mivel parancs ellen küzde, megöleté, 's a' derék ifjú vesztével fizete nem fékezett tüzéért: ti pedig függőben vagytok mit kelljen rendelnetek honunk' istentelen gyilkosira. Tudnillik egyéb éltök ellenkezik gaz tettökkel. Irgalmazzatok tehát Lentulus' tekintetének, ha ő szemérmének, ha jó nevének, ha Isteneknek embereknek valaha irgalmazott; bocsássatok meg a' Cethégus' fiatalságának, ha most támadá meg az hont először. Mert mit mondjak Gabínius, Statílius, Coepárius felől, kik ha volt volna valaha valami szent előttök, nem vetemedének illyekre honjok ellen. Egy szóval, Egybe-írt Atyák, ha az idő engedne helyt botlásnak, tűrném, hogy benneteket tanítson meg hát a' veszély, de körül vagyunk fogva mindenfelől. Catilína hadával tör reánk; egyéb ellenségink e' kerítések közt, a' város' kebelében tartózkodnak; titokban sem készűlnünk sem tanácskoznunk nem lehet; annál több ok dologhoz látni. Véleményem tehát ez: Minthogy az hont istentelen polgárink vég veszélyre juttaták, és ezek Títus Volturciusnak és az Al-

lobrox követeknek vallásaik által gonosztéteik felől meg vannak győzve, 's hogy a' haza ellen gyilkolást, tüzet és egyéb iszonyt forralának, magok elismerék, a' feladottak, mint főben-járó vétek' világos elkövetői, ősi szertartásink szerint halállal büntettessenek."

LIII. Letölepödvén Cátó, a' Consulárisok mind, a' Tanácsnak legnagyobb része, javalják véleményét, lelke' erejét égiglen magasztolják; eggyike pirítja másikát, félénknek kiáltozza, Cátót nagynak, dicsőnek. A' Tanács végez az ő értelmében. Én sokat hallottam, sokat olvastam, melly ragyogó tötteket követett légyen el Róma honn és táborban 's szárazon és vizen; 's untalan' forgatám elmémben, hogy szertelen nagyságára mi által elmelködheték. Előttem vala, hogy maroknyi népe gyakor esetekben temérdek legiókkal víva meg; hogy hatalmas fejdelmekkel harczola kis erőben: hogy sokszor szenvedé a' szerencse' makacsságát; hogy a' szólás' mesterségében a' Görögök, a' had' dicsőségében a' Gallusok felülmulták. 'S hosszas elmélkedéseim után végre rá-találék, hogy mind e' gátlásokon némelly fijainak ritka nagysága tuda venni győzödelmet, 's egyedül ez cselekvé, hogy gazdagságot szegénység, sokaságot kisded szám felülhalada; 's midőn a' hazát vesztegetés és renyheség megrontá, az vezérinek 's tisztviselőjinek vétkeikért saját nagyságában megtalála poltolékot. De végre Rómában, melly most a' szerint állt, mint eggy magát teljesen kiszűlt anya, sok éveken keresztül nem vala nagy többé csak eggy is. Értemre mindazáltal két férfija volt, szertelenek lelkeikben, de tulajdonaikban nem hasonlók, Marcus Cátó és Cájus Caesár. Minthogy őket előmbe hozá a' beszéd' sora, nem mellőzhetem el

hallgatásban, sőt azon leszek, hogy tulajdonaikat 's lelkeik' nagyságát, a' mennyire erőm fogja engedni, kifejthessem.

LIV. Származása, kora, szólnoki tehetsége a' kettőnek közel egyenlő; lelkeik nagysága hasonlatos; azoneggy dicsőségök is, de nem eggy nemben. Caesár jótettei, adásai által vala nagy; élte' tisztasága által Cátó. Azt nyájasság, szelídség tette kedvessé: ennek sanyarúság nyert tiszteletet. Caesár adva, segélve, megbocsátva: Cátó semmit nem adva ragyogott; eggyik menedéke az ügyefogyottaknak: másik a' gonoszok' ostora; abban lágyság tiszteltetek: ebben hajthatatlanság. Caesár nékiszoktatá magát szüntelen munkában lenni, felügyelni, más' dolgáért múlasztani a' magáét; semmit meg nem tagadni, ha adása rá fényt vonhat; ő nagy hivatalokat ahíta, nagy serget, új meg' új háborút, hol lelkének tündökölhessen ereje: Cátóban viszont becsület' szeretése vala meg, 's a' szerénységé, de leginkább sanyarúságé. Nem gazdagságban versenyge gazdaggal, nem czinkosságban pártszövővel; hanem a' vitézzel bátor lélekben, a' szerénnyel szeméremben, a' tisztával jámborságban. Lenni akara jó, nem látszani. Igy minél kevésbé kereste a' dicsőséget annál iukább érte el.

LV. Minekutána a' Tanács, mint mondám, Cátónak értelmére tért által, Ciceró tanácsosnak látván megelőzni a' következő éjt, nehogy azonközben erőszak üthesse ki magát, Triumvirjei által készíteté a' mit a' kivégzés kívánt. Ekkor előparancsolván eggy csoport fegyveres népet, Lentulust maga vezeti oda; azt teszik a' többiekkel a' Praetorok. Van eggy hely a' börtönben,

mellyet Tulliánumnak hínak, ha kevéssé balra lépünk elő, mintegy tizenkét talpnyira föld alatt. Falak fogják be mindenhonnan, felülről kőboltozat; szeny, bűz, sötétség ocsmánnyá teszik, irtózatossá. Lebocsátatván ide Lentulus, a' kiknek az parancsolva volt, hurokban nyakát szögék. A' patricius ember, ivadéka a' Cornéliusi fényes háznak, ki Consuli méltóságot viselt vala, így ére erkölcseihez 's tötteihez illő véget. Cethégus, Statílius, Gabínius, Coepárius hasonlólag vesztenek.

LVI. Míg Rómában ez mégyen véghez, Catilína a' maga sergéből és a' mellyet Mánlius vezérle, két légiót állít. A' szabadkéjüeket és a' kik az összeesküdtekhez tartoztak, csapatjai közzé rakja, és így teljesen állának legiói, holott elejénte nem vala többje mint kétezer. Katonai szerekkel sergének mintegy csak negyede vala felkészűlve, a' többiek, hogyan kit történet fögyverköztete, láncsát, némellyike karót, 's hegyesre faragott rúdakat viselének. De midőn Antónius közelíte hadaival, Catilína hegyek közzé vonúlt; táborát hol a' város' hol Gallia felé indítá, alkalmat ellenének vereködésre nem adott; úgy hitte, hada kevés napok alatt nagyra fog szaporodni, ha társai Rómában megteendik a' mihez fogtak. A' martalékságot azonban, melly elejénte temérdek *sokaságban vonult vala hozzá, eltolta magától, bízván* a' pártosság' erejéhez, és mivel nem látá czéljaihoz illőnek, hogy polgárok' ügye szolgaemberekével közössé tétessék.

LVII. De megérkezvén táborába az hír, hogy Rómában az összeesküvés kivilágosodott, 's hogy Lentulus, Cethégus és az említettek halállal lakoltanak, azon so-

kaság' nagy része, mellyet harczolni a' zsákmány' reménye's a' zavar' ahítása csődített vala elő, szét oszlott. Catilína a' megmaradtakat, sivatag rengetegek közt nagy útakban, a' Pistóriai mezőbe viszi, honnan oldalnyilásokon Galliába vonuljanak. De Quintus Metellus Céler három legióval a' Picénumi mezőben előttök ülepödék meg, sejtvén a' dolog' nehézségéből, hogy Catilína el törekszik illantani. Megértvén tehát a' szökevényektől vonalgásit, hirtelen tábort bont 's az hegyek' tövében megáll, hol amannak, Gallia felé tartván, alá kellett ereszködnie. Antónius sem vala pedig távoly, 's olly sebesen űzé az iramlókat hogyan azt számos had, bár róna földön, teheté. Catilína, látván hogy hegyek 's ellenségi tábor közzé van szorítva, hogy dolgai a' városban visszásan mennek, 's hogy ő sem futást nem remélhet, sem semmi segélyt; jónak látá dolgát tusák' koczkájára ereszteni, 's szembe kelni Antóniussal haladék nélkül. Előhíván tehát hadait, illy beszédet tarta hozzájok:

LVIII. „Hadak' férfiai! Tudom én hogy szó nem szűl vitézséget, 's vezérének buzdítása gyáva serget erőssé, félénket bátorrá nem teszen. Mennyi lelket mindenkinek természet és gyakorlás ada, annyit mutat küzdésiben; kit sem veszély, sem dicsőség nem ébreszt, azt hasztalan nógatni; lelke' remegése dugva tartja füleit. Összehíválak benneteket, hogy eggy két szóval búzdítsalak, 's előtökbe tégyen bánásim' okát. Tudjátok, Lentulusnak lomhasága 's gyáva lelke ránk és önmagára mi veszélyt hozott, és hogy én mindég várván a' segélyt Rómából, Galliába ált nem mehettem. Mint állanak most dolgaink, úgy értitek mint magam. Ellenségünk' két serge, eggyike a' város, másika Gallia

felől, elállá útunkat; tovább vesztegleni ez helyt, bár kedvünk tartaná, az élelem' szűke, és minden egyébé, tiltanak. Akármerre tetszik mennünk, útat nyitni karddal kell. Mirenézve intlek benneteket, légyetek elszánt lélekkel, 's csatára kelvén majd, gondoljátok meg, hogy gazdagság, dicsőség, szabadság, haza, markotokban állanak. Ha győzünk, mindenünk helyén vagyon: élelmünk bőven, tárva gyarmatink és leányvárosaink; ha megrettenünk, ha tágítunk, mind ezek ellenkezőleg fordúlnak: nem lesz hely, nem lesz barát, ki fedje a' kit fegyvere nem fedett. Aztán, vitézek, felettek és mifelettünk nemazon inség lebeg: mi hazáért, szabadságáért, életünkért vívunk: nekik felesleg munka némelly kevesek' hatalmáért harczolni. Rajtok azért! 's minél merészebben! emlékezzetek hajdani vitézségetekre! Szabadságunkban áll vala életünket gyalázatos számkiltásban tölteni; némellyitek elvesztvén saját telkét, remélheté hogy Rómában koldulgatva élhet el a' mások' vagyonából. Mivel azt ocsmánynak nézétek, 's illetlennek férfiakhoz, ezt tetszék követnetek. Ha immost egyebet akartok, merészségre lészen szükség; hadat békére csak győztes cserél; mert idvet szökésben remélni, midőn fegyvered', mivel tested' védhetéd, elfordítád ellenségedtől, az ugyan veszedelmes esztelenség. Csatában azt éri legnagyobb baj, ki leginkább retteg; merész lélek erős bástya. Ha beneteket elnézlek, vitéz férfiak, és ha tötteiteket forgatom, nagy remény száll meg, hogy győzni fogunk. Bíztat ködvetek, korotok, vitézségtek, és a' szükség, melly a' félénket is bátorrá teszi. Mert hogy az ellenség' sokasága bennünket békanyarítson, a' hely' szűke nem engedi. Ha mindazáltal nagy lelkeiteket kancsal szemmel nézné a' szerencse, légyetek rajta; hogy éltetek bosszúlatlan ne vesszen; ne hagyjátok ma-

gatokat marhaként mészároltatni; küzdjetek mint férfiakhoz illik, 's tegyétek hogy ők véresen vegyék meg a' diadalt."

LIX. Ezt mondván, valamit megpihen. De most fuvatja az indúlót, 's rendekre osztott hadát róna földre vezérli. Most félre vitetvén minden lovat, hogy egyenlővé tétetvén mindnyájokkal a' veszély, katonájinak nőjön bátorságok, maga is gyalogra száll, 's hadait elrendeli, hogyan hely és szám kivánják. Balra hegyek, jobbra meredek szirt közzé szorúlva, nyolcz csapatot előre von, a' többit tartalékúl állítja ki, összeszorítja, 's századosaikat, 's a' közemberek' legjobbjait 's a' kiknek legjobb fegyvereik valának, első rende közzé helyzi; Cájus Mánliusra a' jobb szárnyat, a' Fésuleira a' balt bízza, maga a' szabadosokkal és gyarmatbeliekkel azon Sas mellett fog helyt, melly a' Cimber háborúban Cájus Márius' sergénél voltnak mondatott. Más részről Cájus Antónius, mivel beteg lába miatt a' tusában meg nem jelenhete, sergét Legátusának Marcus Petréjusnak engedi. Ez a' zendűlés miatt felszólított veteránusok' csapatit homlokba állítja, egyéb sergeit, tartalékúl, ezek megé. Maga végig nyargalja a' rendeket, embereit nevökön szólítja, buzdítja, inti, kéri, emlékezzenek hogy fegyvertelen haramiák ellen, hogy honjokért, háznépekért, oltárjokért, tűzpadokért küzdenek. Derék hadi-ember, ki harmincz évnél régebben mint Tribúnus, Praefectus, Legátus, Praetor, dicsőségben szolgált, közzűlök sokakat ismere, vitéz tötteiket tudta, 's ezeket emlegetvén, lelkeiket gyulasztgatta.

LX. Végig lévén tekintve minden, Petréjus jelt fuvat a' túbával, 's csapatit lassandan lépdelteti. Azt te-

szi az ellenhad is. Oda érvén, hol a' ferentáriusok már kezdheték a' vereködést, nagy rivalkodások között összecsapnak; abba hagyják a' gerelyt; karddal megy munkájok. A' veteránusok emlékeznek eggykor tötteikre, 's nem tágítanak; azok veszteg állnak; nem fér hozzájok félelem; teljes elszánással küzd mindegyik fél. Catilína könnyed hadaival az első rendben dolgozik, gyámolítja gyengültjeit, a' sebhedteket épekkel váltogatja; gondja van mindenre; maga derekasan küzd, terítgeti ellenjeit; vitéz katona' 's lelkes vezér' tisztét eggyütt viseli. Látván Petrejus hogy Catilína, mit tőle nem várt, egész erővel nyomúl, Praetori hadát az ellenhad' közepének viszi, megzavarja; valaki elébe jő, öli; végre két felől rájok omlik. Mánlius és a' Fésulei szabdalkozva hullnak el, 's a' legelsők között. Catilína, verve látván hadát, 's emlékezve származására 's eggykori fényére, a' legtömöttebb csoportnak megyen, 's viaskodva áltdöfdöstetik.

LXI. Be lévén végezve a' csata, akkor vala ám látni, melly merészség és eltökélet volt légyen az ő hadában. Mert csaknem minden ott fekvék a' hol küzde. A' kevesek, kiket szét szóra a' Praetori csapat, valamivel ugyan távolyabb, de még is mind elől vett sebekkel rogytak össze. Catilína, messzére előre haladva az övéi előtt, az ellenhad' holtjai közt találtatott, pihengve még, 's lelke' vadonságát, mit éltében visele, most is arczán tartóztatva. Végre az egész seregből, sem a' küzdők sem a' futók közt, eggy szabadszületésű sem fogathaték el; úgy nem kimélé mindnyája a' maga mint ellenje' életét. De véretlen víg győzödelt a' Római nép' serge sem kapott, mert legvitézbek vagy küzdve hulltanak el, vagy

sullyosan megsebhedve szüntek meg viaskodni. Sokan, kik látni vagy zsákmányt szedni jöttek elő, az ellenségi had' tetteit forgatván, eggyik felére, másik vendégtársára talált, ollykor haragosára. Igy váltogatá egymást, végig az egész sergen öröm és bánat, siralom és vígadás.

JUGURTHA.

I. Hazug vádja az embereknek a' magok természete ellen, hogy az, a' gyarló, a' rövidkoru, inkább igazgattatik történet mint ész által. Sőt jól tekintvén el, úgy fogjuk találni, hogy nálánál jelesebb, nagyságosabb semmi nincs, 's a' természet inkább érzi a' mi munkásságunk' mint az erő' 's idő' hiját. Az halandók' éltének vezére 's igazgatója a' lélek; 's az midőn érdem' útján hágdos dicsőség felé, eléggé hatalmas, eléggé ragyogó, 's nem szorúl szerencsére, mi jámborságot, iparkodást 's egyéb jó tulajdont sem ád, sem vesz. De midőn elfogva rossz kiványoktól, henyére 's testi örömekre süllyedünk, 's midőn így hivalkodásban időnk 's erőnk elsuhant, ok nélkül vádoljuk a' természetet, ön vétkünket a' dolgokra tévén által, annak okai. Ha ember annyi gonddal űzné a' mi hasznos, mennyivel a' szükségtelent, sőt a' veszedelmest is, keresi, ő kormányzaná a' Szerencsét nem a' Szerencse őtet, 's azon magasságig fogna emelkedni, hol, bár halandó, elhalhatatlan dicsőségben ragyoghatna.

II. Az ember testből és lélekből alkatott, 's így minden foglalatosságai 's szívének minden ahítása hol a' test' természetét követik, hol a' lélekéit. Arcz' szépsége, nagy gazdagságok, testi erő, 's minden egyéb efféle, hamar elenyésznek, de az elme' nemes művei, mint maga a' lélek, megmaradnak örökké. A' testnek, a

Szerencse' adományainak úgy van végök mint kezdetök volt; valami lett, elhal, gyarapodik 's elvénhed: a' lélek romolhatatlan, örök; intézi a' halandók' éltét, ő csinál mindent; bír, nem bíratik. Annál inkább álmélkodhatunk tehát azok' botorságán, kik a' test' örömeinek adván magokat, éltöket renyhén töltik; az elmét ellenben, minél halandónak semmi jobb nem juta, mivelés nélkül hagyván, tompulni engedik. Kivált midőn annak olly sok és olly külömbező ösvényei vannak, mellyeken örök csillogásba eljuthatni.

III. Azonban a' fentebb és alsóbb méltóságok, 's minden egyéb köz hivatal, nékem ugyan ez időben eszes ember' óhajtásira méltóknak épen nem látszanak, mert a' megtiszteltetés most nem jutalma az érdemnek, 's hakik azt fondorkodva elnyerék is, azért nem inkább bátrak és tiszteletesek. Erővel uralkodni hazán és a' kik tőled függenek, bár azt tehetd 's igazíthatd a' fogyatkozásokat, az ugyan mindég alkalmatlan; kivált hogy a' legkissebb változás halállal, futással, 's egyéb bajjal rettegtethet, és siker nélkül törekedni, 's minden gondod 's fáradozásid által nem egyebet keresni mint hogy gyűlőltessél, veszedelmes neme az őrjöngésnek. Hanemha kit az a' boldogtalan viszketeg bántana, hogy ön becsét 's szabadságát némelly mások' hatalmának kész légyen áldozatúl nyujtani.

IV. Az elme' műveiben pedig eggyike a' legtiszteletesbeknek, leghasznosabbaknak, a' történetek' írása, minek becse felől minekutána sokan szólottak, én hallgatni fogok; 's azért eggyszersmind nehogy azt mondják, hogy midőn ügyömet magasztalom, magamat akarom szemtelenül nagyítani. És én ugyan látom, lesznek, kiknél nemes és nagyhasznú igyekezetem, mivel éltemet

távoly szándékozom tölteni a' hivataloktól, henyeségnek neveztetend; igen is azoknál, kik előtt az dicséretes munka, ha tisztelgetik a' népet, 's annak kedvét vendéglések által keresgetik. Ezek ha meggondolják, mind hogy én melly időkben nyertem hívatalokat, mind hogy oda melly férfiak nem juthatának, később pedig mi fajta emberkék léptek a' Tanácsba; valóban kénytelenek lesznek vallást tenni, hogy elmém' akaratján inkább változtata józan ész mint renyheség, 's ürem a' honnak hasznosabb mint sok mások' szolgálásai. Gyakor ízben hallám én mondani Quintus Maxumust, Publius Scípiót, 's ezenfelül az honnak több jeles férfijait, hogy midőn ők öseik' képeiket szemlélgetik, lelkök hatalmasban gyúlad mind arra, a' mi nagy és jó. Tudnillik az a' gyúlasztás nem a' viaszban, nem a' festékben áll, hanem a' viselt nagy töttek' emléke a' jobbak' lelkeikbe lángot lobbant, és az előbb el sem alszik, mint midőn ama' jóknak utól érék dicsőségöket. De kicsoda az e' romlottságban mindenek közzül, ki nagy elejéhez nem gazdagsága 's esztelen pazarlásai, hanem inkább jámbor lelke által hasonlítani akarjon? Magok a' mi új emberkéink, kik hajdan rényökkel vágtatának a' Nemesség' elébe, zsiványkodva törekszenek tisztségeket nyerni. Mintha ugyan Praetura és Consulátus, 's minden más hívatal, magokban volnának nagyok, 's fényt azoktól nem vennének, kik azt viselik. De szabadabban 's messzebbre tértem ki, átalván és útálván hazám' romlottságát. Most dolgomhoz fordúlok.

V. A' háborút fogom írni, mellyet Rómának Népe Jugurtha Numídiai Király ellen visele, mert irtózatos és változó szerencséjű, és mivel a' Nemesi Rend' dölyfe

elsőben itt töretett meg. Gyászos verseny, melly felforgata eggyházi világi rendeléseket, 's a' pontjáig méne a' feneségnek, hogy végét bel háboru 's Itáliának teljes elpusztúlása hozhatá elő. De minekelőtte dolgomhoz látok, holmi régibb történeteket szükség előre bocsátanom, hogy beszédem világosbá, nyilvánabbá váljon. A' Poenus második háború alatt, hol Hannibál Carthagói Vezér Itália' erejét annyira megtöré, hogyan miolta Róma a' maga dicsőségére felhágott, nem soha még senki más, Publius Scípió, kinek az érdem tovább Africánus nevet adott, Massinissa Numídiai királyt barátságába fogadta volt. Ez minekünk olly nagy és sok szólgálatokat tőn, hogy a' Rámai Nép, leggyőzvén elvégre Carthágót, és a' nagybirtoku Syphaxot elfogván, minden elfoglalt várost és tartományt ajándékúl a' királynak hagya. Massinissa nekünk hív és hasznos barátunk volt, 's életének 's hűségének csak a' halál vete véget. Országai fijára Micipsára szállottak egyetemben, mert Mastanabál és Gulussa testvéreit nyavalya ragadá el. Ez Adherbált és Hiempsált nemzette házának, Jugurthát pedig Mustanabal testvére' fiját, ki Massinissa által, hogy ágyastól született, magányos karban vala hagyva, saját magzatival eggy gondban 's fényben nevelé.

VI. Serdűlgete Jugurtha erőben és szépségben, és még sokkal inkáb lelke' nagy tehetségeiben. Nem adá ő magát megrontani a' henye kényes életnek, hanem, mint Numidához illik, lovaglásban, íjazásban, futásokban vetélkedék társai közt, minden másokat felűlmúla, és még is minden másoktól kedveltetett. Ideje' nagy részét vadászatokban töltötte; oroszlánt 's egyéb fenevadat ő teríté legelől vagy egyike a' legelsőbbeknek; legtöbbet teve, 's maga felől legkevesebbet szóla. Micipsa ennek örűlt elejénte, mert az ifju' nagy tulajdonai fényt ígér-

tének országának; de tovább, látván hogy ő öregszik, 's gyermekei kiskorúak, Jugurtha pedig emberedésnek indúlt, szertelen aggás szálla reá, 's elméjét nehéz gondok hánytorgaták. Rettegteté az emberi gyarlóság, melly uraságra törekedik és sikamló teljesíteni a' mire vágy, 's a' maga vénsége, a' gyermekek' ifju kora, mi elég inger reményre gyulasztani 's megtántorítani a' szerénybek' lelkeiket is; de viszont azt is rettegé, hogy ha elöleti Jugurthát, abból könnyen zendűlés, vérontások támadhatnának.

VII. Látván azért, hogy a' népkedvelte ifjat sem nyilván erővel, sem kelepczék által el nem olthatja, feltötte magában hogy a' merész 's katonai dicsőséget szomjúzó embert veszélyeknek hányja elébe, 's a' szerencsével adatja meg a' mit óhajt. Lovag és gyalog sergeket küldvén tehát segédűl a' Numantiai háborúban Rómának, vezérökké tette Jugurthát, remélvén hogy ez ott, vakmerőségei vagy az ellen' vitézsége által, vesztét leli. De a' dolog egészen másként üte ki mint gondolá. Mert Jugurtha, a' mint szemes is vala, fáradhatlan is elérni a' mire törekedett, kitanúlván Scípió' természetét, ki Róma' sergeit kormányozta, és a' Hispánusok' szokásaikat; aztán fáradságai, gondossága, hív és gyors teljesítései által mind annak a' mi neki parancsoltatotott, 's magát önkényt, is ellenébe vetvén a' veszélyeknek, kevés idő alatt olly fényt vona magára, hogy szerelme lőn a' mieinknek, az ellennek rettegése. Eggyütt bíra két ellenkező ritka tulajdont: tüzet a' verekedésekben, a' tanácsban nyugodalmat; holott az okosság mást félénkké szokott tenni, a' tűz vakmerővé. A' mi Imperatorunk tehát őrá bízta legsullyosb dolgait, őtet barátjai közzé fogadta; naponként inkább kedvelte, mint kinek sem tanácsa nem volt soha hasztalan, sem me-

rései. Ezekhez járúla lelke' szelídsége 's nyájassága, mik által a' Rómaiak közzül sokakat igen szoros barátivá teve.

VIII. Sergünknél azon időben sok Nemes és sok új ember volt, kik előtt több a' pénz mint becsület és hűség; nyugtalankodók, hatalmasok Rómában, frigyesinknél tekintetesbek inkább mint tiszteletesek. Ezek Jugurthának nagyokra törekedő elméjét nem szűntek meggyúlasztgatni, hogy ő, meghalván Micipsa, Numidiát egészen magáévá teheti; benne sok az érdem, 's Rómában minden áros. De eltöröltetvén Numantia, Publius Scípió, eleresztvén a' segédhadakat 's maga visszatérni szándékozván, megajándékozá Jugurthát, vitéz bátor lelkét a' sereg előtt nagy dicséreteivel magasztolá; azután elvivé sátorába, 's ott neki, a' mint magokban maradának, azt adá intésül, hogy a' Rómaiak' barátságát keresse egyetemben inkább mint eggyenként; ne szoknék kedveskedésekhez; veszéllyel vásároltatik kevesektől a' mi sokaké; ha megmaradand erkölcseiben, fény és a' királyság önkényt fognak rá szállani; de ha siet azt elérni, pénze buktatja meg.

IX. Ezt mondván neki, levelével mellyet Micipsához megvigyen elereszti. Annak ez vala tartalma: „Jugurthának a' Numantiai háborúban nagy fénnyel ragyogott vitézsége, 's e' hír neked, tudom azt, örömedre lesz. Minekünk érdemiért kedves, 's hogy az légyen a' Római Tanács és Nép előtt is, gondom lészen. Néked barátságunk szerint örvendek; benne méltó férfiat bírsz magadhoz 's Massinissa nagyatyjához." A' király valónak látván a' levélből a' mit az hírekből értett, meg vala hatva Jugurthának érdemei által, 's leszelídítvén indúlatit, őtet immost jótétekkel igyekszék magához

csatlani. Legottan tehát fijává fogadá, 's vég akaratjában, két fijával eggyütt, őt is örökösévé tette. Kevés évek mulva, elaggasztva kora 's betegeskedései által, a' mint élte' végét jelen lenni látá, előhívatván barátit, rokonit, ezek és Adherbál és Hiempsál fijai előtt, úgy mondják, Jugurthához illy beszédet tarta: „Én téged Jugurtha, atyádnak halála után, még gyenge kisdedet, remény nélkül, birtok nélkül, örökösemnek fogadtalak, bizakodván, hogy neked jótétimért nem lészek kevésbé kedves, mint, hakiket nemzeni fognék, gyermekimnek. 'S ebben ugyan meg nem csalatkozám. Mert hogy egyéb vitéz nagy tetteidet elmellőzzem, megjővén Numantiából, te engem és országomat eltetőzél fényeddel; nagy lelked a' Rómaiakat régi barátinkból még szorosb barátinkká tetted; Hispaniában házunk' fényét megújítottad, és a' minél embernek nincs nehezebb, dicsőséged által az irígységet meggyőzted. Immost, midőn a' természet életem' végét elhozá, e' jobbodra, hazánk' hűségére kérlek, kényszerítlek, szeresd a' kik születésök által rokonid, jóságom által testvérid, 's ne kivánj idegeneket csatlani inhább magadhoz, mint véreidet kedvedben megtartani. Nem sereg, nem kincs védi az országokat, hanem barátok, kiket sem fegyver nem verhet csoportokra, sem arany nem vásárol; őket hűség szerzi, 's kedvezések. 'S ki barát inkább mint testvér testvérhez? 's hol találod hűnek az idegent, ha a' tieidnek leszesz ellensége? Erős birodalmat hagyok rátok, ha szeretenditek egymást: gyengét, ha rosszak lesztek; mert eggyesség a' mi csekély, naggyá, visszálkodás a' mi nagy, kicsinnyé teszi. Gondoskodni, nehogy mi rossz történhessék, Jugurtha, ímezeknél tenéked illik inkább, ki náloknál értelemben 's korban több vagy. Villongók közt bántani mást, bár ő bántatott, mindég a' hatalmasb látszik, mert nagyobb nála az erő. Ti pedig, Adherbál és Hiempsál,

szeressétek, tiszteljétek e' derék testvérteket, kövessétek őtet ritka érdemeiben, 's légyetek rajta, hogy annak ne mondathassam, ki derék fiat inkább tudtam fogadni mint nemzeni."

X. Ezekre Jugurtha, bátor érté hogy a' Király színesködik, 's elméjében maga is egészen egyebet forrala, de úgy kivánván az idő, hajlandólag felel. Micipsa kevés napok múlva elhal. Minekutána őtet királyisan eltakarították, eggybe gyülnek, végezni egymás közt minden dolgaik eránt. Hiempsál, az ifjabb, ki Jugurthára, mivel anyja által hasonlatlan vala bozzájok, eddig is kevély gőggel pillonga le, Adherbálnak jobbjához telepödik, nehogy Jugurtha közben maradjon, mi tisztelet a' Numidáknál; de kifárasztva bátyja' kérései által hogy engedne a' kornak, sokára a' másik félre tér. A' mint tanakodásaik folynak, Jugurtha egyebek közt e' szót ejti: „Másoltassék meg valami az utolsó öt év alatt rendelve volt, mert ekkor már Micipsa, az elvénhedett, lelkének nem bírt egész erejével." Erre Hiempsál: „Tetszik a' tanács, mert Jugurtha a' három utolsó év alatt vételték örökségbe." A' szó ennek keblébe mélyebben szálla le mint képzelhetni. Gyötörve tehát haragja 's tartalékjai által, nem lél nyugtot, 's mindent tesz hogy Hiempsált kelepczébe keríthesse. Szándéka nehezen haladván, mivel vad lelke enyhűlni nem tud, eltökéli, hogy feltétét, bármint lehet, végre hajtja.

XI. Visszálkodások történvén az említett első gyűlésben a' királyfiak közt, abban állapodának meg, hogy osztassék fel a' kincs, 's jegyeztessék ki mindenikének határa. Idő rendeltetik eggyikre is másikra is, 's a' kincsére korább. A' királykák tehát közel tájakra költöznek a' pénzhez, eggyike és másika külön helyre. Hi-

empsál, történetből, Thirmída városban annak házánál szálla meg, ki Jugurthának első poroszlója volt, 's különösen kedves előtte hűségéért. Ezt ő, mint a' kit maga a' Szerencse nyújta neki eszközűl, megnyeri ígéretei által, menne oda, mintegy megtekinteni házát, 's készítetne ál-kolcsot kapujához, mert az igaziak Hiempsálhoz be szoktak vala vitetni; ő, mikor majd ideje leend, meg fog jelenni, és sokad magával. A' Numída eljár dolgaiban, 's a' Jugurtha' katonájit, mint parancsolva volt éjjel a' házhoz béereszti. Bérohanván ezek, eggyik itt, másik amott keresi a' Királyt; a' ki aludt, a' ki felriadt, öldösik; kutatják a' rejteköket, a' zárokat tördelik; csörgés, csattogás tölt el mindent. Hiempsál kézre kerűl, elrejtözve eggy szolgaasszony' viskójába, hova riadtában 's nem ismervén a' helyeket, mingyárt elejénte szaladott vala. Fejét a' Numídák, mert úgy vala parancsolva Jugurthához elvivék.

XII. A' szörnyü tett' híre egész Africában hamar elterjed. Adherbált, és valakik azelőtt Micipsát uralták, ijedölem szállotta meg. Kétfelé szakadnak, Adherbálhoz a' számosabb rész hajlott, amahhoz a' hadban jobbak. Jugurtha tehát nagy sereget gyűjt; a' városokat részint erővel, részint feladás által, birtokához csatolja; egész Numídiát magáévá igyekszik tenni. Adherbál, bátor már követeket indíta Rómába, tudósítani a' Tanácsot bajai 's testvérének veszte felől, de bízva katonáji' számába, fegyverhez lát. Azonban csatára kerűlvén a' dolog, verve futott a' mi tartományunkba, 's onnan aztán Róma felé. Jugurtha most, elkövetvén a' mit forralt, 's bírván a' mire vágyott, nyugodalomban tekinté végig tötteit, 's rettegni kezdé a' Római Nép' haragját, 's érzeni hogy az ellen csak pénze 's a' Nemesség' fösvénysége védheti. Kevés napok mulva tehát követeket in-

dít Rómába sok arannyal, ezüsttel, 's meghagyja, hogy legelőbb régi barátit töltsék el ajándékival, tovább igyekezzenek újakat szerzeni, 's valakiket lehet, nyerjenek meg ügyének. 'S a' mint ezek megérkezének a' városba, 's adományaikat szállásolójiknak és a' kik ekkor tekintetben álltak, kioszták, a' Nemességben hirtelen olly nagy leve a' változás, hogy azt a' Jugurthát, kit eddig vádlottak, gyűlőltek, most pártfogolták, 's megrontva adományai 's ígéretei által, sorba járák a' Tanácsnokokat, mindent elkövettenek, hogy ellene semmi terhes ne végeztessék. Arra jővén a' dolog, hogy a' követek bizakodhatának ügyökhöz, nap rendeltetik nékiek, 's a' két fél felidéztetik. Adherbál ekkor e' beszédet tartá:

XIII. „Egybe-írt Atyák! Haldokló atyám Micipsa azt hagyá nekem, hogy Numídiát tartanám egyedül igazgatásában enyémnek; hogy tulajdona 's a' fő hatalom benne tiétek; igyekezném Rómának, békében, hadban, minél szaporább és tetemesb szolgálatokat tenni; hogy benneteket tekintenélek rokonimnak, véreimnek; hogy ezeket ha teendem, barátságtokban találom fel kincsemet, hadaimat, országom' védelmét. És íme, midőn teljesítem a' mit hagyott, Jugurtha, a' legistentelenebbike mind azoknak a' kiket a' föld hátán hord, felségteket nem rettegvén, engem, Massinissának unokáját, és már törzsem olta frigyesét, barátját a' Róma' Népének, országomból, birtokaimból kiforgata. És én ugyan, Eggybe-írt Atyák, óhajtanám, volna szabad, minekutána e' gyalázatokba kelle süllyednem, segédeket inkább kívánnom saját szolgálatimnál fogva, mint eldődimért; és mindenek-felett, hogy a' Római Nép nekem ollyannal tartozhatnék mire szükségem nincs; 's mingyárt azután, hogy az illyennel, minekutána rá szorúltam, élhetnék mint nékem tartozottakkal: de mint-

hogy jámborság magában ritkán talál ótalmat, 's nem rajtam áll, Jugurtha millyen volt légyen; hozzátok folyamodom, Eggybe-írt Atyák, kiknek, a' mi nekem felette kínos, kénytelen vagyok előbb lenni terhetekre mint szolgálatotokra leheték. Más királyok vagy általatok megverve fogadtatának barátitoknak, vagy szorult állapotjaikban keresék szövetségtöket: az én házam a' Róma' Népével Carthagói háborúja alatt kele frígybe, mellykor annak inkább becsűlheténk hűségét mint szerencséjét. Ne engedjétek, Egybe-írt Atyák, hogy én, annak sarjadéka, hijába könyörögjek segédetökért. Megnyerni azt, ha semmi okom nem volna is boldogtalan sorsomon kivül, hogy előbb király, születésem, birtokaim által nagy valék, most pedig, elváltoztatva inségimtől, szegény vagyok, 's idegen gyámolra szorúltam; illenék mindazáltal a' Római Nép' felségéhez eltávoztatni tőlem a' bántást, és nem tűrni hogy amaz hízzék gazságaiban. Ki vagyok vetve határiból mellyeket őseimnek a' Római Nép adott; honnan véletek atyám és nagyatyám Syphaxot és a' Carthágiakat elkergeték. A' ti adományotok raboltatott el tőlem, Egybe-írt Atyák; ti vagytok megbántva az én sérelmimben. Én szerencsétlen! 's oda mennek-e ki tehát a' te jótéteid, atyám Micipsa, hogy törzsödet az oltsa el, kit te fiaiddal tevél egyenlővé, 's részesévé országodnak? Soha nem leend-e tehát házunk nyugalomban? Mindenha vérben, fegyverben, futamlásban kell-e tehát forganunk? Míg Carthágó bírá magát, méltán szenvedénk minden gonoszt; ellenségink oldalinkban, ti barátink távoly, minden reményünk fegyverben állott. De miolta ki van oltva e' mirígy, örvendve élénk a' békét, mint kiknek semmi ellenségeink, hanemha kit ti hagyátok. 'S íme Jugurtha véletlenűl, tűrhetlen vakmerőséggel, fölfuvalkodva gonoszságában, elöli testvéremet, neki rokonát; országát előbb gazsága' dí-

jává teszi; aztán engem, ki a' ti birtokotokban semmit kevésbé mint bántást, mint hadat nem vártam, minthogy hasonló istentelenségével kelepczébe nem csavarhata, oda juttatott, hogy honomból, lakásomból, mint látjátok, kiverve, elborítva szorultsággal, inséggel, mindenhol több bátorságban lehetek mint saját országomban. Én mindég úgy híttem, Egybe-írt Atyák, 's ezt hallám mondani gyakor ízben nemzőmet, hogy a' kik barátságtokat keresik, nehéz munkára vállalkoznak ugyan, de hogy aztán minden halandók felett bátorságosok. Mi megtevénk a' mi rajtunk állt: véletek tartánk minden háborúitokban; hogy a' béke alatt én élhessek nyugalomban, arról ti tehettek, Egybe-írt Atyák. Micipsa bennünket hagya, két testvér fiakat; úgy hitte, ama' harmadikat, Jugurthát, jótéte fogja hozzánk csatolhatni. 'S íme eggyikünk ölve van; én alig szabadúlhaték ki vérengező kezeiből. Mit tégyek, szerencsétlen? hova forduljak leginkább? Véreim, kikbe bízhatám vala, mind eloltatának; atyám lefizeté elkerűlhetlen tartozását a' természetnek; testvéremet az ölte meg, ki neki testvérévé vala téve; társaim, híveim, véreim, csigázások közt vesztek; némellyike keresztre vonatott, némellyikét a' vadaknak hányatta elébe; az a' kevés, kiknek meghagyá éltöket, sötétbe zárva, siralom és zokogás közt tölti halálnál keserűbb napjait. Állana bár épségben valamit elvesztettem, vagy a' mi ellenemmé vála barátomból; de ha véletlen baj ért volna, előttetek esdekleném, Eggybe-írt Atyák, kiknek, birodalmotok' felségéhez képest mind arra, a' mi szent vagy vétkes, ügyelnetek illik. De most, kikergetve honomból, magamra hagyva, mind attól, a' mire az életben szükség van, megfosztva, hova forduljak? meg kit szólítsak? nemzeteket-e, királyokat-e, kik házamnak, a' ti barátságotokért, mind haragosai? Léphetek-e helyre, hol győzödelmes eleimnek pusztítá-

sait számtalan emlék nem hirdeti? 's könyörűl-e rajtam a' ki nektek valaha ellenségem volt? Aztán bennünket Massinissa úgy oktatott, hogy a' Római Népen kivül bizodalmunk senkiben ne légyen; hogy új frigyet soha el ne fogadjunk; hogy bőv oltalmunk lesz barátságtokban mindég; hogy ha e' birodalom' szerencséje változni találna, mi is vesszünk véletek. Nagy lelketek által, és mivel úgy akarják az Istenek, ti erősek, hatalmasok vagytok; kényetek szerint mégyen minden; nektek minden hódol; könnyű tehát frígyesötök' bajáról tönnetek. Egyedül attól tartok, hogy némellyiteket megtéveszthetné hajlandósága Jugurthához, kit ti nem ismérhettek. Ezek sorba járnak benneteket, kérnek, kényszerítnek, hogy az ellen, a' ki jelen nincs és magát nem mentheti, terhest ne végezzetek; én költeményeket panaszlok, futást színlelek, holott veszteg ülheték országomban. Vajha én azt láthatnám színleni effélét, kinek istentelen kezei engem ez inségbe lökének, és valaha, ti, vagy a' halhatatlan Istenek, látni akarjatok az emberek' dolgaihoz! Oh akkor ő, ki mostan vétkei által nagy és délczeg, elmarczongolva minden gyötrelmek közt hitetlensége miatt atyám ellen, testvérem' elöléséért, nékem nyomorgatásimért, keservesen lakolna! Most, kedves öcsém énnékem, te bár idő előtt halál el, és annak vétke által, kinek illyet tenni legkevésbé illett; szomorú eseteden mindazáltal örvendenem kell inkább mint siránkoznom; mert te nem országodat vesztéd el, hanem éltedel eggyütt e' szaladást, számkinlételt, szorultságot, és mind a' bajt, melly engem nyom. Én pedig boldogtalan, ez örvénybe taszítva eggykori méltóságomból, szomorú tanúja vagyok az emberi nagyság' állhatlanságának, 's mitkezdjek, nem tudom: a' te vesztedet bosszúljam-e, segélyre szorúlt enmagam is? vagy országomat védjem, kinek éltem, holtom más kéjétől függ? Bár dőlhet-

nék ki díszes halállal inségeim közzül, 's ne volnék kénytelen gyalázatomat szemlélni, ha belé-fáradva nyomorúságimba, magamat gyötrőm által eltapostatom! Most sem élni kedvem, sem gyalázat nélkül nem veszhetek. Egyhe-írt Atyák, magatokra kérlek, magzatitokra, véreitekre, a' Római Nép' fennségére, segéljetek rajtam, szerencsétlenen! Gátoljátok meg e' nyomorgatást; ne engedjétek Numídiát, melly tiétek, gonoszság és házam' vére által összeomlani.

XIV. Minekutána a' Király e' beszédnek véget vete, a' követek, többet bízva adományaikhoz mint ügyökhöz, kevés szóval felelnek: „Hiempsált Numídáji ölték meg, kegyetlenségei miatt; háborút Adherbál kezde, 's meggyőzetvén, panaszolkodik, hogy nem bánthat mást; Jugurtha kéri a' Tanácsot, ne tekintené egyébnek mint a' minek Numantiánál ismerte, 's vádlója' szavait ne vegye többnek mint az ő tötteit.“ A' két fél odahagyja a' Cúriát, 's a' Tanács legottan értekezik. A' követek' pártfogóji, azonfelül nagy rész, kiket a' Király' adományai megrontottak, nem ügyelnek Adherbál' panaszaira, Jugurtha' érdemeit magasztolják, 's minden erejökkel, tekintetökkel ennek bűne 's gyalázatjai mellett azt teszik, a' mit saját dicsőségekért fognának. Ellenben a' kevesek, kiknél becsület és igaz több vala még mint a' pénz, hangosan vítaták, hogy Adherbálon segéleni kell, 's keményen büntetni a' Hiempsál' halálát; senki nem inkább mint Aemílius Scaurus, nemes-születésű ember, tüzes, pártszövő, pénzre, méltóságokra, hatalomra törekedő, de ravasz titkolója bűneinek. Ez szemtelen nyilvánsággal látván osztogattatni a' Király' adományait, 's félvén hogy a' bosszantó vétek, a' mi könnyen megtörténhet, gyűlőlséget vonand magára, indulatját a' megszokott bűntől visszatartóztatá.

XV. A' Tanácsban győzött a' rész, melly bért és adományt elébe tőn az igaznak. Végzés hozatott hogy tiz férfi menjen, 's ossza fel a' Micipsa' országát Jugurtha és Adherbál közt. A' küldöttség' fejdelme Lúcius Opínius, nevezetes ember, 's nagy tekintetű a' Tanácsban; mert midőn Cájus Gracchus és Marcus Fulvius megöletének, Consul akkor, a' néppel keményen érezteté a' Nemesség' győzödelmét. Jugurtha ezt már Rómában barátjának tapasztolá; mind az mellett megtevé a' rendeléseket, hogy megérkezvén Africába, nagy gonddal és nagy tiszteletben fogadtassék; 's tovább adományai által oda hajtotta, hogy a' Király' javát tégye elébe hitének, tisztének, becsületének. E' szerrel állott azoknak is, kik Opíniussal eggyütt jöttek, 's sokakat közzülök megkapott; kevés előtt vala több hit mint adomány. Az osztályban a' mi Mauretániával határzik, 's gazdagabb holdakban és lakosokkal, Jugurthaé leve: ama' másik, melly látszik jobbnak, de nem az, mellynek többek révei, 's épületei ékesebbek, Adherbálnak jutott.

XVI. A' dolog látszik kívánni, hogy Africa' fekvését rövid szóval előadjam 's megnevezzem a' nemzeteket, kikkel háborúban 's barátságban állánk. A' mi tájak 's népek hőség vágy zordon égszak 's pusztaságaik miatt kevésbé jártasok, azok felől bizonyost mondani bajos. A' többiről röviden fogok szólani. A' kerek föld' felosztásában legtöbben Africát harmadik résznek tevék, csak kevés monda Ásiát és Európát, 's hogy Africa Európában. Ennek határa nyugot felé a' mi tengerünk és az Oceán' szorosa; keletre lankás tér, mellyet lakosai Catabathmosnak neveznek. A' tenger vészes, révetlen, földe termékeny gabonára, marhának alkalmatos, fának nem kedvező; ege, földje vízben szegény. Emberei épek, egésségesek, gyorsak és munkatűrők; nagyjában

vénség öli el, hanemha kit fegyver vagy fenevad veszte; mert itt korság nem könnyen győz le valakit. Aztán sok mérges állatjai. De mi népek lakák Africát elejénte, 's továbbad hozzájok kik érkezének, 's ezek és azok mint keverődének eggyüvé; ámbár előadásom a' köz hírektől eltér, arra támaszkodva, a' mi nékem Poenus könyvekből magyaráztatott, mellyek a' Hiempsáléinak mondattak, és a' mit a' föld' lakosai hisznek, elmondom. Valósága felől felelnek a' kiktől jő a' hír.

XVII. Africát elejénte Gaetúlusok lakák és Libysek; durva nép, és miveletlen, kiknek eledelök vadak' húsa és föld' fűvei, mint a' marháknak. Ezeket sem szokás, sem törvény, sem senki' urasága nem kormányzá; őgyelgve, szélengve ott telepödének meg, hova az éj eggyüvé hajtá. De minekutána Hercules, mint az Áferek hiszik, Hispániában elholt, sok nemzetekből gyűlt hada, elvésztvén vezérét, kevés idő alatt elszélede; mert a' fő hatalmat nálok sokan elnyerni igyekezének. Médusok, Persák, Arménusok áltkelének Africába, 's tengerünk' szomszédit szállák meg. A' Persa inkább az Oceán mellé vonult, Ezek hajójik' medreit csinálák kalibájikká, mert sem fájok a' tartományban, sem alkalmok Hispánusoktól venni vagy cserélni; a' nagy tenger 's a' nem tudott nyelv gátolgaták a' keresködést. Házasságaik által a' Gaetúlusokat lassandan elkorcsosíták, és mivel új meg új helyekre költözének, kiismerni a' tartományt, Numídáknak mondaták magokat. Ezeknek lakjaik, mik mapaliáknak neveztetnek, még ma is hosszúkák, horpadt oldalúak, mint a' hajók' teknőji. Médusokhoz, Arménusokhoz Libysek szerkőztenek, mert ezek közelebb laktak a' tengerhez; a' Gaetúlusok inkább a' nap alatt, nem messze az aszályoktól, 's nekik korábban kelének városaik; mert portékájikat cserélgetni

kezdék magok közt, Hispaniától csak a' tenger által elválasztva. Nevöket a' Libysek idővel elronták, idomtalan ajkokkal a' Médust Maurusnak ejtvén. A' Persák' dolga hamar felsördült, 's azok továbbad Numída név alatt bírák, elszakadva sokaságok miatt atyájiktól, a' tájt, melly közel Carthágóhoz Numídiának neveztetik. Később eggyike segélve másikától, szomszédjaikat erő vagy félelem által, hatalmok alá hajtották, 's hírt szerzének, és dicsőséget; és még inkább a' kik a' mi tengerünkhöz nyultak elő, mert a' Libysek kevésbé kedvelik a' hadakozást mint a' Gaetúlusok. Végre Alsó-Africának legnagyobb része Numídák' birtoka lett. A' meggyőzettek eggy nemzetté forradtak, 's elnyomójik nevét vötték fel.

XVIII. A' Phoenixek tovább, eggy rész mivel sokalottta honjában a' nép' számát, mások hogy határokat kiljebbre terjesszék, fellázíták a' pórságot és a' kik kaptak a' zavar' csinálásán, 's a' tengeres tájakon Hippót, Hadrumétumot, Leptist, 's egyéb városokat építettek. Azok kevés idő alatt felvevék magokat, 's némellyike díszt, némellyike védelmet adott az anyaországnak. Carthágó felől illőbbnek látom hallgatni, mint keveset mondani, mivel tárgyam másfelé szólít. Catabathmoson, melly Aegyptust és Africát különválasztja, a' tenger' mentében Cyréne áll, Thérai nép' gyarmata; aztán a' két zátony, 's a' kettő között Leptis; úgy a' két Philaenus' oltára, mellyet a' Carthágiak határjául tevének birtokoknak Aegyptus felé, 's úgy egyéb Poenus városok. Más helyeket Mauretaniáiglan Numídák bírnak, 's közelébb Hispániához Maurusok feküsznek. Numídián felül Maurusok mondatnak lenni, részint kalibákban, mások vadon szélengve. Túl ezeken Aethiopsok, végre tájak, mellyeket a' nap' heve aszal. A' Poenus városok' nagyobb részét, 's

a' földet hol Carthágó uralkodék a' midőn Jugurthával harczolni kezdénk, a' Római Nép tisztviselők által kormányozta. A' Gaetúlusok' nagy része 's Numídia a' Malucha' vizéig, Jugurtha alatt volt. Minden Maurusnak Bocchus Király parancsola, nevén túl nem ismerve Róma' Népét, viszont nem ismert, hadban 's békében, tőlünk is. Africa és lakóji felől ennyit mondanom itt elég vala.

XIX. Követeink, felosztván az országot, Africát odahagyák. Ekkor Jugurtha, látván hogy kajánsága rá, ellenére rettegésinek, jutalmat vont, nem büntetést, 's bizonyossá tevén magát az eránt, a' mit Numantia alatt barátitól hallott, hagy Rómában pénzzel mindent elérhetni, 's gyulasztva azoktól, kiket osztogatásai eltöltöttek; vágyait Adherbálnak terjeszté ki birtokai után. Maga tüzes, harczolni szerető: ama' másik, kire fenekedett, békés, szelíd, erőtelen, alkalmatos bántatni, félénk, nem félelmetes. Nagy sergestől tehát véletlen üt tartományaira; sok népét marhástúl és minden birtokaikkal elfoglalja; felpörzsöli lakjaikat, környékit lovagjaival összedúlatja. Ezt elkövetvén, országába vonja hadait, azt várván, hogy Adherbál elkeseredve fájdalmában, a' bántást fegyveres kézzel fogja megbosszúlni, 's az ok leend kezdeni a' háborút vele. De amaz, hogy sem fegyverben nem érzé magát egyenlőnek, mind mivel a' Római Nép' barátságához többet bízék mint Numidájiban, Jugurthához követeket indíta, felpanaszlani sérelmit. Azok bosszantó válasszal tértek vissza. Ő készebb vala mindent tűrni mint hadat kezdeni; mert valamihez eddig fogott, balúl üte ki. De e' szelídség nem lohaszthatá meg a' Jugurtha' tüzét, sőt vad dühében ennek már nyeldesé országát. Mostan azért a' háborút nem zsiványkodva, mint eddig, hanem temérdek serget gyüjtve, kezdette el, 's nyilván töreködék egészen bírni Numí-

diát. A' merre ment, zaklatá a' városokat, a' mezőket; rablott, tolvajkodott; nevelte hada' pajzánkodását 's ellensége' rettegésit.

XX. Adherbál oda látván jutva dolgát, hogy vagy országát köll elhagynia, vagy annak védelmére fegyverrel kelni, engede a' szükségnek, 's katonákat szed, 's Jugurthának elébe mégyen. A' két had, közel a' tengerhez, Cirta város mellett megtölepedik, 's minthogy a' nap hanyatlott, nem fogának ütközethez. Lefolyván az éj' nagyobb része, de még mindég vak setétben, Jugurtha' táborában jel adatik, 's azok az Adherbál' hadaira rohannak, a' félig-alvókat, a' fegyverhez-kapkodókat ölik, szabdalják. Adherbál kevesed magával Cirtába fut; és ha ott az Italicusok' nagy száma az utána omló Numídákat el nem akasztja, az nap kezdődék és végződék a' háboru. Jugurtha körülfogá a' várost; azt tornyaival, ernyőjivel 's egyéb hadi-szereivel víni elkezdé; 's mindenek-felett azon volt, hogy a' követek' indúlását megelőzhesse, kiket Adherbál, a' mint beszélék, még az ütközet előtt Rómába küldeni szándékozott. A' Tanács, hírt vévén háborgásaik felől, három ifju embert küld Africába, hogy szóljanak a' két királlyal, 's nekik a' Római Tanács' és Nép' izenetét vigyék meg: „Akarja, parancsolja, térjenek el a' fegyvertől, 's patvarjokat végezzék törvény előtt, ne karddal; az úgy illik hozzájok és magokhoz."

XXI. A' követek sietve érkeznek Africába, 's annál inkább, mert midőn útjokhoz készűltek, Rómában elterjedett a' hír, hogy az ütközet megtörtént, 's Cirta ostrom alatt áll. De a' hír irgalmas volt. Jugurtha, vévén az izenetet, felel: „Előtte semmi nincs nagyobb, semmi szentebb, mint a' Tanács' hagyása; serdűltétől

fogva azon vala ő, bogy minden jóknak bírhassa javaltát; érdem, nem rosszaság által tetszett a' nagy Publius Scípiónak; Micipsa őt e' tulajdonira nézve fogadta fel országlásra, nem mintha magzatai nem volnának. De minél ártatlanabb és tisztább lelkében, sértést annál inkább nem tud tűrni. Éltének Adherbál kelepczéket hányt; ő megtudta azt, 's a' gonosztétet megelőzte. Rómának Népe sem azt nem tenné a' mi helyes, sem a' mi illő, hahogy őt a' nemzetek' törvényének védelmétől eltiltaná. Végre hogy ő e' dolog eránt követeket fog indítani Rómába." A' két fél így széllyel oszlik. Adherbállal nem szólhatának.

XXII. Jugurtha, mihelyt a' három követet Africából kimentnek hiheté, nem remélhetvén hogy a' szerencsés fekvésű Cirtát fegyverrel megvehesse, körülvéteti a' falakat árkokkal és töltésekkel, tornyokat állít, 's katonájival megtömi; éjjel nappal űzi fortélyait, az őrizetet jutalmak által, fortélyok által, feladásra csábítgatja; szólongatja hadait, buzdítja; nagy tűzzel lát mindenhez. E' veszély közt Adherbál, látván hogy ellenje feneködik, hogy segéde sohonnan, hogy mindennek fogyatkozásában vagyon, hogy az hadat sokáig nem vonhatja; a' Cirtába vonúltak közzül a' két legmerészebbet kiválasztja, 's nagy ígéretekkel, 's keseregve inségeit, rá beszéli, hogy éjszaka az ellenség' árkain csapjanak keresztül, 's töreködjenek a' közel tengerhez, és onnan Rómába.

XXIII. A' két Numída kevés napok alatt teljesíti a' parancsoltakat, 's levele a' Tanácsban felolvastatik: „Nem én vétkem az, Eggybe-írt Atyák, hogy gyakorta könyörgök előtteket; Jugurthának kényszerítnek erre bántásai, kit olly düh szálla meg eloltani életemet, hogy

sem véletek, sem a' nagy Istenekkel nem gondol; nem nyughatik míg véremet ki nem ontja. Öt holnapja már, hogy én, barátja 's frígyese a' Római Népnek, fegyverrel vagyok békerítve, 's rajtam sem Micipsa atyám' kegye, sem a' ti végezéstek nem segítenek; kard szorít-e, éhség-e inkább, mondani nem tudom. Jugurtha felől szólnom bal szerencsém tilt; eddigelé is tapasztolám, hogy szerencsétlennek kevés a' hitele. Valami több az mint én vagyok, a' mit ő elnyerni törekszik; nem reményli hogy a' ti kedveteket és az én vagyonomat eggyütt bírhassa; mellyike nagyobb előtte, nem titok. Előbb Hiempsál testvéremet ölte el, most engem forgat ki országomból. De igen is, ezek az én sérelmeim; ahhoz nektek nincs közötök. Most a' ti birtokotokat borítá el hadaival: engem, kit annak ti állítátok kormányzására, békerített és ví. Mint tiszteli követeitek' izenetét, bajaimból láthatjátok. Egyedűl a' ti hatalmatok fékezheti erőszakjait. Akarnám, volna költemény mind a' mit írok, mind a' miket eddig is panaszlék a' Tanácsban, mint hogy szavaimnak nyomorúságim szerezzenek hitelt; de mivel arra születtem, hogy játéka légyek az ő gonoszságainak; ez eggyre kérlek benneteket, ne az halált, ne inséget, hanem csak az ő kéjét, az ő csigázásit kerültessétek el velem. Numídiával, melly tiétek, bánjatok tetszéstek szerint, de magamat kapjatok ki az istentelen kezekből, birodalmatok' fennségére, barátságtok' szentségére; ha ugyan nagyatyám Massinissa nálatok elfelejtve nincs."

XXIV. Felolvastatván a' levél, némellyek serget akarának küldetni Africába, melly Adherbálnak késedelem nélkül légyen segédjére, 's ítélet alá venni Jugurthát, mivel a' követeknek szót nem fogada. De azok az ő pártfogóji mindent elkövettek, hogy ellene végzés ne hozassék, 's a' köz' java magányi tekinteteknél fogva, mint olly

más esetekben, elnyomatott. Útnak indítatnak még is némelly idős, Nemes-rendű, első méltóságú férfiak, 's ezekben Marcus Scaurus, kiről fenntebb emlékezém, Volt-Consul, 's ekkor Tanács' fejdelme. Ezek, mivel a' panasz neheztelést támasztott, és mivel a' Numídák szorgalmazák az indúlást, harmad napra hajóra kelnek. Nem sokára kiszállanak Uticában, 's levél által meghagyják Jugurthának, hogy minél előbb tartományunkban légyen; hogy ők a' Tanács' nevében küldettek. Az, értvén hogy fényes-rendű férfiak jelenének meg bánásai ellen, kik felől tudta hogy tekintetök a' városban igen nagy, először megdöbbene, 's elméje kajánság és félelm között kétfelé hányatott. Rettegé a' Tanács' haragját, hahogy követinek nem engedend; de elvakult lelke ismét az űzött gonosz felé ragadozta. Kaján elméjében végre is győzött a' bűnös szándék. Körülfogván tehát Cirtát, bé akara a' városba törni, remélvén hogy ha ellensége' harczolójit széllyel vonandja, erő vagy fortély által győzni fog. De midőn reményében megcsalva látá magát, 's Adherbált, minekelőtte a' követekkel szólania lehete, el nem foghatá, nem nagy számú lovasoktól kísérve, tartományunkba általjött; leginkább attól tartván, hogy késedelme Scaurust fogná megbántani, kit leginkább rettege. Ottan hallá a' Tanács' kemény izenetét, ha Cirtát ostrom alól fel nem szabadítja; de a' követek az elvesztegetett sok beszéd mellett is, semmit nem végezve mentek el.

XXV. A' dolog' híre Cirtába elhatván, az Italicusok kiknek hűsége a' várost védelmezé vala, azt forgatva hogy ha a' város feladatik, ők a' Római Nép' tekintete miatt sérelem nélkül maradnak, buzdítgaták Adherbált hogy magát és a' várost adja fel; egyedül életét kösse ki; egyébre a' Tanácsnak gondja lészen. Az nem

bízék ugyan a' Jugurtha' szavaihoz; de mivel az Italica soknak hatalmokban állott, kényszeríteni is ha ellenkeznék; megtevé a' feladást, az ő javaslások szerint Jugurtha Adherbált halálig csigáztatja, azután megöleti, 's minden serdűlt Numídát 's a' kereskedőket, a' hogyan ki katonájiba ötlött, leszabatja.

XXVI. Híre menvén Rómában hogy itt mik történtenek, 's a' dolog a' Tanácsnál vizsgálatba vétetvén, a' Királynak azok a' czinkosai az időt tekintetök, ellenkezésök, vítatásaik által elvonták, 's mindent elkövettek, hogy a' tett' szörnyűségét enyhíthessék. És ha a' kijegyzett Néptribúnus Cájus Memmius, kemény férfiu, 's heves ellenje a' Nemesség' hatalmának fel nem födé vala hogy itt némelly gonoszok a' Jugurtha' gazságait elengedtetni törekszenek, elenyészett volna az egész neheztelés; annyit tőn a' Király' tekintete 's adományai. A' Tanács, vétkeinek érzetében rettegé a' Nép' haragját, 's a' következő két Consulnak, a' Semproniusi javalathoz képest, a' tartományt kirendeli. Consulok lesznek Publius Scípio Nasica és Lúcius Bestia Calpurnius, 's Scípiónak Itália, Calpurniusnak Numídia jutott. 'S most sereg szödetik melly Africába szállítassék. Zsold és a' mi egyebet háboru kíván, parancsoltatnak.

XXVII. Jugurtha, kinek elméjében fennmaradott hogy Rómában minden áros, vévén a' reményével ellenkező híreket, fiját és ezzel eggyütt két meghittjét követtől a' Tanácshoz indítja, 's mint a' kiket Hiempsálnak veszte után küldött vala, úgy ezeknek parancsol, támadjanak meg pénzzel mindent. Ezek Rómában megérkeznek. Bestia legottan kérdést tesz: „Tetszik-e hogy a' Király' követei a' kőfalak közzé befogadtassanak?“ A' Tanács végzést hoz: „Hanemha magát és országát jövének

általaladni, tíznap alatt hogy Italiából kitakarodjanak." Bestia a' végzést nekik kiizeni, 's azok, semmit nem végezve, mennek. Azonban a' Consul készíti hadait, nehány Nemest, pártszövőt, nyugtalankodót, maga mellé választ, hogy tekintetökkel elfödhesse a' mi gonoszt majd tenni fog, 's Scaurus, kinek elméje felől már emlékezém, ezekben vala. Mert a' mi Consulunkban léleknek testnek sok tulajdonai valának, de azokat mind eltompítá a' pénz' szerelme: munkatűrő, éles látású, gondos, épen nem tudatlan az had' mesterségeiben, veszélyben 's kelepczék közt csüggedni nem tudó. A' legiók Rhégiumba, Sicíliába, Africába szállítatnak. Ki lévén állítva az eleség, Calpurnius maga is toldúl Numídia felé, 's embert sokat, várost nehányat, fegyveres kézzel fog el.

XXVIII. De midőn őtet Jugurtha el kezdé pénzével kísérteni, 's érezteté, hogy a' melly hadhoz fogott, sullyal jár, fösvénységben sínlő lelke hamar elváltozék. Társúl, segédűl Scaurust választá magához, azt, ki elejénte, midőn mások már megvesztegetve valának, ellenkezék a' Királlyal; de a' nagy ajándék most tiszt és becsület mellől rosszra rántotta el. Jugurtha tőlök előbb csak a' had' elhúzódását igyekszék megvásárlani; úgy reménylé hogy tekintete 's adományai Rómában tehetnek valamit; de megértvén hogy Scaurus is az ő felén van, megszövődhetni hitte a' békét, és e' végett személyesen kívánt értekezni velek a' kötések iránt. A' Consul most Sextiust, a' Quaestort, Jugurthának Vága városába küldi, mintegy begyüjteni a' gabonát, mit Calpurnius a' Király' követitől kivánt vala; mert míg a' teljes föladás megkészűlhet, fegyvernyugvás vala engedve. Jugurtha megérkezik táborunkban, 's előhordván a' felgyűlt hadi Tanács előtt egykét szóval a' mi gyűlöletes tötteit menthe-

té, 's könyörgvén hogy feladása fogadtassék el, egyebek eránt titkon végez Bestiával és Scaurussal. Más nap megszödetnek a' voksok, sietésben, és minden tárgyat összekeverve, 's feladása elfogadtatik; a' Quaestornak elefánt harmincz, ló és marha sok, ezüst nem épen nagy sullyú általadatnak. Calpurnius Rómába tér, tiszteket választatni a' Néppel. Numídiában és sergünknél csend.

XXIX. Elterjedvén Rómában a' hír, hogy Africában mi dolog történt, és miért így, minden szögben, minden összegyűlésekben a' Consul' tötte volt tárgya a' beszédnek. Nagy neheztelés a' Népnél, az Atyáknál nagy remegés; nem igen tudák, javalják-e a' gazságot, a' kötést ha felforgassák-e? Abban, a' mit becsület és a' köz' java kívánt, őket leginkább a' Scaurus' tekintete gátlá, Bestiának társáé, czimborájáé. Ellenben Cájus Memmius, kinek tüze 's Nemességet gyűlölő lelke felől fenntebb szóltam, habzani 's késni látván a' Tanácsot, lázasztó beszédeket tarta a' Néphez, ne hagynák a' hazát, a' szabadságot; előszámlálja a' Nemesség' kegyetlen dölyfös bánásait, 's ezek által a' sokaságot bosszúra gyulasztotta. Memmius ez időben híres szólnoknak tartaték, 's illőnek tartom annyi beszédjei közzül általírni, a' mellyet Bestiának visszatérte után a' Néphez tartott:

XXX. Sok rettenthetne engem tőletek, Quírisek, hahogy bennem a' honszerelm mindent felül nem múlna: a' kajánok' nagy ereje, a' ti szörnyü türödelmetek, 's hogy nincs semmi törvény; leginkább pedig, hogy jámborság veszélyt hoz, nem becsületet. Mert azt ugyan szégyellem mondani hogy e' tizenöt év olta mint valátok némelly dölyfösök' játéka; hogy pártfogóitok mint veszének álnokúl és bosszúlatlan; hogy lelkeiteket gyávaság és elfásúlás mint ronták meg, kik levert ellenségei-

tekkel még most sem mertek szembe szállani, 's azoktól rettegtek, kiknek rettegni tőletek illenék. De bár ezek különben nincsenek, lelkem ösztönöz és tol, ellenébe menni a' czimbora' hatalmának. Én szabadságomat, melly atyáimról maradott rám, veszni nem hagyom; sikerrel tészem-e a' mit merek, vagy hijába, az rajtatok áll, Quirisek. Nem buzdítalak én, hogy fogjatok fegyvert ti is bántóitokra, mint eleitek cselekvének. Nem kell itt erő, nem kell itt különszakadás: nekik saját szereik által kell hanyatt homlok rohanniok. Veszvén Tibérius Gracchus, kit vádlottak hogy magát úrrá akarja tenni, vizsgálatok tétetének a' Római Nép ellen. Cájus Gracchusnak és Márcus Fulviusnak elestek után ismét sok társainkat öldösék el tömlöczben, 's a' két ízbeli mészárlásnak nem törvény vete véget, hanem az ő jótetszésök. De légyen tehát uraság' ahítása, visszadni a' Népnek a' mi a' Népé, 's a' mi polgárvér nélkül nem bosszúltathatik, légyen méltán téve. Ti a' mult években nehezteléssel látátok meglopva a' kincstárt, 's hogy királyok, hogy szabad népek, nehány Nemesinknek adóztanak; hogy első méltóságaink 's minden gazdagság nálok van; de nekik kevés vala bűntetlen' űzni gonoszságaikat, 's elvégre törvényeitek, felsőségtek, 's valamit isteni 's emberi rendelések illetni tilalmaznak, ellenséginkre menének által. 'S a' kik ezt tevék, nem bánják, nem szégyenlik; sőt délczegen járnak fel és alá szemeitek előtt; dölyfösködnek fő-papságaikban, Consulátusaikban, némellyike diadalmaiban is; mintha ugyan azt érdem után bírnák, nem tolvajkodással! Pénzen vött martalék nem tűri ura' igazságtalanságát, 's ti, Quirisek, uraknak születve, a' szolgaság' lánczát viselni csendesen fogjátoke? 's kik tehát ők, kiknek szabad vala elnyomni a' hazát? A' legistentelenebb gonosztevők, vérbe mocskolt kezekkel, szertelen kevélységgel; a' leggőgösb teremté-

sek, kiknél jámborság, hit, becsület, 's a' mi illik és nem illik, árba vagynak eresztve. Némellyiknek ótalmat az ád, hogy Tribúnusainkat megöldösék; másoknak, hogy benneteket kegyetlenül elcsigáztak; a' legtöbbeknek hogy véretöket ontogatták. Így ki minél gazabbul viselé magát, annál inkább bátor; a' rettegést gazságaikról áltvitték tunyaságtokra; ők, kiket az ugyan-annak ahítása, gyűlölése, rettegése csatlá eggyé, csak hogy ez barátság a' jók közt, a' rosszak közt czimbora. Hahogy tinéktek szabadságtokra az szerint volna gondotok, a' mint ők lángolnak uraitok lenni; bizony a' köz jó sem rungáltatnék mint most, jótéteitek is a' legméltóbbaknál volnának, nem a' legvakmerőbbeknél. Eleitek, hogy visszaszerezhessék igazaikat 's méltóságaikat megfenekítsék, két ízben szakadának félre, 's fegyverben foglalák el az Aventínust: 's tí, a' szabadságért, mellyet tőlök vevétek, nem teljes erővel küzdenétek-e? És ezt ugyan annál hevesebben, mivel nagyobb gyalázat elveszteni a' mit bíránk, mint hogy bíránk, kevélyen nem emlegethetni. De valaki kérdhetné: Mit tanácslok tehát? Hogy álljatok bosszút azokon, kik honunkat az ellennek elárúlák; 's ne karral, ne bántásokkal; azt rútabb lenne nektek tenni mint nekik szenvedni; hanem őket törvénybe szólítva, még pedig Jugurthának vallása szerint, ki, ha feladá magát, tisztelni fogja parancsaitokat; ha pedik azzal nem gondol, akkor ugyan láthatjátok, millyetén volt legyen az a' feladás, mellyből ő reá büntetlenség, némelly gazdagainkra kincsek, honunkra gyalázat és romlás hárámlottanak. Hanemha ti talán mostaniglan sem úntátok el gázolásaikat, 's inkább szeretitek az időt, hol országok, tartományok, törvények, igazak, bíróságok, had, béke, 's minden eggyházi és világi, némelly keveseknél állottak; ti pedig, fijai Rómának, kiket semmi ellenhad meg nem győzött, kik minden nemzetek fölött uralkodtok, elégnek

nézétek, ha szabadon engedének benneteket lélegzeni. Mert a' szolgaságot lerázni, mellyitek az, a' ki merte? És én ugyan, a' mi enmagamat illet, ámbár férfinak illetlen bosszúlatlan hagyni a' bántást, békével nézném, hogy a' kaján embereknek megbocsátotok, mivel ők eggyszer polgártársaink; hahogy ez a' lágyság, ez a' könyör vesztetökre nem fordúlna. Mert nékik is kevés, a' szemteleneknek, hogy bűneiket kéjök szerint üzék eddig, ha rosszat ezután is nem üzhetnek: ti is örök aggódásban maradtok ha ha megértitek, hogy vagy veszteglenetek kell a' járomban, vagy a' szabadságért megküzdenetek. Mert az ő hitökhöz, eggyességökhöz ki bízhatnék? Uralkodni vágynak ők: ti szabadok lenni; ők nyomni benneteket: ti nem szenvedni a' nyomást; társaitokat a' magok' ellenjeiknek, ellenjeiteket a' magok' barátjaiknak tekintik. Intelek tehát, kényszerítlek, ne hagyjátok bosszúlatlan e' szörnyű gonoszt. Nem a' kincstár van meglopva; nem a' társnépektől zsaroltatott pénz; ezek nehéz vétkek, de a' sűrű példák semmiknek tekintetik. Fene ellenségnek árúltatott el a' Tanács' szentsége, a' ti birodalmatok; honn, künn el van árúlva a' közjó. Hahogy ezek szoros vizsgálat alá nem jőnek, ha meg nem lakolnak a' gonoszok, mi van eggyéb hátra, mint hogy ezután azoktól függjünk, kik e' gonoszt elkövették? Mert szabadon tehetni a' mit akarunk, az az igazi királyság. Sem arra nem tüzellek, Quirisek, hogy polgárok' tetteit szeressétek rosszaknak tekinteni inkább mint jóknak; igen arra, hogy a' gonoszoknak kedvezvén, a' jókat el ne veszítsétek. Országlónak kevésbé hoz kárt ha a' jót felejti mint ha a' rosszat; a' jó úgy csak elrestűl, a' gonosz gonoszb lesz. 'S a' hol bántás nincs, nehezen szorúlsz segédre."

XXXI. Memmius mindég és mindenfelé mondogatván effféléket, a' népet rá-beszéli hogy Lúcius Cassius, a' Praetor, küldessék Jugurthához, és ezt köz hit alatt hozza Rómába; mert Scaurusnak és ama' másoknak vétkeik, kiket a' vött pénz törvénybe szított, a' Király' vallása által teljesebben kivilágosodhatnak. Azonban a' kiket Bestia hadait igazgatni Numídiában hagyott, követék a' Vezér' példáját, 's sok gaz és gyalázatos vétkeket űztek. Némellyike, megrontva a' Király' pénzétől, elefántjait adta vissza, némelyike áltszököttjeit, 's sarczoltak a' békés tájokon; elhatalmazott lelkeikben, mint eggy gonosz nyavalya, a' telhetlenség. Elfogadtatván, a' Nemességnek nagy megdöbbenésére, a' Cájus Memmius által tett javaslat, Cassius utnak indúl, 's Jugurthát, a' rettegőt, a' lelke' vádjai közt semmiben nem bízót, rá-beszéli, hogy minekutána magát a' Római Népnek föladá, ne akarja annak hatalmát tapasztolni inkább mint kegyét. A' köz hiten túl még saját hitét is adja neki, 's Jugurtha ezt nem nézte kevésbnek mint amazt. E' tekintetben állott akkor Cassius.

XXXII. Jugurtha Cassiussal megérkezik, nem királyi fényben, hanem szánakozást indítható viseletben. Ámbár lelke nagy erővel bíra, 's bíztaták a' kik vele rossz tötteket követtetének el, mindazáltal rajta volt hogy Cajus Baebius Néptribúnust, bár mi áron, megnyerhesse, 's ennek vakmerő szemtelensége vele minden fenyítéket és bántást elkerűltethessen. Cájus Memmius felgyüjté a' népet. Az fel vala keserödve a' Királyra, 's eggy rész börtönbe kíváná rángattatni, másika az ősi rendtartást emlegeté, hogy az szerint adassék halálra, ha bűne' czinkosait meg nem nevezi. De Memmius lecsöndesíté a' hevet, 's kimondá, inkább tekintvén méltóságát mint haragját, hogy az ő akaratjával ugyan a' köz

hit megszögve nem lesz. Elnémúl a' zaj, 's Jugurthát felhozzák. Memmius előszámlálja gonoszságait, itt és Numídiában, mit tett atyjával, mit két testvérével, elbeszéli, 's e' szóval rekeszti bé beszédét: „Kiknek élt légyen segélyökkel a' Római Nép előtt ugyan tudva vagyon, de világosabban magától akarja érteni. Ha elmondandja a' mi való, bízhatik a' néki-adott hithez: ha titkolja, társainak vele nem használ, 's magát és reménnyit elbuktatja."

XXXIII. Memmius megszűnvén szólani, 's a' Király, hogy feleljen, fölszólítatván, Cájus Baebius, a' megvesztegetett, tiltja neki a' felelést. A' sokaság tűzre lobban, 's sikoltva, agyarkodva, 's mind az által a' mit harag tenni szeret, rettegteté ugyan, de végre is győze a' szemtelenség. A' kijátszott Nép oda-hagyja a' gyűlést. Jugurthának, Bestiának és a' kiket zaklata a' nyomozás, neveködik bátorságok.

XXXIV. Vala az időben Rómában bizonyos Numída, Massíva nevű, fija Gulussának, Massinissának unokája. Ez midőn a' királykák visszálkodának, ellenkező felen vala Jugurthával, 's így, feladván magát Cirta 's Adherbál megöletvén, szökve hagyá el Africát. Spúrius Albínus, ki Bestia után, Quintus Minúcius Rúfussal eggyüt lépe a' Consuli méltóságba, rá-bírja ezt, hogy Massinissától eredvén ő is, Numídiát a' Tanácstól kérje föl; Jugurthát, sok vétkei miatt, köz neheztelés terheli. A' hadat ahító Consul nem elcsendesedve, hanem inkább felháborodva akará látni a' dolgokat. Sorsúl neki Numídia jutott, Minúciusnak Macedónia. A' Király, látván Massíva miket forral, 's nem találván barátiban elég óltalmat, mert némellyikét vádló lelkök, némellyikét a'

köz vélekedés remegteték, parancsol Bomilcár hivének, ki illy nemű szolgálatokat neki eddig is tevé, hogy Massívára fogadjon gyilkosokat, 's őtet minél titkosabban, de ha a' dolog nem menne, a' mint mehet, ölje el. Az serényen teljesíti a' parancsot; Massívának járásait, keléseit kileseti, úgy a' helyt, melly emberei előtt, kik mesterek valának az effélékben, alkalmasnak leginkább fogna látszani, 's mindent elkövet hogy cselébe kerithesse. A' bérleltek' eggyike Massívát leöli; de gondatlanúl tévén a' gyilkolást, rajta veszte, és sokaknak, 's kivált Albínus Consulnak, sürgetésére, a' bűnt megvallja. Bomilcár, úti-társa a' köz hit alatt jöttnek, inkább az szerint a' mit igaz és a' természet' mint a' nemzetek' törvénye hágy, szék elébe idéztetik; de Jugurtha, kire kivilágosodék a' tött, nem elébb szűne meg törekedni a' való ellen, mint midőn látta; hogy a' haragot semmi pénz, semmi pártfogás meg nem engeszteli. Így bátor a' pör' kezdetekor ötven kezest állíta magáért, kevesebbet gondolva kezesei' idvökkel mint saját hasznával; 's tartván hogy ha Bomilcár meglakol, egyéb emberei elrettennek tenni a' mit parancsolni fog; ezt Numídia felé elillantatja. Kevés napok múlva maga is útnak indúl, mert a' Tanács meghagyá, hogy Rómából takarodjék. De elhagyván a' várost, útjában hátra hátra tekinte, 's e' szókra fakadozott: „Oh az áros hely, melly veszni fog mihelyt vevője találkozik!"

XXXV. Kiújulván a' háboru, Albínus eleséget, zsoldot, 's valamire hadaknak szüksége, sietve hordat Africába, hogy a' Comítiumok előtt, pedig azoknak már nem vala távoly idejök, a' háborút, föladás vagy bármelly más szerrel, bevégezhesse. Ellenben Jugurtha mindent húz; késelmének hol ez, hol más okát ejti; most föladást ígér, majd bizatlanságot színlel; elhajlik a' nyo-

múló előtt, de tovább, hogy az övéi bátorságokat el ne veszítsék, előre tolakodik, 's a' Consult most béke, remény majd halogatás által játszodja. Sokan úgy hitték hogy Albínus eggyet ért a' Királlyal, meg nem foghatván hogy a' tüzesen kezdett háborút renyheségből, 's nem álnokságból, hűzhassa. Lefolyván az idő 's a' Comítiumok' napja közelítvén, Albínus Rómába téré, 's öccsét Aulust, Praetori hatalomban, a' tábornál hagyta.

XXXVI. Ez időben a' hont irtózatos báborgásokba hozák a' Tribúnusi versenygések. Publius Lucullus és Lúcius Annius Néptribunusok, nem gondolva tiszttársaik' ellenzéseikkel, veszteglení akarának hívatalokban, 's a' patvar végig tarta az egész éven, 's a' Comítiumok' tartását gátlotta. A' Propraetor Aulus e' haladék által reményre gerjedett, hogy vagy bevégezteti a' háborút, vagy a' Királytól, ha mozgásokat tenne sergével, pénzt fogna kaphatni, katonáji Januárius' havában telelésökből felszólítja, 's erőltetett menésekkel a' kemény hidegben Suthul alá jut, hol a' Király' kincsei tartatának. A' várost a' tél' zordonsága 's szerencsés fekte miatt nem megvenni, de csak ostromlani sem lehete, mert falai alatt meredek hegyormon, a' mocsáros agyagot tóvá változtaták a' téli vizek; de Aulus, vagy hogy ijessze a' Királyt, vagy elvakúlva kíványiban, ostromteknőket készítet, töltéseket hányat, 's valami szándékát sikeresítheti, szorgalmozza.

XXXVII. Jugurtha látá a' Legátus' fonákságát. Nevelgetni akarván azt, hol köryörgő követeket küld hozzá, hol népét, mintha tőle tartana, ligetes helyeken 's szűk járásokon hurczolja; végre Aulust alkú' reménye alatt arra csábítja, hogy a' Suthul' ostromáról letévén, nyomuljon utána a' hátrálgatónak 's őtet űzze távoly vi-

dékekre; vétke úgy titokban maradhat. Gyakorlott vitézei által azonban Aulusnak hadait meg nem támadtatja, 's pénzével arra csábítja századosait és a' kik a' csapatokat igazgaták, hogy hozzá szökjenek által, vagy hagyják el helyeiket. Teljesítetvén a' mit kívánt, késő éjszaka Numidájinak egész sokaságával Aulusnak táborát véletlenül körhyülfogja. A' mi katonaságunk a' szokatlan zajra fölriad; ezek itt fegyverhez kapnak, azok ott el akarnának rejtezni; ezek remegnek, amazok bátorítják társaikat; félelem, zavar mindenfelé. Az ellenség' száma temérdek; az eget éj 's felegek vonták be; kettős veszély; mi bátorságosabb, futni-e vagy veszteg maradni, bizonytalan. Azok' számából, kiket fenntebb megvásárlottaknak mondánk, eggy Ligur folt és két Thrax csapat, és némelly szökevények, áltmennek a' Királyhoz; a' harmadik légió' első rende' századosa pedig a' töltésen, mellynek őrzésére állítatott, a' betörő ellennek útat nyit, 's így a' Numídák egyetemben rohannak bé a' táborba. A' mieink gyalázatosan futnak, és sokan, elhányva fegyvereiket, eggy szomszéd halmon gyüleköztek össze; az ellenséget éj és rablásai gátlák teljesen használni győzödelmét. Jugurtha más nap szól Aulussal, 's neki ajánlást teszen: „Őtet és hadát éhség és fegyver által tartja ugyan békerítve, de ő nem felejti az emberi sors' viszontagságait, és, ha tetszik ajánlása, sérelem nélkül ereszti mindnyájokat a' járomfa alá, 's úgy aztán tíz nap alatt takarodjanak Numídiából." Ez terhes ugyan, iszonyú, és gyalázatos; de minthogy éhen veszni még keservesb, a' béke, a' hogyan azt a' Király akará, megköttetett.

XXXVIII. E' hírre a' várost bánat és rettegés foglalta el. Eggy rész a' birodalom' méltóságát látá megalázva, a' had' dolgaiban járatlanok szabadságokért reszkettek; minden Aulust káromlotta, és leginkább a' kik

eggykor táborozásinkban fényt vontak nevökre, hogy az idvét gyalazatjában kereste inkább mint fegyverében. Albínus Consul, látván hogy rá öccsének vétke szörnyü neheztelést vont, 's rettegvén hogy pör alá is juthat, kérdést tőn a' Tanácsnál, ha javalja-e az alkut; egyszersmind katonákat szed, serge' pótlására a' társnépektől és a' kik latín nevet viselnek, segélyt kíván, 's minden szükség felől gondoskodik. A' Tanács, a' mint illett, végez, hogy az ő 's a' Nép' hagyása nélkül alkut kötni szabad nem vala. A' Néptribúnusok kivinni a' szödött hadat Albínusnak nem engedik, 's így ő kevés napok mulva Africába sereg nélkül indul. Hadaink, az alkuhoz képest, Numídiából kivonakodtak a' mi tartományunkba, telelni. A' Consul, elérvén hozzájok, ámbár lángola megtámadni Jugurthát, 's öccse által okozott gyalázatját felejtetni; de elnézvén a' serget, melly most a' szégyen és a' megszünt fenyíték által egészen meg vala rontva, jobbnak látá semmit nem kezdeni.

XXXIX. Azonban Cájus Mamílius Limetánus Néptribúnus Rómában javaslatot terjesztett a' Nép' elébe, hogy valakinek hunyorításával Jugurtha a' Tanács' végezése ellen tiszteletlenül bánt, hogy mind azok kik követségökben és a' tábornál tőle pénzt vettenek, a' kik elefántjait 's szökevényeit kiadták, végre a' kik az ellenséggel béke és had eránt alkuba ereszkedtek, vizsgálat alá vonassanak. E' javaslatnak mind azok, kik magokat vétkeseknek érzették, vagy a' kik féltek hogy a' felek' gyulongásában őket veszély érhetné, mivel ellenkezni magok és nyilván nem mertek, a' nélkül hogy a' vétket javalni látszassanak; barátjaik 's a' latín név' emberei 's az Itáliai társak által költek ellenére. De a' nép, szinte hihetetlen ha mondjuk, melly eltökéléssel viselé magát, 's a' javaslatot melly erőben akará, kíváná, pa-

rancsolá, inkább bosszúból a' Nemességre, mint az hon' javáért; illy féketlenség a' felekben! Meggosüggedvén a' többiek, Marcus Scaurus, ki, mint mondánk, Al-vezér vala Bestia alatt, míg a' nép gyúlonga 's társai remegtenek 's a' város hánykolódott, hogy mivel a' Mamíliusi javaslat szerint három vizsgálónak kelle neveztetni, ezeknek ő is számokban légyen. A' vizsgálat nyersen és nagy tűzzel tartaték, hogyan azt zajongó sokaság' szilajkodásától lehete várni. Mint egyébkor a' Nemesség, úgy a' Nép mostan, óhajtása szerint látván folyni a' dolgokat, nem bíra önmagával.

XL. E' megszokott háborgások a' Nép között, 's az a' czinkoskodás a' Tanácsban, 's mind azon rossz a' mi e' két fél' visszálkodásaiból ered, Rómában nem sok év előtt azon dolgok' bőségéből származtak, miket az emberek minden egyébnél nagyobbaknak szokták tekinteni. Míg Carthágó még fenn álla, Nép és Tanács békével és eggyetértve igazgaták az hon' dolgait. Polgárok közt nem vala pör elsőség és hatalom fölött; az ellenség' rettegése rendben tartá a' várost. De a' mint ez a' félelem elszálla az elmékről; tüstént belépett helyébe a' miket a' szerencse kedvel: gőg és bujálkodás. Igy a' nyugalom, miután szorgos állapotjaikban kívánkozának, minekutána elérék, dühösebben kínzá őket mint a' nehezen tűrt baj. A' Nemesség elsőségét, a' Nép szabadságát kéjjé 's kénnyé változtatta, vont, húzott, ragadozott minden, 's a' hon, melly közben állt, a' versenygő felek közt ketté tépetett. A' Nemesség' ereje, mivel eggyütt tarta, nagyobb volt: a' Népé, mivel el vala szórva, kissebb. Béke alatt, háborúban, a' kevesek' kéje intéze mindent; nálok vala a' kincstár, a' tartományok, a' fő méltóság, a' diadal' csillogása; a' Népet szükség nyomá és hadi-szolgálat; a' sarczot a' Vezér és az ő ked-

veltjei kapkodák el; harczolóink' özvegyei 's árváji, ha birtokok közel álla valamelly hatalmas' lakjához, kilöketének belőle. Gazdagság' vágya és erőszak elharapózának határ és mérték nélkül; bepiszkolának, megfertőztetének mindent; nem ismertek semmi szentet; nem gondolának semmivel; még a' bűn végre maga magát megbuktatá. Mert mihelyt a' Nemességben találtatának a' kik inkább becsűlék a' való díszt az igazságtalan hatalomnál, felkeverödék a' város, 's zavar támada a' polgárok között, mint midőn a' föld meghasad és összeomlik.

XLI. Mert minekutána Tibérius és Cájus Gracchus, kiknek elejik a' Poenus és egyéb háborukban a' hazának nagy szolgálatokat töttenek, felköltek az elnyomott Nép mellett, 's a' nagyok' gonoszságait felfödözni elkezdették; a' vétkeiben megdöbbent Nemesség, hol a' frígyesek és a' latín név, ollykor azon Római Lovagok által, kiket az a' remény hogy a' Tanácsnokokhoz fognak csatoltatni, különválaszta a' Néptől, a' két Gracchus' igyekezetinek ellenébe költ; 's előbb Tibériust, kevés évvel tovább Cájust, az ugyan-oda indúlót, amazt Nép' Tribúnusát, ezt Szállító Triumvirt, Marcus Fulviussal eggyetemben vassal vesztette el. Való, hogy a' két Gracchus, ahítva a' győzödelmet, nem bíra elég mérséklettel; de tiszteletesen bukni szebb mint a' bántót gyalázatosan letiporni. E' diadala után a' Nemesség vad kéjjel bánt; sokakat kiölt, sokakat kikergetett; mi által azonban inkább vona magára félelmet mint hatalmat. Így veszénck sok nagy országok az által, hogy eggyik fél a' másikat leverni, 's a' meggyőzötteken keserves bosszúját kiönteni törekedett. De hahogy virrongásaink 's hazánknak minden bűnös szokása felől a' dolog' nagyságához képest akarnék szólani, korábban hagyna el idő mint tárgy. Miért a' kezdetthez térek.

XLII. Aulusnak kötése 's hadaink' csúf visszavonúlása után a' kijegyzett két Consul, Quintus Metellus és Marcus Silánus, feloszták a' tartományokat. Metellusnak Numídia jutott, ki bátor ellenkezék a' Nép' felével, tisteletes vala, 's híre feddhetetlen. Ez miolta hívatalába belépett, eggyütt végzé tiszttársával minden egyéb dolgait, maga elméjét mindenek-felett a' háborúra fordítá, mellyet viselendő vala. Nem bízván a' régibb sereghez, katonákat szed; gyüjti a' segédet mindenhonnan; fegyvert, lovat, 's mi egyéb szükségei az hadnak, állítat, 's eleséget bővségben; eggy szóval mindent, mit terhes és sokszükségű háború kíván. Ezek' kiállítására, a' Tanács végzetéhez képest, társnépek, latín név, királyok, önkényt küldének segélyt, 's nagy készségét bizonyítá az egész hon. Bészerezvén a' mit óhajtott, indúl Numídiába, nagy reményével a' Népnek, mind ritka tulajdonira nézve, mind kivált hogy a' gazdagúlás' ingere ellen tántoríthatatlan lelket visele. Mert eddigelé erőnk Numídiában egyedül hadnagyink' fösvénysége miatt csökkene meg, ellenséginké ezért gyarapodék.

XLIII. Metellus megérkezvén Africában, Spúrius Albínus a' Proconsul, neki áltadja seregét, a' tunyát, ügyetlent, bajnak veszélynek nem tűrőjét, a' serényebbet nyelvben mint karban, a' tásnépek' zsákmánylóját 's ellenségei' zsákmányát, a' fékentlent, fenyítéktől elszokottat. Illyen lévén az, annak rossz erkölcsei az új Vezérnek több gondot adának mint nagy száma hasznot 's reményt valami jóra. E' nézve Metellus, bátor a' Comítiumok' elhúzódásában a' nyári szolgálat' nagyobb része elenyészett, 's érté hogy a' Nép oda-haza nyugtalan várja a dolog' kimenetelét; mindazáltal eltökélé, hogy hadhoz nem előbb kezd, mint minekutána katonájit a' régi fenyíték által néki-készítheti. Albínus, elrettenve azon

csapáson, mellyet öccse Aulus, sergével eggyütt, szenvede, feltötte vala magában, hogy a' mi tartományunkból ki nem lép, 's míg e' nyáron által övé vala a' vezéri hatalom, álló táborban tartá katonájit, valamíg bűz és a' kifogyott élelem helyt változtatni nem kényszerítette. Még az őrök sem voltak katonai szokás szerint állítva; mindenki kénye szerint távolygott a' jelektől. Katonaság, tábori cselédség, összekeveredve kóborlának éjjel nappal; szélengve pusztíták a' mezőket; a' csínosabb lakokat feldúlák; marhát 's martalékot eggymással vetélkedve hajtottak, 's cserélgették a' kufárokkal távoly-termett borért 's nyalánkságokért. Az osztott gabonát eladták, kenyeret naponként vettek. Eggy szóval, a' mi mocskát a' feslett túnya életnek gondolhatni, mind az megvolt a' seregben, és még több.

XLIV. E' nehézségek' meggyőzésében Metellus nem kevésbé bizonyítá magát nagy és bölcs férfiúnak, mint vereködésiben az ellennel; annyi mérséklettel tuda közletni keménységet és lágyságot. Parancsa mindenek-felett a' puhaság' szereit tiltotta el: hogy táborában senki kenyeret 's főttet ne árúljon; hogy sütők, főzők az hadat ne kövessék; közembernek cselédje 's málhás barma sem táborban sem a' menések alatt ne légyen; 's így szaba minden egyébben böles rendet. Továbbá táborát ide-oda szüntelen bontatá; azt, mintha jelen volna az ellen, árkokkal, töltésekkel körülvonatá, sűrű őröket állíta ki; a' körülgetéseket maga tevé, 's Al-vezérei. Menésökben hol elől jelene meg, hol hátúl, hol középben; felvigyáz hogy senki ki ne lépjen a' rendből, hogy a' zászló körül tömötten lépdeljenek, hogy katona fegyverét és kenyerét maga hordja. Így kerűltetvén inkább mint büntetgetvén a' vétket, sergében a' rend csak hamar helyre állott.

XLV. Jugurtha, megértvén kémjeitől, Metellus miket mivel, 's emlékezvén, hogy őt Rómában is tántoríthatatlannak találta, elcsüggede szerencséje eránt, 's most immár igazán szándékozék magát föladni. Esdekelve küldé tehát követeit a' Consulhoz, a' békekérés' jeleivel, 's meghagyá nekik, hogy egyedül saját életét és gyermekeiét kössék ki; minden egyebet adjanak fel. Metellus régi tapasztalásai után tudta, melly hívtelen, ingó, láz nép a' Numídaság, 's csapongásra melly igen kész. Különfogja tehát a' követeket, egyikét a' másika után, 's kilesi hozzájok mennyit bízhatik, 's hajlandóknak lelvén, nagy ígéretek által oda hajtja, hogy neki Jugurthát, inkább élve, ha lehet, de ha a' dolog nem menne, halva, adnák által; nyilván pedig, és midőn a' követek mind jelen valának, Királyok' ohajtása szerint felel. Kevés napok mulva a' teljesen elkészűlt neki-mérgesedett sereggel Numídiába beront. Ott semmi nyoma a' háborúnak; a' kalibák tele lakosokkal, a' mezők munkásokkal, nyájakkal; városokból, falukból jövének a' tisztviselők, készek adni gabonát, eleséget szállítani, 's valami parancsoltatand, megtenni. Metellus mindazáltal őrizködve folytatja menését, mintha előtte állana az ellenség: messze tájakiglan mindent megkémleltet; a' feladás' jeleit kelepczének, csábítás' szereinek tekinti. Maga könnyed csapatival 's parittyás és íjász válogatottival elől forog; a' hátulsókhoz Al-Vezérét Cájus Máriust rendeli. A' két oldalokon a' légiók' Tribúnusai mellé 's a' csapotok' tisztjeihez segédlovagokat parancsola, hogy ezek és a' könnyedhadak tolják vissza az ellenfel' lovasságát, bár mi felől közelítene. Mert Jugurthában annyi ravaszság, 's ő az hely' fekvését's az had' fortélyait annyira ismeré, hogy tudni alig lehete, akkor-e veszedelmesb ha jelen van, vagy a' midőn távoly; akkor-e, ha csatát vagy mikor pihenést enged.

XLVI. Nem messze az úttól mellyen Metellus haladott, Vága város fekvék, első adó-vevő helye a' tartománynak, hol lakni vagy kereskedni megszoktak vala sok Itáliai eredetű jövevények. A' Consul, hogy lássa, Jugurtha mit kezdend, eggyszersmind hogy a' városba, ha megtörténhetik, katonaságot rakhasson, oda vezérli seregét, 's gabonát parancsol, és egyebet a' mire az hadban szükség van. Mert a' dolog azt engedé reményleni, hogy az itt megtölepödött, vagy jövő-menő kereskedők' sokasága segédjére lészen hadainak, 's a' beszerzetteknek bátorságára. Míg ezekben szorgoskodik, Jugurtha újabban követeket indít hozzá; békét könyörög; saját életén 's gyermekeién kivűl Metellusnak mindent általajánl. A' Consul ezeket is árúlásra szédítgeti, 's elereszti magától. A' békét meg nem ígéri, meg nem tagadja, 's húzakodásai közben várja, hogy a' követek teljesítsék ígéretöket.

XLVII. Jugurtha összevetvén Metellusnak izenetit 's mozgásait, 's látván hogy itt az ő mesterségeivel kapták meg; hogy a' szó békét várat, a' bánás elkeseredett háborút; hogy legelső városa az ellen' kezében van, hogy a' táj ki van tanúlva, 's elidegenítve tőle a' lakosok; mind erre nézve eltökélé magában, hogy csatára ereszkedik. Kilesvén tehát ellensége' útját, 's győzödelmét minthogy az hely kedvezni neki látszott, bizonyosnak tekintvén; minél számosb serget gyűjt, 's titkos útakon a' Metellus' hadának elébe kerűl. Numídiának a' részében, melly osztályúl Adherbálnak jutott, a' Muthul vize futott, délről északnak. Ettől minteggy húszezer lépésnyire, a' folyam' hosszában, eggy hegy nyúlt vala el, pusztán hagyva természet és emberi kéz által. Közepe' táján a' hegysornak dombosan emelkedik eggy gerencz, temérdek távolyra terjedve, 's el van

borítva myrtus, olaj, 's egyéb nemű fákkal, mik száraz homokos földben tenyésznek. A' közben fekvő sík pusztán áll, mert nincsen vize, szinte a' folyam' szomszédjáig, benőve csalittal, 's munkásokban, marhákban gazdag.

XLVIII. E' gerenczen, melly ferdén nyúlt el a' hegyektől folyam felé, Jugurtha, kifoszlatván hadait, megszálla. Elefántjait 's gyalog hada' eggy részét Bomilcárra bízá, 's elébe szabta mit tegyen; maga, közelb a' hegyhez, egész lovasságát 's válogatott embereit állítja ki. Erre körüljárja csapatit és osztályait, kéri, inti, emlékezzenek régibb vitézségökre, diadalaikra, 's őt és országát a' Rómaiak' telhetetlen dühe ellen védjék; azokkal fognak küzdeni, kiket már megvertek, járomfa alá hajtottak; csak vezérők van mostan más, nem szívök. A' mint hadnagyhoz illett, ő gondoskodék szükségeik felől; tetős helyt foglala el, hogy ők láthassanak, és nem azok; nem harczolnak számosabbakkal kevesebbek, nem gyakorlatlanok a' jobbakkal. Álljanak készen tehát, és ha majd jelt adand nekik, omoljanak a' Rómaiakra; e' nap vagy bétetőzi minden vitéz tötteiket, vagy kezdete lesz inségeiknek. És immost fejenként azokat emlékezteti adományaira, kiket vitézségeikért pénz vagy tisztségekkel jutalmazott meg, 's őket kimutatja a' többieknek, 's mindnyájokat serkenti, kinek-kinek tulajdonihoz képest, ígéretek, kérelem, fenyegetés által. Metellus, nem is gondolván hogy itt ellenségre találhasson, sergével leereszkedik az hegyen, 's ezzel szembe ötlik. A' mit lát, nem mingyárt érti el, mert a' Numídák a' csalitban állának lovaikkal, 's őket a' pulya fák sem el nem rejtheték egészen, sem hogy mik légyenek, teljesen kivenni nem hagyák; 's a' hely' homályosságán felül a' hadi fortély is elfödé magokat és zászló-

jikat. Metellus csakhamar kiösmeri a' cselt, 's lépdellő hadát megállítja. Most változtat a' rendeken; jobb szárnyát, melly a' Numídák felé esett, három csapattal megszaporítja; íjászit, parittyásit gyalogjai közzé osztja, minden lovasságát a' szarvakra lépteti; katonájit, csak úgy engedvén az idő, eggy két szóval buzdítja, 's hadát kanyarodni hagyja, a' síkra levezeti.

XLIX. De veszteglení látván a' Numídákat, 's el nem mozdulni a' dombról, 's tartván hogy serge, a' nyári meleg és víz' nemléte miatt, szomjan veszhet; Rutílius Al-Vezérét könnyed csapatival 's lovassága' eggy részével a' folyamhoz leküldi, hogy az helyt tábornak a' Jugurtha' serge előtt foglalja el. Ellátá hogy az ellenség gyakor megtámadások 's oldalagos csaták által fogja tartóztatni menését, és mivel fegyveréhez nem bízik, katonájit szomj és tikkasztások által elakasztani. Most alábocsátkozik a' hegyről, 's lassandan, a' hogyan az hely és idő engedé, előre nyomúl. Máriust a' sereg' közepére állítá, maga helyt a' bal szárny' lovagjai mellett fogott, kik most az első sort tevék. Jugurtha elballagni látván Metellusnak vég csapatjait a' maga elsőji előtt, minteggy kétezer gyalogjaival a' dombot honnan a' mi sergünk alábocsátkozék, elfoglalja, nehogy ezek visszavonakodhassanak, 's magokat ott táborba verhessék. 'S most hirtelen jelt fuvat, 's az ellenre omlik. Katonájinak eggy része szabdalja utolsó rendeinket; eggy más része jobb és bal oldalunkba kap, vágja azt, nyomja, tolja; csoportjainkat mindenfelől zavargatja. Még a' kik sergünkben férfiasan veszteglének is, játszodtatva érzék magokat a' rendetlen küzdésben, mert távolyról jővén sebeik, nem visszonozhaták, 's össze nem kaphatának. A' lovagok, a' mint azt nekik Jugurtha előre meghagyá, valahol őket a' mieink nyomni kezdék, nem csoportokra verekedtek,

hanem szerte széllyel szóród el magokat. Így ha nagyobb számok bennünket az ő űzésökben el nem akaszhatának, hol hátúl, hol oldalt esének nekünk; 's hahol futni kelle, 's inkább az dombnak mint síkon, az ő lovaik, megszokva a' helyt, a' csaliton bátran keresztűl vergődtek; a' miéinket elakasztá az alkalmatlan, meg nem szokott hely.

L. A' tusázás' ábrázatja általjában változó, bizonytalan, undok; szánakozást indítható. Elszorítva a' magokéitól egy rész megfutamodott, eggy másik előre nyomúlt; a' rendekben, a' zászlók körül senki nincs helyén; kit hol ére baj, ott küzd, ott dolgozik; kard, nyíl, ló, ember, barát, ellenség, összekeverten; nem foly semmi akarat, semmi nem parancs szerint; mindent vak történet intéz. És már a' napból sok lefolya, 's a' kimenetel még is kétséges. Metellus, látván hogy hőség és munka mind a' két felet ellankasztotta, és hogy a' Numídák kevesebbé nyomakodnak, katonájit lassandan összehúzza, a' rendeket helyre állítja, a' Jugurtha' gyalogjainak, kik megtikkadva dombosabb helyen tölepödének meg, négy legióbeli csoportot ellenébe állít; kéri embereit, buzdítja, ne csüggedjenek el, 's az iramló ellent ne engedjék győzni; azoknak sem táborok, sem semmi menedékhelyek; reményök kard' élén áll. De viszont Jugurtha sem henyéle; mindenhol terem; inti az övéit; újra kezdi a' verekedést; válogatottival mindent mer; a' magáéit segéli, a' hátráló ellenhadat nyomja, 's a' kik férfiasan veszteglenek, azoknak távolyról esik, 's fenntartóztatja.

LI. Így viaskodék egymással két lelkes hadnagy, magok egyenlők, de nem egyenlő erőben. Metellusnak hada derék, de állása nem kedvező: Jugurthának minden

kedve szerint, csak katonáji nem. A' Római had, látván hogy nincs helye hova megvonhassa magát; pedig már a' nap hanyatlott; és hogy az ellenség kerűli a' verekedést, a' domb' lankására felhágtat. Azok elvösztik helyöket, verve vannak, futnak; nem sokan hullottak el; sokakat gyorsaságok véde és a' mieinktől nem ismert hely. Bomilcár, kit az elefántok és gyalogság' eggy része igazgatására mondánk állítottnak lenni, elvonúlni látván csapatjai előtt Rutíliust, népét csendesen a' síkra vezérli, és midőn ez azon van, hogy a' folyam mellé juthasson, embereit lárma nélkűl csatarendbe szödi, 's hogy ellenje mit mivel, fölvigyáz. Értvén most hogy Rutílius megszállott, 's üres minden gondtól, ellenben Jugurthánál nevekedik a' zaj, 's tartván hogy az segélyére kelend szorongatott feleinek; csapatját, mellyet embereihez nem bízva, fortélyúl összehúzott volt, hosszúan foszlatja ki, hogy annak menését meggátolhassa; 's most a' Rutílius' táborának fordúl.

LII. A' Római had eggyszerre porgomolyt sejt, mert bokrokkal elszórt mező elfogá a' kilátást. Előbb úgy vélék, hogy az aszott földet szél kavargatja; de egyenlően látván azt maradni, 's a' szerint közelíteni feléjek, hogyan az had mozgott, kitalálák mi történik, hirtelen fegyvert ragadnak, 's a' vett parancs szerint megállanak a' tábor előtt. A' két sereg egymáshoz ér, 's összeüt szörnyü csatajjal. A' Numídák csak addig veszteglének, míg segélyt gondoltak lelni elefántjaikban; de a' mint azokat akadozni látják a' bokrok' ágaiban, 's elszórva egymástól környűlfogatni; futásnak erednek, elhányják fegyvereiket, 's idvöket a' halom' dombosságában 's az est' sötétében lelék. Elefántjaikban négy vala elfogva; negyven ott vesze. A' Rutílius' hada, bátor azt nagy út, 's a' tábor' árkolgatása 's a' küz-

dés kifáraszták, látván a' dolog' szerencsés végét, új bátorodásra éled. De midőn tovább késni látják Metellust, hadi rendben mennek ellenébe; mert a' Numídák' álnokságai nem engedének helyt tágúlásnak, pihenésnek. A' két sereg most, sötét éjszaka, zajban, csatajban mint midőn ellenség közelít ellenséghez, együvé jő, 's egyike a' másikában zavart, rettegést támaszta, 's tévedésből már csaknem megesett az iszonyú csapás, hahogy a' dolgot a' mind kettejektől előre küldött lovagok ki nem tanúlják. A' riadás' helyébe így hirtelen öröm lépe. Néki-vidúlva egyik vitéz nevén szólítja a' másikat, hallja mi történt, mindnyájan égiglen emelik saját tötteiket. Tudniillik ez a' sorsa minden emberi dolgoknak; mikor az jól megyen, gyáva is dicsekszik: visszás esetekben jók is csüggedöznek.

LIII. Metellus négy napot múlat táborában; gondja sebhedteire; az az érdemeseknek hadi jutalmakat oszt; javaltával, dícséretivel, köszöneteivel mindnyájokat éleszi; inti, viseljenek hasonló lelket arra is a' mi hátra vagyon; az könnyü; győzödelmért már eleget harczoltanak, ezeutúl csak sarczért fognak. Azonban szökevényit és a' kiket erre legalkalmasbaknak tekint, kiküldi, járjanak végére, Jugurtha hová veszett, mit kezd, hada hogy van-e, vagy talán kevesed magával maradott, 's csapását mint tűri. Az ligetes helyekre vonta magát, és a' mellyeket a' természet is erősekké teve; 's ott serget gyüjt, nagyot számra, de tudatlant, erőtelent, alkalmasbat mezőt mivelni, 's marhát őrzeni, mint harczolni. Ez onnan jött, mert fejdelmét futásában, a' királyi lovagokon kivűl, semmi Numída nem követi; kinek merre kedve, mégyen, 's az nem vétetik hibának, úgy hozza a' szokás. Metellus tehát a' Király' lelkét még most is szilajkodva látván; és hogy a' háború csak az szerint

viseltethetik, a' mint amaz akarja; hogy ő és az egyenetlen harczot űznek; hogy az veszteni kevesebbet fog mint ő nyerni; feltövé magában hogy a' háborút nem csatázgatva, nem hadi rendben, hanem egyéb fortélyokkal viseli. Áltmégyen tehát Numídiának legazdagabb tájaira, pusztítja a' mezőket, városait, erősségeit, mellyek vagy rosszúl épűltek, vagy kevés néptől valának védve, szedi, perzseli; öldösi serdültjeit, minden egyebet katonájinak prédáúl hágy. Megdöbbenve ezekre a' Numídák, nekünk sok kezeseket adnak; a' mi gabonára szükség vala, bőven hordják; 's valahol az kívántatott, városaikba katonaság rakatik. Juguthát ez a' bánásokkal inkább rémíté el mint a' rosszúl harczolt csata, mivel most ő, ki idvét futásban kereste, kénytelen volt űzni ellenségét; és a' ki magát kedvező helyeken védeni nem tudá, annak most nem kedvezőkön kelle harczolgatni. Megteszi tehát a' mi e' bajai közt legtanácsosabbnak tetszheték; sergét vesztegleni hagyja, a' hol állott; maga válogatott lovagjaival Metellus után nyomúl, 's a' csapongó Rómaiakat éjjeli ál útjaikban hirtelen és véletlenűl megtámadja. Közzűlök sokan védelem nélkűl hullanak el, sokan elfogatnak, ép testtel eggy sem menekedhetik meg. A' Numidák, minekelőtte a' mieinknek táborunkból segélyök érkezhetett, Jugurtha' hagyása szerint, a' szomszéd tetőkre vonakodnak.

LIV. Azonban Rómát kimondhatatlan öröm töltötte el, megérkezvén a' hírek Metellus felől: hogy magát és sergét mint viseli elejinek példájaként; hogy ellenkező vala az hely 's ő lelke' nagysága által még is győzött; hogy az ellen' határait foglalgatja; Jugurthát, az Aulus' ügyetlenségében délczeget, idve' reményeit szaladásban, sivatag helyeken kényszerítette keresni. A' Tanács tehát dolgaik' szerencsés folyamatjáért az halhatlan Istenek-

nek hálainnepet rendel; a' város, melly kevéssel ez előtt még remegett 's nem merte reményleni a' háború' jó kimenetelét, vígságnak adja magát, 's mindenhol Metellust hirdetik, magasztolják. Ez most annál inkább törekszik megtartani dicsőségét; mindent siettet, de őrízkedik is hogy az ellenség meg ne lephesse; nom felejti hogy dicsőség' nyomdokiba irígykedés szeret hágdosni. Minél nagyobb vala fénye, annál inkább tartózkodék, 's miolta a' Király el akará akasztani menését, katonájit eggyenként széledezni nem engedte; ha rozsra vala szükség vagy abrakra, egész lovassága védé a' kiküldött csapatot. Serge' eggyik részét maga, másikat Márius igazgatá, 's a' tájt inkább pusztították tűz mint sarczolások által. Két helyt, 's közel egymáshoz, fogának tábort; hol erő kelle, mind ketten eggyütt voltanak; egyébkor, hogy félelmet 's szaladást csináljanak, külön munkálódtak. Jugurtha ormokon ment utána, 's keresé a' helyt hogy velek megvíhasson; a' legelőt 's a' vizeket, miknek e' tájon nagy szűke, összerontotta; hol Metellus előtt mutogatta magát, hol Márius körül; háborgatá sergök' hátúljait, 's azzal visszatére bérczeire: most ezeket ijesztgeté, majd azokat; sem csatát nem ada, sem nyugtot nem engede: minden igyekezete az, hogy ellenje' szándékát gátolhassa.

LV. A' Római Vezér, kifárasztva látván magát ez ingerkedések által, és hogy neki Jugurtha alkalmat verekedni nem enged, eltökélé hogy Záma nagy várost, fő erősségét az országnak e' tájon, ostrom alá veszi. Arra tarta számot, hogy a' Király segédjökre jő a' békerítetteknek, 's akkor megvereködhetik. De viszont Jugurtha, értvén a' szökevényektől mik készűlnek ellene, Metellusnak erőltetett menésekben elébe vág; a' város'

lakosit védelemre buzdítja, a' szököttéket, melly folt az ő seregében, minthogy elpártolni tőle lehetetlen vala, legbíztosabb, nálok hagyja, 's ígéri, hogy midőn szükségök leend segédjére, jelen lesz. Elrendelvén dolgait, rejtekes helyekbe vonúl, 's ott csak hamar hírt veszen, hogy Márius kevés csapatokkal gabonát szedni Sicca felé tére, melly város a' balúl viselt tusa után Királyától legelsőben hajlott vala el. Éjszaka tehát válogatott lovagival oda megyen, 's a' kitakarodó Rómaiakkal, szinte a' kapuban, összecsap. Kiált a' Siccaiaknak, hogy hátúlsó csapatinkat kerítsék be; alkalmat nekik a' jeles töttre a' szerencse nyújt; azt ha teendik, ő uraságában, magok szabadságaikban maradnak. És ha Márius nem siet, 's tolakodva nem omlik ki a' városból, bizony a' Siccai nép, mind, vagy legnagyobb részben, felejti vala nekünk adott hitét; olly igen ingó a' Numída. A' Király' katonáji gyámolítva általa eggy ideig, de látván hogy őket erősen nyomják a' mieink, nem nagy veszteséggel visszavonúlnak.

LVI. Márius elére Zámához. E' város lapályon terűlt el, 's inkább tötte erőssé munka mint természet; semmi szükséges dologban nem szegény: emberben, fegyverben gazdag. Metellus elrendel mindent, mint idő és hely kíváná, 's sergével a' falakat beköríti; Legátusainak, ki hol álljon, kimutatja; jel adatik, 's iszonyú kiáltás támad mindenszerte. Ez azonban a' Numidákat meg nem rémíti; bátran állnak, meg nem zavarodva; kezdődik a' viadal. Küzdenek a' Rómaiak, mindenike saját szereként; eggyik rész távolyról lökdös golyót és köveket; ez a' falat ássa, az lajtorját viszen, lángolva várják hogy kézre kelhessenek. A' lakosok köveket görgetnek a' közelgőkre, vagy rájok rúdakat, láncsákat, szövétnekeket repítenek, vegyítve kénnel, szurok-

kal. A' távolygókat sem védé pedig lelkök' gyávasága; nagy részben őket kézből vagy álgyúból szórt nyilak és kövek sebesíték. Egyenlő veszély ére, de nem egyenlő dísz, gyávát, vitézt.

LVII. Míg Zámánál így vereködnek, Jugurtha véletlenűl nagy erővel csap a' Római táborra, és minthogy az őr gondatlan volt, 's semmit kevésbé mint hogy megtámadtassék nem vára, a' kapukon betör. A' mieink megréműlve, a' véletlen zavarban védik magokat mint kiki tudá; az szalad, ez veszteg áll 's fegyverhez kap; sokan sebet vesznek, eldőlnek. Az egész sokaságban nem több mint csak negyven, emlékezvén Római nevére, csoportra vereködik, elfoglal eggy ormot, 's arról magát semmi erő által eltolatni nem engedi. A' rájok lőtt nyílakat visszaröpítik; kevesek sokakra nem könnyen hibázhaták el lövéseiket, 's midőn ezek közelébb merészlettek menni feléjek, vitéz lelkök akkor mutatá ki aztán magát; vágák, szórák, szalaszták őket. Metellus most legtüzesb viaskodása közben; serge mellől ellenségi zajt hall. Meg fordítja lovát, látja hogy a' szaladás feléje esik, mi azokat övéinek bizonyítá. Azonnal egész lovasságát a' táborhoz küldi, 's a' társnépek' csapatit, Cájus Márius alatt, 's kéri ezt, könnyezve, barátságokra, köz honjok' nevében, ne tűrné hogy a' győzödelmes sereg gyalázatot valljon 's ellenségök bosszúlatlan suhanjon el. A' Numídák gátolva látván magokat a' kerítésekben, hol sokan az árkokba zuhantanak, sokan a' szorosakban eggyik a' másikát akasztotta el; tetemes veszteséggel állásaikba vonták vissza magokat. Metellus félbe szakasztá munkáját, mert már itt vala az éj, 's hadait táborába vezeté.

LVIII. Más nap, minekelőtte újra kezdeni az ostromot kiindúlt, egész lovasságát tábora előtt arra állítja ki

melly felől a' Király érkezhetnék; a' kapukat és a' mi ezekhez legközelebb, Tribúnusai közt kiosztja; maga a' vár alá megyen, és mint tegnap, a' kerítéseknek áll. Jugurtha jő 's a' mieinkre omlik. A' kik legközelébb esének hozzá, kevéssé megrettennek, összekavarodnak, de a' többi siet őket támogatni, 's a' Numídák nem is állhatának vala sok ideig ellent, hanemha gyalogjaikat lovagjaik közzé vegyítvén, közöttünk nagy mészárlást nem töttek volna. Erre bizakodván, nem a' hogy lovagcsatákban szokás, megtámadva 's elkanyarodva, hanem egyenest jövének a' mieinknek, 's rendeinket megzavarák. Kifejtvén így gyalogjaikat, bennünket csaknem összerontottak.

LIX. Ugyan az időben Záma alatt is a' viadal nagy tűzzel ment. Hol csapatit Al-Vezér vagy Tribunus igazgatá, a' mieink leginkább oda törekednek; másban mint magában több bizodalma senkinek nem volt. Így a' városiaknál is; sürgenek forganak mindenfelé; inkább valának azon hogy ellenjöket szabdalhassák, mint hogy magokat védhessék; rettenés, öröm, jaj, bátorítások, csörgés, csattogás kelének az egekig; nyilak röpkednek mindenfelől. Hamidőn a' vívók megszűntenek az ostrom' munkájában, a' várbeliek a' csatázó lovasokat bámúlgaták. A' szerint a' hogy Jugurthának mentenek dolgai, örvendettek vagy remegtek, és mintha őket láthatnák 's hallhatnák feleik, eggyike buzdítja, másika tüzeli, integet rájok kezével, előre nyúlong, ide-oda hajol mintha lőné nyilát, vagy magát az elől elkapná. Tapasztolván ezt Márius, mert a' részen ő igazgatott, akarva bánék lassúbban; bizatlanságot színlele, 's bántás nélkül engedé a' városiaknak, hogy Királyok' küzdését ácsorogják. De míg ezek a' viaskodókra meresztik figyelmöket, eggyszerre nagy erővel a' falaknak áll, 's katonáji, laj-

torjákra lépdelvén, csak nem felérék a' párkányokat. A' városiak összecsődűlnek, 's lövelgetik a' követ, tüzet, és mi más ártó szereik valának. Veszteglenek a' mieink. Tovább eggyik lajtorjájok a' másik után összetörvén, 's összezúzatván a' kik rajta állottanak, a' többi megfordúla, ép testtel kevés, nagy rész elborítva sebekkel. Az éj vete véget küzdésöknek.

LX. Metellus hijába látván lenni törekedésit, és hogy a' várost megvenni nem lehet, Jugurtha pedig vagy csak lesből vagy neki kedvező helyeken ereszkedik viadalba; 's a' nyár immár eltölt; Zámát oda-hagyja. A' mi városok hozzá pártolának, 's természet vagy mesterség által eléggé meg voltak erősítve, azokba őrizetet rak, egyéb hadait telelni a' mi tartományunkba küldi el, a' melly része annak ide legközelébb vala. De Metellus ez időt sem akará, mint mások, henyén és puhaságban tölteni, hanem inkább, mivel a' háború fegyverrel kevessé halad, Jugurthának saját barátjai által kelepczéket hány, 's fegyver helyett árúlással akar élni. E' nézve Bomilcárt, ki eggyütt vala Jugurthával Rómában, és ottan a' Massíva' megölése miatt, bár kezeseket állítva, alattomban jött el a' törvényszék elől, minthogy neki legnagyobb barátságokhoz képest legnagyobb alkalma volt a' Királyt megcsalni, nagy ígéretekkel támadja meg. Előbb arra vevé, hogy hozzá, beszéd végett titkon jőne által; azután leköti hitét, hogy ha neki Jugurthát élve vagy halva kezébe fogja juttatni, a' Tanács elengedi gyilkosságát, 's mindenének bírtokában meghagyja. A' Numídát így, mind mivel elméje állhatatlan, mind mivel rettegé, hogy megköttetvén a' béke, annak kötéséhez képest, halálra vonathatik, könnyen megnyeri.

LXI. Mihelyt tehát reá alkalom adaték, Bomilcár látni mégyen az aggódó 's bal szerencséjén elcsüggedett Jugurthát; kéri, rimánykodik, könyörűlne valaha magán, gyermekein, az eránta hű népen; hogy ők minden tusájikban verve vannak, hogy tartományai feldúlattak; emberei elfogattak vagy elhullottak; az ország' ereje megcsökkent; sergének már eléggé koczkára van vetve mind vitézsége mind szerencséje; vigyázzon, nehogy a' nép, ha ő késend, maga gondoskodjék magáról: ez és több illyetén okaival a' Király' elméjét föladásra hajtja. Vezérünkhöz követek küldetnek, hogy Jugurtha kész teljesíteni parancsait, 's magát 's országát kifogás nélkül kegyeire bízza. Metellus a' Tanácsnok rendűeket telelésökből azonnal felszólítja, 's velek és a' kikkel szükségesnek látja értekezik. Ősi szertartásainkhoz képest tehát a' Tanács' nevében követei által parancsol ezüstöt kétszázezer fontot, elefántjait mind, fegyvert lovat bizonyos számban; 's mind ez késedel nélkül teljesítetik. Ekkor szököttjeit kívánja bilincsekben adatni vissza. Azok, a' parancs szerint, nagy részben áltküldetnek; sokan mingyárt a' hogy az alku hírbe jött, áltszökének Mauretániába, Bocchus Királyhoz. Jugurtha most Tisídiumba idéztetik venni a' parancsot. Megfosztva embereitől, pénzétől, 's gonoszságai' érzetiben rettegvén a' mit érdemle; most megbánta a' mit cselekedett. Sok napokat tölte habzásiban. Elúnva visszás életét, hol mindent jobbnak lát, mint tovább is hadakozni, hol ismét azt forgatja, hogy királyból szolgává süllyedni irtózatos eset; 's így ambár magát gondolatlan alkuja által nagyon meggyengítette, eltökélé, hogy újra háborúhoz lát. Rómában a' Tanács kiosztá a' tartományokat, 's Numídiát Metellusnak hagyá.

LXII. Ekkor tájban Cájus Márius Uticában fényes áldozatokat nyújta az Isteneknek, 's a' Haruspex neki azt jelenté ki, hogy őtet nagy és csuda történetek várják; sürgetné a' mit elméjében forgat, 's bízzék az Istenekben; szerencséjét sürgesse csüggedések nélkül; óhajtásai szerint fog minden menni. Őt már rég olta gyötré az a' vágy szertelen, hogy Consullá választassék, mire a' születés' régiségén kivül minden egyéb bőven meg vala: munkásság, jámbor elme, a' hadi dolgok' nagy tudása, rettenthetetlen lélek a' viaskodásokban, a' házi életben szerénység, gyülőlője a' gazdagságnak, gyönyörnek; egyedül dicsőség' ahítója. Arpínumban született 's neveltetett gyermeki egész idejében. Mihelyt bírá a' had' sullyait, fegyverben gyakorlá magát, nem görög czifra beszédben, nem városi csínosságokban. Meg nem vesztegetett lelke így jó dolgokban serdűle föl. Igy történt hogy a' midőn a' néptől legelőbb Hadi-Tribúnusságot kére, noha arczát kevesen ismerék, de igen az ő nagy tötteit, elnyeré a' mit óhajtott. És még is az eddigelé illy nagy férfiu, mert később megbuktatá negéde, a' Consulátust kérni nem meré. Akkor minden egyéb hivatalt a' Nép ada: a' Consulátust a' Nemesség, 's ezek csak egymásnak. Új ember nem lehete olly nagy, olly nevezetes, hogy e' megtiszteltetésre, mint valamelly fekélyes méltatlannak ne tartassék.

LXIII. Márius eggyezni látván a' Haruspex' szavait szíve' óhajtásaival, haza kívána eresztetni Metellustól, hogy megtehesse kérését. Abban bőven vala érdem, dicsőség, és valamit jóban találni ahítunk, de meg vala a' gőgös fennlátó lélek is, köz nyavalyája a' Nemességnek. Felakad tehát a' szokatlan gondolaton, 's előbb nem győzi csudálni hogy arra juthatott, 's mint barátja inti, ne kezdene illy rosszat, lelkét sorsa fölött

ne héjáztassa; minden ne ahítson mindent; állapotja neki eléggé tetszhetnék; elvégre pedig, hogy ójja magát olly valamit kérni a' Róma' Népétől a' mit az igazsággal tagadhat meg tőle. Illy féléket mondogatván neki, 's annak még sem hajolván akaratja, bíztatja, hogy ha majd engedni fogja a' köz' dolga, teljesíti kérését. 'S midőn Márius azután is ismételgeti a' kívánságot, úgy monják, e' feleletet kapá tőle: Ne siessen olly annyira; ő azt mindég eléggé korán fogja keresni az ő fijával. Ez akkor atyjának, a' Consulnak, sátorában katonáskodék mint eggy húsz esztendős ifjacska. E' szó Máriust rettenetesen felgyúlasztá mind Metellus ellen, mind a' méltóság' keresetére. Lángola benne kívány és harag, két gonosz tanácsló; nem kíméle semmi szót, semmi töttet, melly neki barátokat szerezhete; katonaságát telelésökben tágabban tartá mint eddig; a' kereskedő Italicusokal, kiknek száma Uticában igen nagy, Metellus felől tiszteletlenűl, maga felől dicsekedve szólott: bízatnék rá a' sereg' fele, 's kevés napok alatt Jugurtha lánczba volna verve; Metellus akarva húzza az időt, mert a' királyi gőgű ember szeret ragyogni a' vezérségben. Szavai ezek előtt annál valóbbaknak tetszének, mert vagyonjok a' háborúban megcsökkene, 's vágyó szívnek semmi nincs hamar.

LXIV. Hadainknál ez időben eggy Gauda nevű Numída volt, fija Mastanabálnak, Massinissának unokája. Micipsa ezt végakaratjában másod örökösének nevezte. Elgyengűlve betegségeiben, az ember elméjében is meg vala valamennyire háborodva. Ez úgy kíváná Metellustól, hogy neki szék a' Consulé mellett adassék, mint Királynak, és hogy eggy csapat Római lovasság rendeltessék őrzetére. Metellus megtagadá mind eggyik mind másikát; a' széket, melly csak azokat illeti, a' kiket Róma Királyoknak elismért; az őrizetet, mivel Romai Lova-

goknak szégyen poszlókként forogni Numída körül. Márius ingerlé a' neheztelőt, 's tüzelte azt, hogy az Imperátor' bánásáért kívánjon elégtételt; ő keresetét segéleni fogja. Magasztolja az elméjében elgyengűltet, ő Király, ő nagy tekintetű, ő onokája Massinissának; ha Jugurtha elfogatnék vagy kihalna, Numídia egyenesen rá fogna szállani; ez hamar megtörténhetnék, ha ő választatand Consullá, 's ő viszi a' háborút. Ezek szerint Gauda, 's a' Római Lovagok, a' katonaság, a' kereskedők, részint a' Márius' kérései, részint a' béke' reménye által indítva, Rómába írnak ismerőseikhez, Metellust vádjaikkal terhelik, 's Máriust kérik vezérnek. A' méltóság Máriusnak illy fényes megkülömböztetéssel kerestetett. Le lévén verve a' Nemesség a' Manúliusi törvény által, a' Nép ekkor az újakat emelgette. Máriusnak haladnak dolgai.

LXV. De viszont Jugurtha is leteve a' feladásról, 's újra kezdi a' háborút. Nagy gonddal lát mindenhez; serget gyűjt; a' tőle elhajlott városokat rettegtetések és ígéretek által vissza igyekszik nyerni; erősíti helyeit; fegyvert csináltat, vásároltat; a' mit vele az alku elvesztete, újra beszerzi; a' Rómaiak' cselédit és a' kiket ezek a' várakban hagyának, pénzzel támadja meg; kísértetlen semmit nem hágy, mindent ingat. Vágában, hova Metellus, mingyárt a' hogy Jugurtha alkudozni elkezdett, őrizetet raka bé, az előljárók engednek a' megszólításnak, mert szívök előbb sem hajlott vala el Királyoktól, és mivel a' község, és kivált a' Numídai, állhatatlan, hajlik szakadásokhoz, újításokat ahít, elúnja a' csendet, a' nyugtot. Ezek megállapítván mindent magok közt, a' dolog' kivitelére az harmadik napot rendelik, mert az végig egész Áfricán innep vala, 's vígadást reméltete, nem bajt. Feljővén az idő, a' Centuriókat, Hadi-Tribúnusokat, 's magát a' várnagyot Títus Turpílius Silánust,

ebédjeikhez meghíják, 's kiki mást meg' mást. Ezeket, Turpíliuson kivül, vendégségeik közt mind levagdalják; aztán a' katonáknak esnek, kik örömnapon, és nem szolgálatban, fegyvertelen szélengének. Ugyan-ezt teszik a' városiak, megtanítva a' nagyobbaktól; némellyek mivel az effélékre önkényt hajlottanak, 's nekik a' tött' rendessége 's ez a' csetepaté elég öröműl volt, noha, mi miért esik, magok nem is tudák.

LXVI. A' Római katonaság zavarodva, reszketve, 's mit kezdjen nem tudva, fut a' vár felé, hol zászlójok 's fegyverök állt. A' zárva talált kapu, 's a' városi őr mellette, elakasztja futásokat. Asszony, gyermek versenyt dobja rájok házaik' tetejéről a' követ és a' mi egyebet az hely nyujthatott. Így ki nem kerülheték a' bizonyos veszélyt, 's férfiak, katonák az erőtlen nemnek játékai löttenek; jó rossz, gyáva, vitéz eggyre hull 's bosszúlatlan. Ádázúl kegyetlenködvén a' városi nép, 's a' kapuk mindenfelől zárva tartatván, a' rettenetes csapásban egyedül Turpílius kerűlé el az halált. Ez gazdája' irgalmából esett légyen-e, alku által-e, vagy történetből, nem tudhatom. De mivel neki kedvesb vala a' becstelen élet mint n' tisztes halál, őtet méltán alacsonynak, gyalázatosnak tarthatni.

LXVII. Megtudván a' mi itten történt, Metellus bánatjában kerűli eggy ideig minden szem' látását; de csak hamar harag férkezvén a' bánathoz, siet megbosszúlni az iszonyatos gazságot. Azon légióval tehát melly körűle telelt, 's annyi Numída lovaggal a' mennyit felültethete, napszállat felé, hátra hagyatván lomjaikat, kiindúl, 's más nap három óra tájban eggy síkra ér, mellyet szelíd tetők fogának be. Katonájinak, kik meglankadván a' hosszu útban, vonakodtak tovább menni, ele-

jökbe adja, hogy Vága ezer lépésnyinél nincs tovább; tűrjék vitéz szívvel a' mi hátra van, hogy vitéz de szerencsétlen társaik' vesztét megbosszúlhassák. Egyszersmind őket gazdag sarcczal kecsegteti. Felizgatván így lelkeiket, 's a' lovasságot elől kiszélesítvén, gyalogjait tömött rendben lépdelteti, 's titkoltatja jeleiket.

LXVIII. Vágának lakosai serget látván közelgeni magok felé, 's azt előbb, a' mint vala, Metellusénak gondolván, bezárák a' kapukat, de tovább midőn sem mezejiket nem látják pusztítatni, mind az előllépdellő lovasokat Numídáknak ismerik, Jugurthának gondolván, nagy örömmel elébe mennek. De most jel adatik, 's lovag, gyalog vágja a' városból omló népet; eggy csapat siet a' kapukat elfoglalni, a' másik a' bástyákra tör; haragok 's a' sarcz' reménye győz tikkadtságokon. A' Vágaiak így hitetlenségökön csak két nap örülhetének, 's a' gazdag nagy város ki vala téve rablásnak és bosszúnak. Turpílius várnagy, ki mindnyájokban, mint említénk, maga meneködék meg, mivel magát ki nem tisztíthatá, megbotoztatott, 's azután fejével lakolt. Mert ő csak Latíumi polgár.

LXIX. E' tájban Bomilcár, kinek indításából Jugurtha a' félelemből abba hagyott feladást kezdette volt, gyanús a' Király előtt, kit viszont ő is gyanúsnak néze, zavart ahított, 's éjjel nappal azon van, hogy a' Királyt elveszthesse. Hasztalan nyúlván mindenhez, végre eggy Nabdalsa nevű férfit csatla magához, nagy tekintetűt és birtokút, 's földijeinek kedveltjét. Jugurtha, hamidőn teher és nagyobb sullyú munkája elvötte idejét, erre bízá külön hada' vezérlését és minden dolgát, miből aztán reá becsület és gazdagságok hárámlottak. A' gyilkolás' napját tehát eggyező akarattal meghatározzák; azt mint vigyék véghez, az idő fogná meg-

mutatni. Nabdalsának sergéhez kelle indúlnia, melly a' telelőjökbe költ Rómaiakat szemmel tartsa, 's védje a' tájt az ő dúlásaik ellen. Meg nem jelenvén a' rendelt napra, mert a' szándék' iszonyusága elrémítette; Bomilcár, ohajtván is végrehajtani a' mit elvégeztek, rettegvén is, hogy őt veszély érheti, ha Nabdalsa megváltoztatá akaratját; meghittje által levelet küld ehhez. Feddi gyengeségét, inogását; tanúknak híja az Isteneket, kikre esküvének; kéri hogy a' Metellus' nagy ígéreteit ne fordítsa vesztökre; Jugurthának különben is vége; kérdésben egyedül az forog, ha ők buktassák-e meg vagy a' Metellus' vitézsége; gondolja meg, mit ohajt inkább, a' jutalmat-e, vagy kínos halált.

LXX. Nabdalsa akkor vevé a' levelet, midőn munkájában kifáradván, el kívánt vala szunnyadni. Megolvasván azt, előbb gond szállotta meg, aztán álom, mi beteg szívet szokta. Volt neki eggy mindenese, hű hozzá és néki felette kedves; részese minden titkainak, ez utolsón kivül. Ez megértvén hogy urának levele érkezék, 's úgy vélvén hogy szolgálatjára vagy tanácsára most is szüksége lesz, beméne a' sátorba, 's alva találván Nabdalsát, 's gondatlanúl elvetve párnáján a' levelet, meg olvasá azt, 's elrettenve a' gonosz szándékon, szaladt a' Királyhoz. Nabdalsa azután kevéssel felébred szendergéséből, 's nem lelvén a' levelet, 's mi történhete, gyaníthatván; keresi a' feladót; de az haszontalan lévén, a' Királyhoz megyen, 's engesztelni igyekszik; de őtet a' hitetlen cseléd megelőzé szándékában. Kéri, könnyek között rimánykodik, kegyeire emlékezteti 's mindenkor bizonyított hűségére; ne hinné hogy tőle illy iszonyúság kitelhetik.

LXXI. A' király hajlandólag felel, de nem a' hogyan szívében gondolkodék. Elöletvén Bomilcárt és sok

másokat, kiket vétkeseknek talált, elfojtotta haragját, nehogy a' dologból zendűlés támadjon. Ezolta semmi éjjele, semmi nappala csendes; semmi emberének, semmi helynek vagy időnek nem hive; barátit, ellenit eggyeránt rettegte; leskelődött minden dologban, minden zajra megdöbbent; hol ez hol amaz helyen hála; 's nem mindég a' hogyan királynak illett. Néha fölrezzene álmából, fegyvert ragada, lármát üte. Félelme' gyötrelmei közt az őrűlthöz hasonlíta.

LXXII. Metellus, megértvén a' szököttektől hogy az árúlás feĺ van födve 's Bomilcár meglakolt, hadat készít, 's annyi tüzzel, mintha ahhoz mostan fogna. Az elbocsátatását újra sürgető Máriust, a' gyűlőltet, bosszúforralót, mivel úgy sem annak nézé, ki neki sokat használhatna, útnak ereszti. Rómában a' Nép, a' mit Metellus és Márius felől a' levelek jelentettek, akarva hallá mindeggyike felől. Imperátorunkra a' nemesség, melly neki eddig díszűl volt, gyűlőlséget húzott, a' homályos születés ama' másikra kedvességet; különben eggyikében és másikában inkább tekinteték felök, mint a' mi jó vagy rossz magokban volt. Aztán a' Tribúnusok izgaták a' sokaságot; Metellust minden gyűléseikben halálra vádolják, Márius' érdemeit nagyítva híresztelik. 'S a' község annyira is gyúlong vala, hogy kézművesek és falun-lakók, kiknek vagyonok és hitelök markaikban állott, oda hagyák dolgaikat, Máriust tisztelgeték, saját szükségeiket az ő nagyságának utána tevék. A' Nemesség' nagy megrendűlésére, annyi időköz után, a' Consuli méltóság így új embernek adatott, és midőn Manílius Mancínus Nép-Tribúnus kérdést tőn, hogy a' Nép a' háborút kivel kivánja viseltetni? a' nagy számban felsöreglett sokaság azt Máriusnak parancsolá. A' Tanács kevéssel előbb Metellusnak hagyta. De az hijába volt.

LXXIII. Jugurtha most, elvesztvén barátit, kikben sokakat maga öldöstete el; sokak, elijedve, hol a' Romaiakhoz, hol Bocchushoz áltszökének; minthogy sem hadat viselni Vezérek nélkül nem lehete, sem sokat új barátinak hűségéhez, a' régiek álnokságban találtatván, nem bízhatott; örök aggásban, rettegésben töltötte napjait. Semmi feltétel, semmi tanács, semmi ember nem vala eléggé kedve szerint; útjait, hadnagyait mindennap változtatta; most maga keresé az ellenséget, majd zordon helyekre vonúla előtte; reménye hol iramlásban, majd megint fegyverben; népének vitézségéhez bízzék-e kevesebbet, vagy hűségéhez, maga sem tudta. Így bár mit kezde, mindenben visszásság éré. 'S míglen így haboz, Metellus seregestűl jelen meg előtte. Jugurtha kiállítá Numídájit a' szükséghez képest, 's kezdődik a' tusázat. Melly részen a' Király igazgatott, eggy ideig ment a' viadal; a' többi, mingyárt az összelökődésben, vissza vala tolva 's futott. A' mieink jelt, fegyvert, valamit nyerének; embert keveset; mert Numídát, terhes vereködésiben, inkább védi lába mint fegyvere.

LXXIV. E' vesztesége után Jugurtha, még kevésbé bízva szerencséjéhez, szökevényeivel 's eggy részével lovasságának pusztákba vötte magát, 's végre Thálába vonult. E' gazdag nagy városban voltak legnagyobb kincsei 's gyermekeinek fényes udvarok. A' legközelebb folyamból Tháláig, mintegy ötvenezer lépésnyire, puszta és vizetlen helyek feküsznek; azonban Metellus, reménlvén hogy ha megveendi a' várost, be lészen végezve a' háboru, arra határozza magát, hogy minden akadályokon keresztűl tör, 's önmagát a' természetet is meggyőzi. A' barmokról tehát minden málhát leszödet, tíz napi eleségen kivül, 's tömlőket parancsol, 's egyéb vízi edényeket. Ezenfelül minél több szelíd marhát hajtat

eggyüvé a' mezőkről, 's megrakatja leginkább faedényekkel, miket a' kalibákból hordatott elő, 's parancsol a' táj' lakójinak, kik néki magokat, a' Király' megfutamlása után, feladák, hordjanak elő minél több vizet, 's helyt és időt szab rá; a' maga marhájit azon folyamból, mellyet legközelebbnek mondánk lenni a' városhoz, megterhelteti, 's így felkészűlve Thála felé megindúl. Elérvén oda, hova a' Numídákat röndelte volt, 's ottan tábort fogván és körülárkolván, az égből eggyszerre annyi víz szállott alá, hogy azzal a' sereg igen is bőven beérte. Lőn elesége is, 's reménye fölött, mert a' Numídák, mint a' magokat feladók mindég, buzgólkodának hűségökben. 'S katonáji, vallásos érzésből, inkább éltek esővízzel, 's a' történet szertelenűl nevelé bátorságokat; mert ezt oda magyarázák, hogy az halhatatlan Isteneknek rájok gondjok van. Más nap így, a' mit Jugurtha épen nem várt vala, Thála alá éré. A' városiak, kik magokat védve hitték a' táj' sivatagsága által' megréműlének a' jelenés' szertelen voltán; resten mindazáltal a' viadalhoz nem készűltek. Azt tövék a' mieink is.

LXXV. Látá Jugurtha hogy Metellusnak lehetetlen semmi nincs; mint a' ki rettenhetetlen lelkével fegyvert, helyt, időt, természetet, a' másokon uralkodót, meggyőze; 's a' városból gyermekivel és kincsei' nagy részével éjszaka elillantott. Eggy helyt ezentúl eggy napnál és éjnél soha nem mulata tovább; úgy tőn, mintha dolgai siettetnék. Igazán árúlást rettege, 's azt örök költözködéseivel reménylette kikerűlhetni; mert effélét veszteglés, nyugvás sugall. Látván Metellus hogy a' városiak vereködéshez készűlnek, és hogy az hely bízhatik fekvésébe 's bástyájiba; árkokat 's töltéseket hányat falai körül. Valahol engedé az hely, ostromernyő-

ket állíta, töltéseket parancsola, munkáját és munkásait tornyaiból védé. De a' városiak is sürgenek; eggyik másik fél semmit nem mulaszt. Végre a' Rómaiak, eltikkadva már a' dologban, viadalban, negyven nap múlva oda érkezések után a' várost megvevék; a' sarcztól azonban szökevényeik' hitetlönségek miatt elestenek. Mert a' lakók veretni látván kosok által falaikat, 's dolgaikat hanyatlani, aranyat, ezüstöt, és a' mi legdrágább jószágaik valának, a' királyi csarnokba felhordák, 's magok, elnehezedve bortól, ételtől, kincseiket, a' fényes palotát 's önmagokat, elégeték. Önkényt szabák magokra a' mit szenvedni győzőjiktől nem akarának.

LXXVI. Midőn Thála megvéteték, Metellushoz követek küldetének Leptisből. Kérék küldene oda Igazgatót és őrizetet, Hamilcár társok, fő születésű, uraságra vágyó, zenebonát forral, 's vele sem előljárójik' hatalma, sem törvényeik nem bírnak; ha késend, ők, neki frigyesei, szertelen bajba süllyednének. Ezek már az háboru' kezdetekor követeket küldöttek Bestia Consulhoz és Rómába, barátságot kérni és frigy' társaságát; és miolta nekik megadaték a' mit kértek, igazak és hívek maradtak hozzánk, 's buzgó tisztelőji mind annak, a' mit Bestia 's Albínus és Metellus parancsola. Az Imperátor teljesíti kívánságokat, 's hozzájok eggy Ligus csapat indúl, 's igazgatónak Cájus Annius.

LXXVII. E' várost Sídoni nép építette, kik, a' hírek szerint, polgári visszálkodásaik miatt hazájokat elhagyák 's e' helyekre hajókon érkeztenek. Fekszik a' két Zátony közt, miknek a' dolog adá nevöket; mert Africának vég csúcsaihoz közel két öböl vagyon, hasonlatlanok nagyságokra, tulajdonaikra egyenlők. Mi legközelebb a' szárazhoz, az igen mély; egyébütt inkább

vagy kevésbé az, 's eggy része a' maga idejében gázolható. Mert midőn a' tenger duzzadni kezd, 's hányatik a' szél' dühében, habjai agyagot, fövenyet 's bálványköveket hordanak eggyüvé, 's az hely' arcza a' szelek szerint változik. A' Numídákkal szőtt menyegzők a' népnek csak nyelvét fordíták el; törvény, öltözet nálok most is Sídoni; azt megtartaniok annyival könnyebb vala, mert távoly voltak királyi udvartól. Köztök és a' népes Numídia közt sivatag puszták.

LXXVIII. E' tájakra jutván a' Leptisiek' dolgainál fogva, illetlennek nem látszhatik, ha két Carthagói lak' dicső tettét, sőt csudálatra méltót fogom említeni. Midőn Africának nagyobb részén Carthágó uralkodék, hatalmasok valának Cyrenének lakosai is. A' föld a' két hely között homokos, eggynemü; sem folyam sem hegy, melly határaikat elválassza, 's ez őket hosszas háborgásban tartá eggymással. Minekutána legiójik 's hajójik eggyik és másik felen sok ízben meg voltak verve, 's eggyike meggyengíté a' másikát; félvén nehogy őket, győznek, győzetnek, ellankadásban valaki megtámadja, fegyvernyugtot kötnek, 's arra eggyeznek, hogy a' rendelt napon követjeik indúljanak ki, 's a' hol azok összetalálkoznak, határúl a' két nemzet közt az ismértessék. Carthagóból tehát két testvér megyen, nevök Philaenus, 's sebesen menve tészik meg útjokat. A' Cyréniek messze maradtanak el, resteskedésből-e vagy történetből, nem szinte tudhatni. Szél-düh az útast ez helyeken azonként tartóztatja mint a' tengereken; mert midőn a' kopár sík tájakon a' vihar felkapja az homokot, 's az nagy erőben kavarog, szájt szemet el szokott tölteni, 's így gátolván a' látást, a' menést késlelteti. A' Cyréniek messze maradtaknak látván magokat, 's balúl végzett dolgaikért rettegvén honn a' büntetést, vádra kelnek amazok ellen, hogy

idő előtt indúltak ki; a' kötést felbontják, 's készebbek bár mit tűrni mint meggyőzetni. De midőn a' Poenusok más feltétet kívánnak, csak igazságost, a' két görög a' két Cartháginak tetszésére hagyja, hogy vagy temettessék el magokat elevenen, hol a' határt szeretnék, vagy hogy ők, e' feltétel alatt, addig mennek míg kedvök tartja. A' két Philaenus elfogadja az ajánlást, 's magát és életét áldozatúl hozza honjának. Tehát elevenen behányatnak. Carthágó a' két Philaenusnak ez helyt óltárt emele, 's honjokban nekik egyéb tiszteletek is rendeltetének. Most visszafordúlok dolgaimhoz.

LXXIX. Jugurtha, elvesztvén Thálát, és Metellus ellen védelmet semmiben nem lelvén, kevesed magával nagy pusztaságoknak ered, 's a' Gaetúlusokhoz ér el, műveletlen emberfajhoz, melly eddigelé a' Római nevet nem ismerte. Katonákat szed közöttök, azokat lassandan kitanítja, hogy rendet álljanak, a' jeleket kövessék, a' parancsoltakat fogadják, és a' mi egyebet hadi rend kíván. 'S most nagy adományok és még nagyobb ígéretek által Bocchus Királynak legbíztosb embereit megnyerni igyekszik, 's általok rá bírni Királyokat, hogy a' Rómaiak ellen kezdjen háborút. Azt tönniek annál könnyebb, mert Bocchus a' had' kezdetekor követeket küldött vala Rómába, frigyet 's barátságot kérni; de az, némelly kajánok miatt, kik elvakúlva fösvénységökben, jót nem-jót árba ereszteni megszokának, bár a' dolog nagy hasznot ígére, megvöttetett. Aztán Bocchusnak eggyik leányát Jugurtha házasságban tartá. De a' rokonságnak e' német Maurus és Numída tágon veszik; mert nekiek kinek mint engedi vagyona, számosak nőjeik; tíz némellyikének, másoknak még több, 's Királynál még szaporábbak. A' hajlandóság a' nagy számban szét oszol; eggyike sem társ; mindnyája böcstelen.

LXXX. A' két sörög tehát a' mind kettejöknek tetszett helyen összejő. Hitet adván ott egymásnak, Jugurtha beszédet tart, 's gyulasztja Bocchusnak szívét: hogy a' Római Nép nem ismer igazat, telhetlen kíványaiban, ellensége minden nemzeteknek; az oka van most Bocchussal hadakozni melly vele volt: uraság' viszketege; hogy nekik ellenségök minden hatalom. Most ő üldözéseik' tárgya; előbb az Carthágó volt, és Perses Király, 's ezután az leend, a' kit hatalmasnak fognak ismerni. Efféle mondásihoz képest abban eggyeznek meg, hogy útjokat Cirta felé vegyék, mert Metellus zsákmányait, foglyait, bútorait ott rakta le. Jugurtha úgy gondolkozék, hogy megvévén a' várat, meg lesz jutalmazva fáradságok, vagy ha Metellus segédjökre jövend az övéinek, össze fognak kaphatni. Az álnok mindenek-felett azon vala, hogy Bocchussal kezdethesse a' háborút, nehogy elhúzódva a' dolog, megbánja a' mit akar most.

LXXXI. A' Római Vezér megtudván hogy a' két Király szövetségbe lépett, nem akara vaktában, és a' mint a' sokszor megvert Jugurthával megszokott, bár melly helyen vereködni, hanem őket nem messze Cirtától árkolt táborban várta be. Jobbnak ítélte kiösmerni az új ellent, 's úgy ereszködni aztán csatára. Azonban megjőve az hír, hogy Numídia tartományúl Máriusnak adatott, mert hogy Consullá leve, azt előbb már levelekből tudta. E' hírre inkább háborodék meg mint lelkéhez illelt; sem könnyeit nem fojthatá el, sem nyelvét nem tudta fékezni; az egyéb tulajdoniban nagy férfiu kisded lélekkel tűré keserűségét. A' dolgot némellyek gőgre vivék, mások bosszonkodásra, mit méltatlanság a' maga becsét érző' szívében mindég támaszt, és sokan arra, hogy kész diadal ragadtatott ki markából. Előttem nem szenved kétséget, hogy őt inkább csigázta Mariusnak fé-

nye mint saját sérelmei, és hogy baját nem viselé vala e' gyengeséggel, ha másnak adaték a' tartomány, csak ne Máriusnak.

LXXXII. Elcsüggesztve fájdalmától, és mivel nem látá okosságnak ön veszélyével segélni ellenje' dicsőségét, követeket küld Bocchushoz, kik terjesszék elébe, hogy Rómának ne légyen ellensége ok nélkül; nagy alkalma van frigyet kötnie velek, és barátságot, 's az jobb mint a' háboru; ámbár erejében bízakodik, bizonyost ereszteni bizonytalanra nem tanácsos; hadat kezdeni mindég könnyű, nem mindég az bérekeszteni; eleje, vége nem mindenkor eggyen áll; kezdeni mindennek lehet, igen még a' gyengének is, de letenni csak mikor a' győzőnek tetszik. Lenne gondja tehát magára és országára, 's virító állapotját ne elegyítse össze Jugurthának veszett sorsával. A' Király szerényen felel: békét ahít, de szánja Jugurthának esetét; ha erre is kiterjesztetik a' béke, minden meg fog készűlhetni. Mettellus izeneteket tészen megint, 's Bocchus holmit elfogad, holmit nem. A' követek váltják egymást; az idő halad, 's a' háború, pedig Metellus ezt akará, nem történvén semmi, elhúzódék.

LXXXIII. Márius a' Nép' szertelen lángolásával Consullá megválasztatván, minekutána most Numídia is néki adatott tartományúl, eddiglen is ellensége a' Nemességnek, azt osztán most kezdé kevély sullyal nyomni. Hol egyenként sértegeté őket, hol eggyetemben; kimondá nekik, hogy ő ezeknek leverettetésökért zsákmányként vötte a' Consulátust, 's holmit egyebet, kérkedékenyt rá nézve, ezeknek sérelmest. Első gondja azomban az volt, hogy kiállíthassa a' mit a' háboru kíván; pótlást szed a' legiókhoz, népektől, társaktól, királyoktól; Látiumból mnden vitéz embert felszólít, kik-

ben sokakat szolgálatjaikból, némellyeket hírből ismere, 's csapodárkodva az idejöket kitöltöttek körül, rábeszélé őket, hogy keljenek fel ismét, 's menjenek vele. A' Tanács, bár gyűlőlte őtet, 's megtagadni semmi kivánságát nem meré, még örömmel adott neki poltolékot, mert akarni a' katonáskodást a' Nép sem igen látszék, 's bízik vala, hogy Márius a' had' szerencséje vagy a' Nép szeretete mellől eleshetik. De a' remény hiú vala; olly szertelen hév szálla meg sokakat, eggyütt menni Máriussal. Hogy majd dicsőségben, hogy majd gazdag zsákmánnyal térnek haza, e' reménnyel töltenek el lelkeik. Mert ő illyekkel gyúlasztgatá tüzöket. Megnyervén a' miket óhajtott vala, 's hozzá-fogván a' katonaszedéshez, hogy ezeket a' magok' beíratására tüzelhesse 's a' Nemesség ellen, a' mint megszoká, kiönthesse dühét, gyűlést hirdete, 's illy beszédet tarta a' Néphez:

LXXXIV. Tudom én, Quírisek, hogy a' kik méltóságaitokat kérik, egészen mások, minekutána megkapák mint a' míg keresék; addig munkások valának, alázatosak, csengők; de eggyszerre henyékké válnak, 's dölyfösködésben töltik éltöket. Az nékem nem gondolkozásom. Mert valamint az hon több mint Consulátus és Praetúra, úgy ezeket jól viselni több gondot kíván mint keresni. Azt is értem, mi munka szálla reám megböcsülhetetlen jóságtokkal, Háborúhoz készűlni 's kímélve bánni a' tárral; azokat katonáskodtatni, kiknek terhökre lenni nem akarnánk; honn künn minden felől gondoskodni, 's mind ezt ennyi ellenkező, ennyi irígy czinkos közt, ez Quírisek nehézb mint képzelhetni. Ezenfelül ha ők botlanak, nekik régi nemességök, őseik' dicső töttei, rokonaik', barátjaik' pártfogása, alattosaik' temérdek csoportjai, ótalmokra vagynak. De nekem minden bízakodásom önmagamban; nékem magamat saját érdemem-

mel, tisztaságommal kell támogatnom, mert bennem minden eggyéb erőtelen. Látom eggyszersmind, Quírisek, hogy mindeneknek rám vannak fordítva szemeik; kedveznek a' jók, az igazak, mert szolgálatim az honnak hasznosok; de a' Nemesség rést keres, megbántatásomra. Azokáért töreködnem kell, hogy sem ti meg ne csalódjatok, mind ők megszégyenűljenek. Ifjuságom olta mostaniglan megszoktam minden munkát. A' mit kegyetők előtt már tettem, most minekutána nekem megadátok a' nagy bért, nincs kedvem abba hagyni, Quírisek. Azoknak nehéz lesz korlátaik közt maradniok hatalmaikban, kik a' méltóság' keresete alatt magokat jónak csak színlelték: bennem, ki egész éltemet jóban töltém, természetté vált jónak lenni. Ti Jugurthára engem parancsolátok, 's a' Nemesség azt nehezen szíveli. Kérlek hányjátok meg elmétekben, nem volna-e tanácsosabb változtatni e' végzésteken, 's ezt vagy amazt küldeni ki a' Nemességnek ama' foltjából, régi törzsűt, sok őse' képével bírót, de ki zsoldban soha nem állt; olly valakit, ki egészen járatlan az had' dolgaiban; ki fusson, remegjen, 's a' Nép közzül válasszon eggyet, hogy tisztjeire oktassa. Innen az gyakorta, hogy a' kit ti parancsolni küldétek, kénytelen keresni mást, ki néki parancsoljon. Eleget tudok, Quírisek, kik azután kezdék olvasni eleinknek tetteiket; és a' miket a' hadakozás' mestersége felől az ő görögeik tanítottak, midőn már Consulok voltak. Fonák emberek! Úgy vagyon; tenni, mint lenni, később-dolog; de tenni tudnunk előbb kell mint míg azzá levénk. Vessetek össze velek, a' gőgösökkel, engemet, új embert, Quírisek. A' mit ők olvasásból, hallásból tudnak, én azt láttam, tettem; a' mit könyveikből tanúltak, én szolgálatimból; mellyike ér többet: tött-e, beszéd-e, ti ítéljétek meg. Én új ember vagyok, 's azt rajtam gúnyolják: én azt rajtok, hogy gyávák. Ők fényetlen szár-

mazásomat, én nekik gyalázatos éltöket hánytorgatom; noha úgy hiszem hogy mindnyájunkat eggy természet szűle, 's hogy az legnemesb a' ki legérdemesb. Kérdhetnénk bár az Albínus' vagy Bestia' elődit, mit szeretnének, azt-e hogy ezeket nemzették, vagy hogy engemet; mit gondoltok, feleletök az volna, hogy ők onokájoknak a' legjobbat óhajták. Ha reám tekintenek gőggel, tekintsenek azzal őseikre is; mert mint nékem most, úgy egykoron azoknak is, érdem szerzé nemességöket. Ha méltóságomat irígylik, irigyeljék terheimet, tisztaságomat, veszélyimet; mert én azt e' szerekkel nyertem. De a' pöffedt emberek úgy élnek, mintha adományotokat nem becsűlnék, 's úgy keresik, mintha becsűlettel éltek volna. Nagyon csalatkoznak eggyütt várván a' két egészen ellenkezőt: a' puhaság' örömét és az érdem' jutalmát. Midőn előttetek vagy Tanácsban beszédeket tartogatnak, szólásaik' nagyobb részében őseiket magasztolják, ażoknak dicső tötteiket emlegetvén fényesebbeknek vélik magokat; 's az ugyan épen nem való; mert minél díszesb vala azoknak életök, ezeknek renyheségök annál gyalázatosb. Nincs különben; az atyák' dicsősége világot tart a' maradéknak, 's nem hagyja nálok titokban sem a' jót sem a' rosszat. Rajtam nincs ez a' fény, Quírisek; de a' mi jelesb ennél, azt szabad említenem: saját tötteimet. Ám lássátok, melly igazságtalanok ők. A' mit ők másoknak érdemeikből negéddel hárítanak magokra', azt nekem tiltják a' magaméból tönnem. Tudniillik mert nincsenek czímereim 's nemességem új. Pedig azt szebb szerzenünk, mint a' reánk szálltat bepiszkolnunk. Tudom, ha kedvök volna felelni, bőven, czifrán förcsögne beszédök. De minekutána szertelen jóságtokért vélem eggyütt benneteket is szaggatnak, nem akarék elhallgatni, nehogy szerénységem vádvallásnak vétessék. Mert engem ugyan tisztaságom' érzése mellett semmi szidalom nem sért; ha

való a' beszéd, rólam jónál egyebet nem mondhat: a' nemvalót életem 's erkölcseim meghazudtolják. De gáncsoltatván végezéstek, kik a' legfelsőbb méltósággal a' legnagyobb sullyt rakátok reám, gondoljátok meg ismét, rendelésteket nem kell-e megbánnotok. Kezességűl én nektek eleim' képeit nem mutathatom, nem diadalmaikat, Consulátusaikat: de igen, ha kell, dárdát, zászlót, czafrangokat, 's egyéb hadi-adományt, 's sebhelyeimet azonfelűl, melyemen, nem hátamon. Ezek az én képeim, ez az én nemességem, mit nem örökségűl kaptam, mint ők a' magokét, mit én munkával 's veszélyekben keresék. Beszédem nem tanúlt, nem czifra; az affélét nem nézem nagynak; érdem eléggé tündöklik magában; ők mesterségre szorúltak, hogy elfödhessék rútságaikat. Sem görög irásokat nem tanúltam; kevés kedvem vala olly holmiket forgatni; jókká tanítani a' jó' tanítójit nem tudták. A' mi hasznot adhat a' köznek, azt tanúltam: vágni az ellent, várakat védeni, nem rettegni egyebet mint gyalázatot; telet nyarat eggyeránt tűrni; földön hálni; munkát, szükséget egyenlőleg szenvedni. E' tanítások által ébresztgetem majd katonáitokat; őket szűken, magamat bőven nem tartom, az ő tötteiket a' magam dicsőségemmé nem csinálom; ez a' Vezér' dolga, ha ki használni vágy honjánanak; ez illik polgár-katonához. Kényünkre tartani magunkat, sergeket sanyarúan, ha ki ezt teszi, az nem Vezér: az Úr. Így bántanak eleitek, 's ragyoglásba hozák magokat és honjokat. A' Nemesség őseire támaszkodik 's hasonlatlan hozzájok bennünket, az amazokhoz hasonlókat alánéz. Nem érdemért kívánnak tőletek hívatalokat, hanem úgy mintha ti azokkal nekik tartoznátok, 's ebben ugyan rettenetesen csalatkoznak, a' pöffedt emberek. Őseik önékiek mindent hagyának a' mit lehete: gazdagságot, képeket, dicsőséget; rényt nem hagyának; azt nem lehete: ajándékban

azt nem adják, nem veszik. Engem durvának mondanak, fukarnak; nekem nincs tudományom felczifrázni ebédemet; én nem tartok kaczagtatót; szakácsomat nem fizetem drágábban mint tiszttartómat; 's örömmel vallom magamra a' mivel terhelnek. Úgy tanúltam atyámtól és más tiszteletes férfiaktól, hogy csín asszonyt, férfit munka illet; hogy jónak illőbb dicsőségen kapni mint gazdagságon; hogy díszt fegyver ád, nem czifra bútor. De mit nem űzik hát a' mit szeretnek, a' mit böcsben tartanak. Szerelmesködjenek, korhelykodjanak! miben ifju éveiket tölték, töltsék abban öregségöket is: dőzsölésekben, egészen hasoknak élve, 's a' test' legrútabb részének! a' veréjtéket hagyják nekünk, kiknek az kedvesb az ő nyalánkságaiknál. De nem a' szerint van; midőn magokat minden vétekkel megpiszkolák, a' förtelmes emberek! a' jóknak szeretnék elkapkodni díjaikat. Így dorbézlás és henyeség, két gaz vétek, nem ártanak a' belőjek süllyedteknek, a' vétketlen hazára csapásokat húznak. Most, minekutána magamért valamit, az ő rosszaságok ellen igen is keveset felelék, eggy szót a' köz ügy felől. Mindenek felett, Quírisek, légyetek Numídia eránt legjobb reményben. Mert a' mi Jugurthát eddig tötte séretlenné, azt íme elhárítátok: az ügyetlenséget, pénz-szomjat, gőgöt! Aztán ott eggy had áll, melly ismeri a' helyeket; de, valljuk meg, vitéz inkább mint szerencsés; nagy része telhetetlen vagy vakmerő vezéreinek lőn áldozatjává. Azért ti, kiknek virít korotok, keljetek az hon' védelmére, és hogy bennetek a' mások' esete, a' vezérek' bátorsága meg ne csüggesszen. Menéseitekben, keléseitekben én lészek tanácslótok, én társatok a' veszélyben; ti és én eggyeránt fogunk viselni minden bajt. Ha el nem hagynak Isteneink, miénk minden: győzödelem, zsákmány, dicsőség; mik ha kétségben volnának is, és talán még távoly tőlünk, de bizony

segéleni az hont minden jónak tiszte volna. Rettegés halhatlanná még senkit nem teve, sem soha még atya hogy gyermeke mindég éljen, nem óhajtá: igen hogy úgy mint jóhoz illik. Többet szólanék Quírisek, ha szó gyáva szívbe önthetne bátorságot; mert a' kiknek van lelkök, úgy hiszem, eleget mondtam.

LXXXV. Márius lángolni látván a' Nép' lelkét, siet megtömni hajójit eleséggel, zsolddal, fegyverrel, és a' mi egyébre szüksége lesz, 's ezekkel Aulus Manlius Al-Vezérét útnak indítja; maga katonákat szöd, nem a' szakok szerint, mint szokásban volt, hanem a' mint kinek kedve vala, 's többére fejtől-adózókat. Ezt némellyek onnan mondották történtnek, mert nem kapa jobbakat; mások negédből, mivel felmagasztolását ezeknek köszönheté, és mivel nagyra-törekedőnek a' legszegényebb legkedvesebb; az illy, mivel semmije, nem félti vagyonát, 's mindent szépnek néz a' mi hasznos. Valamivel több haddal tehát mint rendelve vala, megindúl Africa felé, 's kevés napok alatt Uticában megérkezik. Hadát ott Publius Rutílius Al-Vezér neki áltadja. Mert Metellus kerűlé látását, hogy a' mit hallani sem tuda, kénytelen ne légyen látni.

LXXXVI. A' Consul itt, betöltvén legiójit és a' csapatokat, termékeny és zsákmányra gazdag tájnak indúl. Valamit ott nyere, katonájinak engedi. Aztán a' fekvésök és őrízeteik által kevésbé erős helységeket támadja meg 's más meg más helyeken sok apró csatákat tart. Az új katonák látják hullongani a' szaladókat, hogy miként fogdostatnak; hogy a' legvitézb legmentebb; hogy fegyver által védve van szabadság, haza, háznép és minden; hogy azzal dicsőséget, vagyont szerezhetni. Összeforradván így újak és régiek, vitézségök hamar

egyenlővé leve. A' két Király hírét hallván hogy Márius megérkezett, elvál egymástól, 's szoros helyekre költözik. Jagurtha úgy látá jónak, bízva hogy a' kétfelé foszlott ellent több szerencsével fogja megtámadhatni; és hogy a' Rómaiak, mint általjában minden más, tágúlván félelmök, magokat gondatlanabbúl fogják viselni, szabadabban.

LXXXVII. Metellus most megérkezik Rómában, 's a' mit nem várt, elnémúlván az irígység, heves örvendezések közt fogadtatik, úgy kedves a' Nép előtt, mint az Atyáknál. De Márius a' táborban serényen viseli magát; a' magáéit, az ellent szemmel tartja; lesi ennek és annak hasznot vagy kárt mi adhatna; a' két Király merre fordúl; szándékaikat megelőzi, kelepczéjiket kikerűli; lankadni magánál, azoknál gyarapodni semmit nem enged. A' Gaetúlusokat és Jugurthát, kik a' mi frigyesinknél sarczolgatának, csapongásaikban megtámadja, veri; magát a' Királyt, nem messze Cirtától, fegyveréből kivetkezteti. De minthogy mind ez neki fényt ugyan ád, de a' háboru' bevégzésére semmit nem használ; eltökéli, hogy a' melly városok fekvésök és katonaságaik által az ellenségnek leghasznosabbak 's legárthatóbbak őneki, körülfogja, 's így azok vagy elvesztik helyeiket, vagy csatára kelnek. Mert Bocchus gyakor ízben külde hozzá, hogy ő ahítja a' Római Nép' barátságát; ne tartson semmit bántásitól. Színlelte légyen-e ezt, hogy véletlenül több erővel eshessék neki; vagy mivel ingó elméje békét, hadat cserélgetni megszokott: nem igen tudhatni.

LXXXVIII. Márius, mint eltökélé vala, megtámadja a' városokat 's erősített helyeket, 's némellyikét erővel, némellyikét fenyegetésekkel, egynémellyiket ígéretek által szedi, foglalja. Elsőben a' könnyebbeket tá-

madja meg, várván hogy Jugurtha segédjére lesz az övéinek, 's így keze' ügyébe kerül; de látván hogy az távolyog 's egyéb dolgok körül szorgoskodik, idejének nézte nagyobbakat és nehezebbeket kezdeni. A' temérdek puszták közt vala egy nagy és tehetős város, neve Capsa, mellyet mint hírlelik, a' Libys Hercules alkotott. Lakóji Jugurtha alatt mentek valának minden adótól, szelíd kormány alatt éltek, 's e' nézve hívek hozzá; védve megtámadójik ellen nem egyedül kőfalaik, fegyvereik, lakójik, 's leginkább kietlenségeik által. Mert azon kivül a' mi legközelebb fekvék a' városhoz, minden egyéb puszta, műveletlen, szűkölködő vízben, 's tele kígyókkal, kiknek dühöket, mint minden vadakét, neveli az élelem' nemléte, 's mérges természetök inkább gyúlad szomj, mint bár mi egyéb által. Máriust szertelen vágy szállotta meg elfogni a' várost, mind mivel hasznos lehete a' hadban, mind mivel megvétele nehéz volt. Aztán Metellusra nagy fényt vona Thálának megvétele, melly fekte 's bástyáji által ehhez nem hasonlatlan; csak hogy annak, nem messze kerítéseiből, nehány forrása: Capsában csak egy kút, de örök bugyogású, benn a' városban; lakosai ezen kivül esővízzel éltenek. A' víz' szűkét itt, mint Africának minden tájain, hol a' lakók, távolyabb a' tengertől, gyérebbek, annál könnyebb vala tűrni, mert Numída többére téjjel és vadhússal él; a' sót 's az iny' ingerményit nem ismeri. Étek éhét szomját csilapítja, nem nyalákságára van.

LXXXIX. A' Consul minden felől gondoskodik; de, mint hiszem, mindenek-felett az Istenekben vetette reményét; mert ész és okosság annyi nehézség ellen keveset tehete. Nem vala gabonája, mert a' Numída inkább szereti földjeit felétetni mind felszántatni, 's a' mi termett, mind azt Jugurtha összevételé, erősségeibe hordatá, 's a'

táj a' meleg nyárban ki vala aszva, 's minden növevény nélkül állt. Valamit azomban lehetett, mind azt nagy gonddal megtette; a' mi marhát a' múlt napokban zsákmányolottak, segédlovagjaival kísérteti; Al-Vezérét Aulus Mánliust könnyedszer lovasival Láris városiglan, hol hadi-tárja 's elesége, előre küldi; kevés napok alatt, mentében zsákmányolgatva, ő maga is ottan leszen. Így, szándékit titkolgatva, Tána folyáshoz elér.

XC. Menése alatt hadának naponként marhákat osztata ki, századok és csapatok szerint, egyenlő számban; 's meghagyá hogy a' bőrökből tömlők készüljenek. Így a' gabona' szűkén is enyhíthete, 's azt szerzé meg eggyszermind, senkitől nem gyanítva mi végett, minek hasznát látandja. Hatod napra elérvén a' folyamhoz, készen állának a' tömlők, 's nagy számban. Itt sietve körül árkoltatja táborát, étket vétet katonájival; parancsolja, légyenek készen; napszálltakor indulni fognak; málhájikat hagyják hátra; magok és barmaik csak vízzel rakodjanak. Eljővén ideje, kikél táborából, 's egész éjjel űzvén útját, megszáll. Azt teszi a' következőn is. Végre az harmadikon, még sokkal napkölte előtt, halmos helyre ér, Capsától kétezer lépésnyire, 's ott minden zaj nélkül megállapodik. De hajnalodván, midőn a' semmi veszélyt nem gyanító Numídák a' városból kifelé szállongának, egész lovagságát 's gyorsabb gyalogjait hirtelen Capsa alá futtatja, elfoglaltatja a' kapukat, maga utánok indúl, 's katonájit minden erőszaktól eltiltja. Mit látván a' városiak, a' váratlan csapás, a' szertelen réműlés, az ijesztő veszély, 's hogy a' lakosok' nagy része a' mezőn ellenjök' kezébe esett, őket arra kényszeríté, hogy magokat adnák fel. A' város felpörzsöltetett, serdültjei leszabdaltattak, minden egyéb eladatott, a' zsákmány a' katonaságnak kiosztatott. E' szörnyüség, ellené-

re a' hadak' törvényeinek, nem a' Consul' fösvénysége, nem fene lelke miatt történt, hanem mivel a' hely Jugurthának alkalmas volt, a' hozzá-férés nekünk terhes; lakóji változók, habzók, hitlenek, jótét és tartalék által nem fékezhetők.

XCI. Márius vesztesége nélkül tévén az övéinek illy szertelen tettet, nagy és híres már előbb is, most még nagyobb, még híresebb leve; vaktában tett hagyásai bölcseknek vétetének. Katonasága, a' szelíd fenyítékben tartott, a' zsákmányok által gazdaggá tett, égiglen magasztolják; ellenségei rettegik mint halandónál nagyobbat; barátjai 's ellenei úgy hiszik, hogy vagy lélek van benne isteni, vagy előtte mindent mennyei sugallatok jövendőlnek. Felbátorodván most dolgainak szerencsés végezésén, más városok alá megyen; nehányat, bár tarták magokat, elfoglal, másokat, a' számra többeket, mellyeknek lakosai, hallván mi történe Capsával, megszaladtak, tűzzel emészti el; zokogás, vérontás mindenfelé. Minekutána így sok helyeket, 's többére véretlenűl, megveve, egyéb dolgokhoz lát, nem annyira sullyoshoz mint Capsánál, de itten is nehézhez. Mert nem messze a' Mulucha' vizétől, melly a' Jugurtha' birtokait és a' Bocchusét széllyel választja, a' tér' közepén eggy szirthegy kél, eléggé tágas hogy rajta kisded erősség elférjen; szörnyű magasságú, eggy szűk ösvénykével; oldalait természet tevé meredekké, mintha mű és mesterség faragták volna. Itt tartatának a' Király' kincsei, 's Márius az helyt minden erejével törekedék megvenni. Azomban dolgait inkább segélé szerencse mint tanács. A' váracskában ember és fegyver elég, gabonája bőven, úgy vízforrása is. Töltések, tornyok, 's egyéb hadi szerek itt haszontalanok; ösvénye fel a' várba igen keskeny, 's jobbra balra meredek.

Ostromernyők hozzá igen nagy veszéllyel és még is siker nélkűl közelítettek volna; mert ha a' munka ment is már, tűz és kövek mindent összerontottak. A' katonaság sem meg nem állhata a' dolgozók előtt, a' hely' darabossága miatt, sem az ernyők alatt rettegések nélkűl munkáját nem űzheté; a' legmerészebbek elhullottak, vagy sebet kaptak; a' többinek nött félelme.

XCII. Márius hijába vesztegetvén el sok munkáját és napjait, aggódva forgatá elméjében, elálljon-e szándékától, vagy talán várja szerencséjét, melly dolgain már gyakorta önkényt teve. Midőn éjjel nappal ezen tünődik, történetből eggy Ligus, közembere a' segédcsapatoknak, kiment vala a' táborból, vizet keresni, nem épen messzére a' vár' azon oldalához, melly elfordúlt a' viaskodóktól. Ott csigákat sejte csúszkálni a' szirteken. Ezekben itt eggyet, amott másikat, tovább többeket is felszödvén, keresgetései közben csaknem a' tetőre ére fel; hol mivel senkit nem lele, az emberi elme' viszketege szerint, kedve jött, körülnézni a' nem ismért helyeket. Történetből itt eggy izmos tölgy nőtt vala ki a' sziklából, elgörbűlve kisség, de ismét fölfelé tolakodva, merre a' szülő természet mindent húz. A' Ligus itten majd ágakra kapaszkodik, majd a' szirt' csúcsaira hág, a' kisded vár' térét kiszemléli, mert a' Numídák mind a' küzdőknek voltanak fordúlva. Kikémlelvén így valaminek majd haznát vehetné, a' merre felkapaszkodott, ugyanarra leereszködék, 's nem vaktában már, mint midőn fellépdese, hanem mindent megtapogatva. 'S most mégyen Máriushoz; beszéli mi történt, kéri, hogy a' merre ő járt, a' várat támadja meg, 's felajánlja magát veszérűl a' veszélyes menetelre. Márius nehányat embereiből a' Ligussal kiküld, megtekintetni a' mivel bíztattaték, 's azok, ki mint bátrabb vagy félénkebb, a' dolgot a' sze-

rint könnyűnek vagy nehéznek mondják. A' Consul' lelke azomban bízni kezd. Trombitásai 's kürtösei közzül tehát kiszemeli a' legmerészebbeket, 's melléjek védelműl négy századost rendel, 's meghagyja nekik, járnának mindenben a' Ligus' akaratján. Dolgaik' kivitelére a' más napot rendeli.

XCIII. Eljövén a' kiszabott idő, 's készen lévén minden a' mi kivántatott, az helyre kimennek. A' századok' igazgatóji megváltoztaták öltözeteiket és a' fegyvert, hogyan vezetőjök hagyá, 's meztelen fővel és lábbal mentek, hogy látás 's kapaszkodás könnyebb légyen. Kardjokat, pajzsokat hátaikon vivék, 's pajzsok bőr, mint a' Numídáké, mert az kevésbé nehéz, és hogy összeütődvén ne csattogjanak. Az előlhágdosó Ligus a' sziklákat, és hahol a' korosb gyökér kinyúl vala, körülkerítette hurokkal, hogy emelködések könnyűbb legyen, 's kezeknél fogva vonta maga után a' kik a' szédítö mászásban félni kezdettek. Hol a' menés bajosb leve, elhagyatá velek fegyvereiket, 's felvette 's vitte utánok; hol a' lépés nem látszék bátorságosnak, azt ő hágá meg legelőbb; felméne, meg' lejöve; ollykor kitért nekik, így nevelgöté kedvöket. Végre kifáradván a' nehéz mászásban, az itt puszta várban vannak, mert az ott lakók az ellent ácsorogták, mint a' múlt napokban. Márius értvén a' jelengetésekből hogy a' Ligus jól végezé dolgát, bátor katonájit egész nap munkában tartá, buzdítja őket, az ernyők alól maga is előlép, a' teknősökkel verdesteti a' falat, 's a' várbelieket álgyúji, nyilásai, parittyásai által rettegteti. De a' Numídák, gyakor ízben felforgatván 's felégetvén már ernyőinket, nem keresének menedéket a' bástyák megett, hanem éjjel nappal kerítéseik előtt járdosának, a' Rómaiakat szitkokkal illették, Máriust dőrének kiáltozták, vitézeinket bilincseikkel fenye-

gették, szerencséjökben szilajkodtak. Azonban míg Rómaiak és Numídák egész elkeseredéssel harczolnak, győzödelemért 's dicsőségért, az eggyik fényért a' másik megmaradhatásért, hátúl eggyszerre riadnak meg a' trombiták. Legelébb az ácsorgás végett előtolakodott asszonyok és gyermekek futnak, aztán a' kik legközelébb álltak a' kerítéshez, végre minden, a' ki fegyveres vagy nem az. A' mieink még több tűzzel nyomakodnak elő, szórják, döntik ellenjeiket, hagyják a' sebhedteket, gázolnak az elholtakon, vetélkedve egymás közt a' dicsőségen a' falakra felszöknek; csak eggynek sem jut rablás eszébe. Máriusnak a' Szerencse igazítván meg vakmerőségét, neki még hibája is dicsőséget hoza.

XCIV. Míg itt ezek történnek, a' Quaestor Lúcius Sulla számos lovagsággal jöve a' táborhoz, mert őtet Márius, kiállítani Látiumban és a' társnépeknél a' legénységet, Rómában hagyta volt. E' nagy férfiúra emlékeztetvén az hely, illőnek látom szólani valamit tulajdonai 's élte felől, kivált hogy Lúcius Siseuna, ámbár előadásit több gonddal és hívebben tötte mint mind azok, kik az akkori dolgokat írák, a' mint ugyan nekem látszik, eléggé szabad ajakkal nem szólott. Ez patrícius nemből vötte eredetét, de olly házból, mellynek eggykori ragyogása elejinek renyheségök által csaknem egészen kialudott. Eggyeránt jártas Görögök' és Rómaiak' írásaikban, lelke magas, nagy kedvelője az örömnek, de a' dicsőségnek még nagyobb. Gyönyöriben dőzsölgő, de gyönyör soha nem vonta el munkától. Csak a' nővételben bánhatott volt becsületesebben magával. Hatalmas szólnok, tötteiben fortélyos és ravasz, társalkodásaiban szelíd. Elméje födözni a' mit forala a' hihetlenségig mély; pazar mindenben, 's pénzben leginkább. Polgári győzödelme előtt nem vala soha senki szerencsésebb mint ő,

de szerencséje soha sem haladta meg nagy lelkét, 's nem lehete tudni, szerencsésebb volt-e, vagy lelkesebb. Miket későbbed követe el, mondani, nem tudom, átaljam-e, resteljem-e.

XCV. Sulla megérkezvén, a' mint említém, Africában és a' Márius' táboránál, bátor eddigelé a' hadak' munkájiban egészen járatlan vala, de rövid idő alatt ügyesebbé lőn minden másoknál. Katonájival szelíden bánt, szeretett adni, sokaknak mert kértek tőle, sokaknak önkényt; de mástól venni nem szerete, és ha vett inkább sietett visszaszolgálni, mint mások visszafizetni a' kölcsönt. A' mit ada, meg nem kíváná; azt akará inkább, hogy neki minden tartozzék. Hol komoly kedvvel, hol enyelgve, a' legalacsonyabbhoz is lebocsátkozék; köztök forga menéseikben, munkájikban, őrjeikben. A' mit kaján negéd szeret tenni, Consulának 's társainak nem marczonglotta neveiket. Csak fejben és szívben nem tűre elsőbbet magánál, minden másokat maga megett hagya. E' tulajdonai által Márius és a' sereg előtt kevés idő alatt felette kedvessé leve.

XCVI. Jugurtha elvesztvén Capsát 's egyéb erős, alkalmas városait 's pénze' nagy részét, izen Bocchusnak, siessen Numídiába vezetni népeit; jelen az idő összekapni a' köz ellennel. De midőn ezt késelgeni látja, 's habozni béke és had közt, mit már előbb is cselekvék, meghittjeit nagy adományokkal nyeri meg, 's a' Királynak igéretet tészen, hogy ha Numídiából kiűzhetik a' Rómaiakat, 's birtoka' megcsonkulása nélkül végezhetik be a' háborút, országa' harmadát néki fogja hagyni. Megszédítve ezen ajánlás által, Bocchus temérdek sokasággal jő; a' két sereg eggyé lesz, 's Máriust, ki már telelőjébe vonta magát, megtámadják. Már estve

vala, de a' két Király abban hitte el magát, hogy ha vesztenének, a' setét éj védelmökre lesz; ha győznek, az ismért táj nem fog vonni bajt reájok: igen azoknak, akár nyernek, akár vösztenek. 'S midőn megjöve Máriushoz az hír hogy közelgenek; jelen valának magok is; 's előbb mint a' sereg kiállhata, bútorait felszödheté, a' jelt, parancsot neki kiadhaták, a' Mauretániai 's Gaetúliai lovasság, nem csatarendben, nem ütközeti sorokban, hanem foltonként, a' hogyan kit történet gombolyíta össze, a' mieinkre omlanak. Ezek megrettennek a' váratlan támadáson, de nem felejtve vitézségöket, fegyvert kapnak, védik elkésettjeiket, sokan lóra szöknek 's vágtatnak az ellen' elébe. A' tusa inkább hasonlított haramiák' rohanásához mint hadi vereködéshez. Gyalog, lovag zászlójik nélkül keverödnek össze; itt bevágják magokat, ott mészárlanak; eggy derék csapatunkat, melly keményen viselé magát, hátúlról keríték be; nem ótta eléggé sem fegyver sem merész lélek, mert amazok számosabbak 's mindenfelé ki valának foszolva. Végre a' mieink, újak és régibbek, 's azok követve ezek' példáját, a' mint kit hely 's történet eggybe hajta, karimát csinálnak, 's így minden oldalaik felől födve, védve, az ellen' nyomúlását kiállhaták.

XCVII. Márius e' rettenétes esetben is úgy vala el nem ijedt, meg nem csüggedett lélekkel mint mindég; sőt foltjával, mellyet inkább szöde a' legvitézebbek mint a' legkedveltebbek közzül, bényargalá az helyt, segélyére költ a' nyomottaknak, néki-csapott a' hol az ellen összetömúlve legerősebben állt; és mivel a' zavarban, zajban serge nem hallhatá szavát, kezével integete harczolójinak. 'S már lefolyt vala a' nap, de a' két Király' hada még sem tágított, sőt mivel az éjt magoknak látá inkább kedvezni, mint Jugurtha parancsolta vala, most még

hevesebben űzék munkájokat. Ekkor Márius használni akarván az hely' fektét, hogy az övéinek légyen hova vonni meg magokat, két közel halmot elfoglal. Eggyikének, melly szűkebb vala mint hogy rajta tábort lehessen fogni, bő bugyógású forrása volt; másika alkalmas helyt adni a' seregnek, 's mivel emeletes 's oldala meredek, nem kívána sok munkát. Parancsol tehát Sullának, hogy az éjt lovagjaival töltse a' víz mellett; maga az elszórtakat, míg elszórva volt az ellenhad is, eggybe gyüjti, 's velek, sebes lépdelésben, az halomra felhágtat. A' két Király, elijed az hely' nehéz voltától, 's a' vereködést abba hagyja. Elszóródni azomban katonájikat nem engedik, hanem a' két halmot körülfogják, 's rend nélkül meg tölepödnek. A' vad nép sűrű tüzeket gyújtva, szokásaként tombolások 's kurjongások közt tölti az éj' nagyobb részét, 's két Vezérök délczegen győztesnek tartá magát, mert meg nem futamlott. A' miéink sötét de tetősb állásaikból láták, ellenjök mit mivel, 's az nekik nagy buzdításúl vala.

XCVIII. Márius erősen föléledve az ellenfél' bátorságán, katonájit csendesen hagyja lenni, 's szokásunk ellen az őrök' kiáltásaikat is eltiltja. De közelítvén az hajnal, midőn azok végre, ellankadván szenderedni kezdettek, őreivel, 's a' csapatok', osztályok', légiók' trombitásival hirtelen és eggyszerre jelt fuvat; katonáji sikoltanak, 's omlanak ki a' kapukon. Maurus és Gaetúlus a' nem várt, nem értett zajra felriadnak; sem futni nem tudnak, sem fegyvert fogni, sem tenni vagy kezdeni valamit; e' lárma, ez ordítás közt, nem lelvén semmiben segélyt, nyomva a' mieinktől, e' zavarban, e' félelemben, tompa csábúlás fogta el. Általjában meg valának verve, szalasztva. Zászlójikat, fegyvereiket csaknem mind elfogánk, 's ők e' vereködés-

ben nagyobb számban hulltak el mint mind eddig; mert iramlásokat álom és ijedség gátlák.

XCVIX. Márius immost, a' hogyan akart vala, telelőbe indúl, mit az eleség miatt, tölteni a' tengerszéleken kívánt. Győzelme nem tötte gondatlanná, elhitté; sőt, mintha előtte állana mindég az ellenhad, négyszögü rendekben folytatta menéseit. Sulla, lovagjaival, a' jobb szárny mellett, a' balnál gyalogjaival Aulus Manlius igazgata, 's a' Ligus csapattal azonfelül. Előlre, hátra Tribúnusait állítá, a' könnyed lovagok mellé. Szökevényei, kiknek legkevésb böcsök nála, minthogy ismerék a' tájt, ellenjei' mozgását kímélgeté. Túl mind ezen, mitha semmit nem rendelt volna el, maga láta mindenhez, jelen vala mindenütt; dicsére, dorgála a' mint ez 's az érdemlé; maga mindég fegyverben, mindég készen; hogy úgy légyenek emberei is, szorosan kívánta meg. 'S a' mi gonddal menésiben volt, úgy volt táboriban is; őröknek a' kapukhoz a' legiók' csapatit, a' tábor' elébe a' segédlovasságot állítá ki, ezeken kivül másokat az erősségek' árkai mellé. Körüljárá az őröket, nem bízatlankodva, hogy téve van-e a' mit parancsolt, hanem inkább hogy a' katona viselje örömmel az Imperátorával közös terhet. Hadait a' háborúnak ez és egyéb idejében inkább fenyítgeté gyalázat' rettegése mint büntetés' félelme által. Ezt sokan kedvvadászatból mondották történtnek; de mások onnan, hogy ő örömeit gyermeksége olta tűrésben, kemény munkában találta, a' mit mások nyomorúságnak neveznek. Csakhogy a' hon' dolgai így szintén olly jól mentenek, mintha embereit sanyárú fenyítékben tartá vala.

C. Végre negyedik nap, közel már Cirtához, eggyszerre jőnek sietve mindenfelől a' kémek, 's az jele volt

hogy az ellen közelít. De minthogy nem eggyfelől jöttek, ez innen, onnan az, 's mindenik azon jelentéssel; a' Consul, nem határozhatván el magát, melly állást végyen, a' renden nem változtat, 's elkészülve várja ellenjét. Jugurthának így meg vala játszva reménye, mert ő négy csapatokra osztotta fel hadát, hogy eggyike ezeknek a' mieinket hátúlról keríthesse bé. Legelőbb Sullára öklelének. Az néki-bátorítja embereit, 's szorosan összetömúlt lovag-csapatjaival a' Maurusokra ömlik; a' veszteg hagyottak védik magokat a' távolyról jövő nyilak ellen, 's szabdalják haki kezökbe jő. Így harczolgatván a' lovasok, Bocchus a' maga gyalogjaival, kiket fija Volux vezetett; ezek elkésvén utjokban, jelen nem valának az utolsó vereködésben; a' mi vég csoportinkat megtámadják. Márius az elsők közt harczolt, mert ott Jugurtha legtöbb népével. Ez hírt vevén hogy Bocchus megérkezett, hirtelen kevesed magával a' mi gyalogjainkhoz fordúl, 's ott latínúl, mert azt beszélni megtanúlta Numántia alatt, elkiáltja magát; hogy a' mieink hasztalanúl harczolnak; ő épen most maga szabá le Máriust; 's mutatá vérmázolta kardját, mellyet egggy vitézűl leszabott gyalogunk' vére fent vala be. A' tett' képzeletére katonáink elborzadának, bár a' hírt nem hivék: ellenben a' vad nép lelket kap, 's hevesebben esik a' megriadtaknak. 'S ezek már közel valának megfutamlani, midőn Sulla, megszalasztván a' kikkel harczolt, oldalt a' Maurusoknak fordúl. Bocchus azonnal visszavoná magát. Jugurtha gyámolítani akarja az övéit, 's magát a' már-már megnyert győzödelem' birtokában fenntartani; de körülkerítve a' mieinktől, jobbra balra mindent levág, dárdáink elől félre-hajlong, 's úgy egyedül magában elillant. 'S mostan, Márius megfutamtatván az ellenség' lovagjait, se-

gélyére kél az övéink, kiket bajban hallott lenni. Végre az ellenség mindenütt verve van. 'S ekkor vala rettenetes a' látvány az elhagyott mezőn: kergetés, futás, vágás, fogás; ló, ember hullva; sebében sok sem menni nem tud, sem vesztegleni; emelködik 's összeroggyan. Valamerre szem lát, tele minden karddal, nyillal, holtakkal, 's alattok elázva vértől a' föld.

CI. Márius, leterítvén így ellenségét, most Cirtához ére, hova már régen szándékozott. Oda, öt napra azután hogy a' vadak másodszor harczoltak rosszúl, követek jövének, kérni a' Consult, Királyok' nevében hogy hozzá küldené két meghittjét, kikkel ő a' maga 's a' Római Nép' java eránt értekezhessék. Az legott indítja Lúcius Sullát és Aulus Mánliust. Ezek híva valának ugyan, de magok akarák kezdeni a' beszédet, hogy meghajthassák szívét, ha idegenkednék, 's inkább gyúlasszák, ha talán békét óhajt. Ekkor a' kinek, ékes beszédére, nem korára nézve, engedé Mánlius az elsőséget, Sulla, így tötte előadását: „Bocchus Király! öröm nekünk látni hogy téged megintének az Istenek, inkább akarni békét mint háborút, és hogy te, tiszteletes férfiu, magadat ama' gyaláztatos' szövetsége által szűnj meg végre bepiszkolni, 's így bennünket ne kényszeríts, üldözni téged tévedesed, mint azt gonoszsága miatt. Rómának, míg midőn szűk vala is állapotja, inkább volt kedve barátokat szerzeni mint szolgákat; jobbnak látta szabadokon uralkodni mint kényszerítetteken. Néked nem lehet kedvesb semmi barátság, nem eggy is inkább szolgálatos, mint a' miénk; eggyért mivel távoly fekvén tőled, nem leszen alkalmunk bántani tégedet, szolgálatodra lennünk pedig annyi, mintha közel volnánk; aztán mivel függőink nekünk sokan vannak, barátunk nekünk mint minden másoknak, sok soha nincs. És vajha néked az

tetszék vala mindég a' mi most! úgy Románák Népétől több jót vevél vala mint a' mi rosszat tőle szenvedél. De mivel ember' dolgait többére történet igazgatja, 's ennek veled mind haragunkat tetszék éreztetni, mind barátságunkat; most, midőn az engedi, láss dologhoz 's folytasd a' mit jól kezdettél. Sok alkalmod van, helyre hozni botlásodat. Kivált azt ereszd igen mélyen szívedbe, hogy a' Római Nép magát jóakaratban meggyőzetni senki által nem engedi; fegyverrel mit tehet, tapasztolád." Ezekre Bocchus szelíd nyugalomban, 's mentve rövid szóval tévedését: „Fegyverhez ő nem ellenséges indúlattal nyúla, hanem hogy védje országát; mert a' melly részéből Numídiának Jugurthát kiverte volt, az övé lőn a' hadak' törvénye szerint 's Máriusnak dúlásit elnéznie nem lehetett. Hogy követei, kiket Rómába küldött, eltolattak a' barátság' kötésétől. De a' multakról hallgat, és ha nem ellenzi Márius, újra elküld a' Tanácshoz." Az neki nem ellenztetett. De hívei elfordíták elméjét; mert Jugurtha, megértvén hogy Sulla és Albínus Bocchusnál vannak, rettegve a' mi forraltatik, azokat megnyeré adományaival.

CII. Márius téli szállásba rakván népét, könnyed csapatjaival 's lovassága' eggy részével puszta tájakra indúl, ostrom alá venni azon királyi erősséget, hova Jugurtha minden szököttjeit őrizetül rakta le. Bocchus akkor, vagy meggondolva a' mi vele két csatában történt, vagy megintve el nem csábított híveitől, baráti közzül, kiknek ismeré mind ragaszkodásokat, mind elméjök' jelességét, ötöt kiválaszt, 's Máriushoz indítja, 's ha talán ennek úgy tetszend, Rómába is; 's felhatalmozza megkötni az alkut, 's a' háborúnak, bár mi áron, véget vetni. Azok késedelem nélkül megindúlnak a' Rómaiak' telelője felé; de Gaetúlus zsiványoktól támad-

tatva meg menésökben, remegve 's dísz nélkül áltfut nak Sullához, kit az ostromra indúlt Consul Praetor gyanánt hagya sergénél. Sulla őket nem elpártolt ide genekként fogadá, noha csak azt érdemlették, hanem figyelemmel 's gondosan; 's innen ők a' hírt hogy a' Rómaiak hitetlenek, hazugnak ismerék, 's Sullát, sok szívességeiért, barátjoknak. Mert még akkor nem vala nagy divatban hogy az emberek pénzen vásárolgassanak barátságot, 's adakozónak csak az tartatott, a' ki szíves vala eggyszersmind; az adás szeretés' bizonyítása volt. Jelentik tehát a' Quaestornak, mi végett küldettek légyen; kérik, légyen tanácslójok, pártfogójok; királyok' hűségét, nagyságát, és valami annak javára 's a' barátság' megnyerésére szolgálható, emelgetik. Sulla mindent igér, 's megtanítván őket, hogy Márius előtt, és aztán a' Tanácsnál, mit mondjanak, a' követek a' Consul' visszaérkezését minteggy negyven napig várják.

CIII. Márius, nem végezvén dolgát, melly miatt, kiment, Cirtába visszatére, 's hallván hogy követek várják, hívatja őket, úgy Sullát, 's Uticából Belliénus Praetort, 's a' Senátori-renduéket mindenhonnan, hogy hallják Bocchusnak izenetét. A' követeknek megengedtetik a' menés Rómába, 's ezek azomban fegyvernyugtot kérnek. Sulla és a' többség hajlik rá; némellyek szilajkodnak, feledve az emberiség' viszontagságát, a' változót, állhatatlant, visszafordulni szeretőt. A' Maurusok mindent megnyernek; 's hárma indúl Rómába Cnéjus Octávius Rúfussal, ki, Quaestor azon időben, Africába pénzt hozott. Ketteje királyához tér vissza. Bocchus örömmel értette tőlök mind a' többit, mind különösen azt, hogy Sulla velek figyelemmel bánt. Követeinek, kik megvallák királyok' botlását, és hogy azt a' Jugurtha' vétkei tévesztették el, de a' ki most frigyért, ba

rátságért könyörög, a' városban e' felelet adatik: „Rómának Tanácsa és Népe jóakaratot és bántást feledni nem szokott. Bocchust a' mi illeti: bűne, mivel megbánta, megbocsátatik; frigy, barátság meglesz, ha érdemlendi."

CIV. Bocchus, vévén a' feleletet, levélben kéré meg Máriust, küldené hozzá Sullát, kinek eggyet-értésével dolgai eránt végezhessen. Ez indúl, kísérve gyalog és lovag csapatok, Baleárisi parittyások, nyilasok, és Pelignumi könnyed fegyverű osztály által, hogy menésök gyorsabb lehessen; mert ezeknek fegyvereik által az ellenség' nyilaitól, mik vékonyabbak, eléggé valának védve. Útjoknak ötödik napján Bocchusnak fija Volux eggyszerre láttatja magát, róna mezőn, nem több mint ezer lovagival, kik, mivel rend nélkül menének, 's elelválva egymástól, Sullának és a' többieknek számosabbak is tetszettek a' valónál, 's a' félelmet is támasztá, hogy rájok ellenségi szándékkal jöhetnek. Ezokáért mindenki készen tartja magát, fegyvert ragad, éleszti lelkét: félelmök nem nagy, nagyobb a' remény, mert ők győztek, 's azok ellen, kiket sok ízben győztek le. A' kémlelni küldött lovagok azomban hozzák a' hírt, hogy amazoknál, 's a' dolog nem vala külömben, minden csendes.

CV. Volux érkezik, 's szól a' Quaestorral, hogy őt atyja küldi tiszteletűl és védelem végett. Igy az nap és a' melly következék, tartalék nélkül mennek eggyütt. Tovább meg tölepödének, mert már leszállott az estvély, a' Maurus szalad Sullához, hogy a' kémektől vett hírek szerint Jugurtha távoly épen nincs; kéri, rimánykodik, hogy velo éjjel és titokban, iramoljon. Ez büszke lélekkel válaszol: őt az annyiszor megvert Numída el nem rettentheti, bizik katonáji' vitézségéhez; bár bizonyos veszély várja, készebb helyben

maradni mint elárúlni a' kiket vezérel, és gyalázatos szaladással tartani fenn életét, mit nem bírhat örökké, és a' mit eggy betegség, 's talán igen is korán, elolthat. Egyébaránt tanácsát, hogy éjszaka menjenek tovább javalja; parancsol, hogy katonáji falatozzanak, hogy a' táborban rakjanak sürü tűzeket, hogy első őrváltás után csendesen indúljanak. El valának fáradva egész éjjel menvén, 's Sulla napköltekor táborba szállott, 's íme érkeznek a' Maurus kémek, hozzák a' hírt, hogy Jugurtha előttök mintegy kétezer lepésnyire megtölepödött. A' mieinket ekkor lepé meg ijedelem. Megcsaltaknak vélék magokat Volux által, és hogy itt kelepczébe vannak kerítve, 's némellyek felkiáltának, hogy az álnok töttet karddal szükség megbosszúlni, hogy a' szörnyü gonosz büntetlenül nem maradhat.

CVI. Sulla is azt gyanítá ugyan, de a' Maurustól minden bántást eltilt. Buzdítja embereit, légyenek erős lélekkel; kevesen eddig 's nem eggyszer küzdöttek szerencsésen sokak ellen; minél kevésbé kímélendik magokat, annál inkább nem éri veszély; fegyveres kéznek fegyvertelen lábtól szégyen segédet kérni, szégyen testünk' vak és meztelen felét ijedségből ellenségnek fordítani. Ekkor Voluxot, ki ellenek árúlást forral, bosszúra kiáltván Bocchusnak hitetlensége miatt a' nagy Jupitert, elparancsolja táborától. Ez sírva könyörg, ne hünne affelét; álnokságból itt semmi nem történt; inkább azt gyaníthatni hogy a' fortélyos Jugurtha kikémlelé jövésöket. Különben az, minthogy sem serge nagy, 's minden ereje az ő atyjában áll, 's ő jelen van, merni semmit nem fog. Mire nézve neki ugyan legjobbnak látszanék, bátran menni keresztül a' Jugurtha' táborán; ő kész a' maga Maurusait akár előre küldeni, akár hátra hagyni, 's menni Sullának oldala mellett

fog. A' tanács, nem lévén jobb, elfogadtatott, 's legottan indúlnak. Véletlenűl történvén megjelenésök, 's Jugurtha ingván 's kétesködvén, bántás nélkül érnek által. Kevés napok múlva eljutnak a' hova igyekeztek.

CVII. Bocchusnál valamelly Aspár nevü Numída nagy kedvességben állott. Jugurtha ezt, hírt vévén Sullának meghívatása felől, ide küldötte, hogy a' millyen fortélyos vala, tapogassa ki, Bocchus miket forral. De Bocchus előtt különösen kedves vala Dabár is, fija Massugradának, a' Massinissa' ágából, anyjára mindazáital egyenetlen, mivel atyja ágyastól erede, elméjének sok jelességiért. Bocchus ezt sok alkalmakban hajlónak tapasztolván a' Rómaiakhoz, általa sietve izen Sullának, hogy ő a' Római Nép' akaratját teljesíteni kész; beszélésökre válasszon napot, helyet, időt; valamit végezni fognak, mind az neki kedves lészen; Jugurthának követeitől ne tartson; annak jelenlétében kevésb gyanúval fognak dolgaik eránt végezhetni, különben ki nem kerűlhetné fortélyait. De előttem bizonyossággal vagyon tudva, hogy Bocchus Király inkább tartóztatá Poenus álnokságból, mint a' miket szinlel vala, béke' reményével mind a' Rómaiakat mind a' Numídákat, és hogy sok ideig habzott, Jugurthát árúlja-e el nekünk, vagy Sullát ennek. Kénye ellenünk szóla, félelme mellettünk.

CVIII. Sulla felel: ő Aspár előtt keveset fog szólani; igen titkon, kevesek vagy senki előtt. Eggyszersmind megtanítja, hogy ennek melly választ adjon; hogy ő megtudni küldetett a' Consultól, ha Bocchus békét kíván-e, vagy háborút. Erre a' Király, a' mint Sulla akará: jönne tíz nap múlva; még nem határozta el magát; felelni akkor fog. Akkor mindketten táboraikba

térnek. De eltelvén a' nap' nagyobb része, Bocchus titkon szólítja Sullát, 's ez és az viszik biztos tolmácsaikat. Azonfelül a' közbenjáró Dabár; feddtelen férfiu, 's kedves mind kettőjöknek. A' Király kezdé a' szót:

CIX. „Soha nem hittem én történhetőnek, hogy én legtehetősb, legnagyobb Király e' földeken és a' kiket valaha ismertem, magányosnak tartozhassam. És valóban, Sulla, minekelőtte téged láttalak, soknak mivel kére, soknak önkényt, én nyujtottam segédet, magam senkiére nem szorultam. E' változáson, melly felett más bánkódni fogna, én örvendek; kedves lesz nékem mindenha hogy barátságodra szorúltam; lelkem ennél böcsösbet semmit nem ismér. Kívánd bizonyságát; kivánj fegyvert, katonát, pénzt, és valamit szíved ahít, 's vedd azt, használd azt, 's ne hidd soha hogy jótéteid vissza vagynak fizetve; hálám meglankadni soha nem fog, és míg valamit tehetek, tőlem hijába semmit nem kívánhatsz. Mert én úgy hiszem hogy Királynak kevésb szégyen fegyverben mint nagylelkűségben győzetni meg. Már a' mi honod' dolgait illeti, mellynek ide képviselője jövél, halld röviden. Hadat én Róma ellen nem kezdettem, 's a' melly kezdetett, én nem akartam; határimat védém fegyver ellen fegyverrel. Felhagyok vele mivel néktek úgy tetszik, viseljetek Jugurthával, mint akarjátok. A' Mulucha' vizén, melly engem Micipsától elválaszta, által nem lépek, sem hogy Jugurtha hágja által, tűrni nem fogom. Hamit túl ezeken kívánandasz, méltót hozzám és tihozzátok, nem fogod tenni hijába."

CX. Sulla ezekre rövid szóval, és szerényen; hosszan arra, a' mi a' köz ügyet és a' békét illeti: „Rómának Tanácsa és Népe, a' mit Bocchus ígér, annak

győzvén fegyvere, köszönetűl venni nem fogja; neki tenni ollyat illik, a' mi inkább látszhassék téve Rómáért mint magáért. Arra kész az alkalom, mert Jugurtha kezében van, kit ha nekik általadand, ezek akkor fognak aztán eránta sokkal tartozni; barátság, frígy, 's a' mi részt Numídiából óhajt, eggyszerre meglesznek." Bocchus előbb vonogatja magát, hogy Jugurtha neki rokona, veje; hogy ők frígyben állanak; tart, nehogy inogván hitében, népe' szeretetét elveszítse; az kedveli Jugurthát, a' Rómaiakat gyűlöli. Kifárasztva Sullának kérelmei által végre hedvezve felel, 's teljesíteni ígéri kívánságait. 'S most értekeznek, hogy béke' reménye által az azt ahító 's hadba únt Jugurthát mint altathatnák el. Megszővén a' cselt, elválnak.

CXI. Bocchus más nap hívatja Aspárt, Jugurthának követét. Dabár úgy értette hogy illő feltétek alatt megszűnhet a' háború; tanúlja ki tehát Királya' tetszését. Ez örömmel tér annak táborába. Vévén ott akaratját, nyolcz nap múlva, siettetett úttal, megjelen, 's hozza Bocchusnak az izenetet: hogy Jugurtha kész teljesíteni a' mi tőle kívántatni fog; de Máriushoz keveset bízik; a' Róma' Vezérivel kötött béke eddigelé is sikeretlen vala már, és sok ízben. De ha Bocchus a' maga és az ő javát 's olly békét akar, mellynek sikerét lehessen reményleni, ejtse szerét, hogy mind hárman eggyüvé jöhessenek, mintegy a' béke eránt alkudozni, 's ottan Sullát neki adja által. Illy férfiu ha kezökben leend, a' Tanács és Nép javalani fogja a' békét, 's a' fényes rendűt, ki hűsége 's nem vétke által jutott veszélybe, kezökben hagyni nem fogja.

CXII. A' Maurus ezt sokat forgatja magában, 's végre megígéri; színre-e, vagy igazán, tudni nem igen lehet. Királyi akarat a' melly heves, olly állhatatlan, 's gyakran ellenkezik magával. Hely és idő rendeltetvén az alkudozásra, Bocchus most Sullát, majd a' Jugurtha' követét hívatja; nyájasan bánogat velek, 's mind kettejeknek azon-eggyet ígéri. Örvend ez is, az is, 's el van telve reménnyel. De azon éjszaka, melly legközelébb előzte vala meg értekezésöket, a' Maurus előhívatja barátjait, eggyszerre megváltoztatja szándékát, 's mingyárt el is ereszti. Ezer gondolatok támadtanak lelkében; arcz a' színe, teste' mozgása úgy változék mint gondolatjai, 's némasága is elárúlá keble' titkait. Végre csakugyan Sullát szólítatja elő, 's a' Numídának, a' mint ez óhajtá, kelepczéket sző. Feljővén a' nap, 's tudtára adatván hogy Jugurtha közelít, némelly meghittjeivel és a' mi Quaestorunkkal, mintegy idvezlése végett, Jugurthának elébe mégyen, hova, a' kiket kirendelt vala, elláthatának. Oda ér a' Numída is, számos meghittjeivel, 's a' végezéshez képest, fegyver nélkül. De most eggyszerre mindenfelől jel adatik, 's a' kiállítottak Jugurthának esnek. Kísérőji leszabdaltattak, maga Sullának áltadatott, 's az őt lánczba verve Máriushoz vitte el.

CXIII. Ekkorában Quintus Caepio és Marcus Manlius Vezéreink balúl harczolának a' Gallusok ellen. Félelmében egész Itália renge. A' Rómaiak ez időben úgy tarták, és azolta is úgy a' mi időnkig, hogy vitézségök előtt minden meghajlik, de hogy Gallusokkal nem dicsőségért, hanem megmaradhatásért kell küzdeniek. Híre menvén, hogy bevan végezve a' Numídiai háboru 's Ju-

gurtha kötözve hozatik Rómába, Márius Consullá választatott, bár jelen nem vala, 's tartományúl neki Gallia jutott. A' Januáriusi Kalendákon már Consul tartá fényes diadalát. Akkor benne az honnak minden ereje, reménye.

ÉP TÖREDÉKEK

RÓMAI HISTORIÁJA'

KÖNYVEIBŐL.

I.

MÁRCUS AEMÍLIUS LEPIDUS, CONSUL,

A' MAGA CZIMBORÁJIHOZ.

Szelíd jámbor lelketek, Róma' Polgárai, mi által ti minden nemzetek előtt nagyok vagytok és tiszteletesek, félelmet támaszt bennem Lúcius Sullának e' dúlongásai között. Nem hihetitek ti hogy megtehesse más, a' mit tenni ti iszonyodnátok, 's így annak hullatok kelepczéjibe, kinek minden reménye gonosz tötteiben 's hitetlenségében áll; a' ki magát egyedül akkor képzeli bátorságban, midőn a' ti rettegéstek új gonoszságra dühítette, 's addig nyomhata bennünket, hogy kiszabadúlástok felől álmodozni se merjetek. És ha végre talán feleszméltek is, tartok mindazáltal, nehogy elégnek véljétek, gátot vetni gonoszságainak, de bosszút állani elkínzásotokért nem fogtok. Fényes születésű emberek, kiknek tiszteletes őseik egészen egyébre adának példát, nem pirúlnak martalékivá tenni magokat, hogy viszont rajtatok ők uralkodhassanak; 's készek szenvedni 's elkövetnia' kettős bűnt, holott törvényink mellett szabadon lehetnének! dicső maradéki a' Brútusoknak, Aemíliusoknak, Lutátiusoknak, kik azért születtek, hogy veszítsék el a' mit nekik nagy lelkü elejik hagytanak! Mert mit védénk tehát Pyrrhus,

Hannibál, Philippus és Antónius ellen, hanem hogy személyeink 's birtokaink szabadon maradjanak, hogy senkitől ne függjünk mint a' törvényektől? 'S íme mind ezt tőlünk ez a' derék új Rómulus az szerint bírja mint ellentől szedett zsákmányokat! El nem tuda telni annyi sergeink' elhulltával, hogy Consulunk, hogy annyi fő tekintetű férfiaink vannak oda; 's most, midőn kénye szerint folynak dolgai, még iszonyúbb mint volt, holott a' szerencse megszokta enyhíteni a' legfenébbeket is. Sőt a' minek még senki nem látá példáját, ádáz lelke a' meg nem születtekre is szaba büntetést, hogy bizonyosbak légyenek hogy szenvedni mint hogy élni fognak. 'S a' vérengező, ennyi gonoszságainak közepette is félelem nélkül van, szabadon űzi szörnyü dühét, mert titeket a' rettegés, hogy még keményebb rabságba eshetnétek, tartóztat visszavenni szabadságtokat.

Keljetek fel, Róma' Polgárai! erőt az erő ellen! E' haramia ne bírja a' ti küzdésetek' gyümölcsit. Nincs itten mit halogatnunk, nyavalygás a' bajon nem segít. Vagy azt várjátok talán hogy a' szemérem, beléúnás nagyobb veszéllyel mondasson le vele hatalmáról, mellyet annyi gonoszsággal tőn magáévá? Addiglan süllyede el ő vétkeiben, hogy neki mind tisztességes a' mi hasznot ígér, 's mind szabados, a' mi uraságában megtarthatja. Oda tőlünk az a' csendes, zajatlan élet, melly a' szabadság' áldott ótalma alatt a' jóknak kedvesb vala a' rettegő csillogásnál. Most szolgáknak kell lennünk, vagy uraknak; mást félnünk, vagy féletnünk magunkat. Mi áll úgy még mint eggykor? ki dicsekedhetik hogy tiszteltetnek igazai. Fel vannak forgatva, meg vannak fertéztetve minden eggyházi 's polgári rendtartásaink. Rómának népe, ezelőtt kevéssel még ura más nemzeteknek, ki van forgatva hatalmából, fényéből, jusaiból, 's annyit sem bír,

mennyit hogy tenghessenek, martalékjaiknak szoktak uraik kimérni. Egy ember fosztá meg frígyesinket 's eggy részét a' Látium' lakójinak polgári igazaiktól, miket nekik eleitek sok és hasznos szolgálatjaikért adtanak; a' vétlen nép' birtokaiba gyalázatos poroszlói szállottak be, gaz tötteik' jutalmául. Törvényeink, ítélő-székeink, a' hon' kincstára, tartományok, királyok, eggynek kezében állanak; szabadon öldösteti valakit akar, dőzsöl bűnei közt. Nem látátok-e mint öldöstete embereket a' maga meghoítjainak? nem-e, hogy ezeknek sírjaik felett polgári vér füstölge? Lelkes férfiaknak bántásban nincs egyebet mit tenni mint bosszúra kelni a' sérelmekért vagy dicsően veszni. A' természet úgy is mindennek elhozza végét, az ellen nem véd semmi fegyver, 's várni, hogy inséginket az utolsó szükség szüntesse meg, csak asszonyelmékhez illik.

De én láz vagyok, úgy mondja Sulla: 's ön hasznomat nézem a' zavarban, 's hogy bel hadat akarok gerjeszteni, mert visszakivánom a' béke' áldásit. Azaz, ti míg Sulla uralkodik, csak úgy lehettek békességben, bátorságban, hahogy ez a' Picénumi Vettius, ez a' Scribácska Cornélius, kényökre pazarolhatják, a' mit más tiszta kezekkel szerze; csak úgy, ha javaljuk, hogy számkitiltassék az ártatlan, mihelyt gazdag; ha hallgatunk, midőn tiszteletes polgárink halomra öldöstetnek, midőn e' várost futamlás és vérpatakok vad pusztákká változtatják, 's a' szerencsétlen lakosok' vagyona, mintha Cimbriai sarcz volna az is, elárúltatik, elajándékoztatik! De Sulla azt veti szememre, hogy számkiűzettek' javaiból én is bírok. Mintha neki az volna eggyik borzasztó bűne, hogy én, és minden más, nem leheténk bátorságban, ha kezeink tisztán maradának! Én valami illyet megvásárlottam, rettegvén az ő haragját, önkényt eresztem vissza előbbi

urainak; akaratommal polgár polgár' romlásával gazdagodni soha nem fog. Légyen elég a' mit elfojtott keserűséggel valánk kénytelenek látni, hogy Római sergek Római sergekkel viaskodtak; hogy fegyverinket nem idegenek, hanem honunk' fijai ellen fordították; légyen vége azon gonoszságoknak és vétkeknek, mik ama' boldogtalan időkben mindnyájunkra kiterjedének, de miket Sulla meg nem bánt, sőt hogy elköveté, azzal még dicsekszik is, 's újra megteszi mihelyt rá alkalma lészen, 's most még nagyobb dühhel. Nem azon aggódom én, ha ti őtet ismeritek-e; igen azon, ha meritek-e a' mit kell, és hogy míg eggyitek a' másika után várakozik, ő benneteket megelőz; azon aggódom, hogy elrettent ereje, melly elhagyá már, 's nem az többé a' mi volt; hogy cselbe keríti gondatlanságtokat, 's hogyha késtek, olly szerencsés lesz a' melly szemtelen és vakmerő. Mert ocsmány czimborásin kivül van-e, a' ki akarja a' mit ő akar? 's ki nem óhajtja hogy mind ezek légyenek másként, csak hogy neki baja nélkül? Talán a' katonák, kiknek vérökkel galád martalékjai, eggy Tarrula, eggy Scirrus, híztanak? azok-e, kiket fertelminek mocskos tárgya, Fusídius, tola félre, piszka, gyalázatja minden tisztviselőjinek. Részemről igen nagy reménnyel vagyok győzödelmes sergeinkhez; látják hogy nekik annyi szenvedéseik, annyi sebök, nem nyerének egyebet mint urat. Nem a' Tribúnusi hatalmat felforgatni nyúltanak ők kardokhoz, mellyet eleik állítottak fel; sem hogy ön kezeikből csikarjanak ki törvényt és igazságot, hogy dicső jutalmául mind annak a' mit tettek és türtek, pocsolyák és sivatagságok közzé kitolva, inséget lássanak magokon, és megvetést, a' jutalmakat pedig némelly kedvenczeken.

De mit járdall tehát illy dölyfösen szemeink előtt annyi kísérgetőkkel? Mert a' szerencse ámító fátyolt von a' vétkekre. Hagyja el az, 's úgy nyeli el megvetés, a' hogyan őtet eddig mi rettegők. Hanemha némellyek a' nyugalom', a' csend' színe által csalatnák meg magokat; mert bűneit, 's az hon' meggyilkolását e' nevezetekkel szépítgeti. Tartózkodás nélkűl hirdeti ő, hogy a' Római Nép egyedűl úgy éri háborgásainak végét, ha holdjai' birtokából ki lesz vetve, ha kirablatik a' város, ha törvény és igazság, mi eddig a' Népé volt, az ő kezébe mégyen által. Ezt ha ti békének, nyugalomnak vészitek, ám lássátok mint zavarják, mint süllyesztik el a' hazát; tűrjétek a' rátok vetett törvényeket, fogadjátok el a' nyugodalmat, de együtt a' szolgasággal; adjatok példát maradékitoknak, mint kelljen a' Róma' Népét tulajdon vérébe megbuktatni. Engem a' mi illet, én ugyan az által hogy Consul valék, megtevém a' mit őseim' hajdani dicsőségek 's tulajdon fényem bátorságomra nézve tisztemmé tettek, de hogy magamat elgazdagítsam, az soha nem volt gondom, 's nekem a' veszélyes szabadság a' nyugalmas szolgaságnál mindég több vala. Mit ha javallatok, jertek, Római férfiak, 's Isteneink' segédje alatt Márcus Aemílius Consul vezéretekkel, társatokkal, az hon' elvesztett szabadságát törekedjetek visszaszerzeni.

II.

LÚCIUS PHILIPPUS, LEPIDUS ELLEN,

A' TANÁCSBAN.

Fő óhajtásom, Atyák, az, hogy hazánk volna nyugalomban; hogy annak védelmére veszélyei közt kelnének erős lelkű férfiak; és hogy a' mi gonosz az ellen kezdetik, fordúljon mindég koholójira; 's íme az ellenkezőt vagyok kénytelen látni! Zavarban minden; azok kezdenek háborgást, kiknek az ollyat gátlaniok kellene; 's a' jók kénytelenek tűrni a' mit a' leggonoszabbak, legdőrébbek végeznek. Ti kerűlitek a' háborút, de kénytelenek vagytok fegyvert fogni, mert Lepidus kívánja úgy. Hanemha kinek kedve van, neki békét engedni, 's tőle hadat szenvedni.

Ti, nagy Istenek, kik e' várost, mivel maga magával nem gondol, kegyelemből őrzitek, íme Márcus Aemílius, ez a' minden gonoszok' leggonoszabbika, ki felől, ha oktalanabb-e, kajánabb-e, meghatározni nem lehet, hadat gyüjte, elnyomni szabadságunkat, 's olly félelmessé tötte magát, a' melly megvetett eddig volt: ti pedig suttongotok, hátra huzzátok magatokat, idveteket holmi mondákban, jelenésekben, jósolatokban

keresitek; óhajtjátok a' békét de érette fel nem keltek; 's nem akarjátok érteni, hogy habzástok nektek méltóságtokat fogyasztja, neki pedig neveli vakmerőségét. És ez ugyan igen méltán; mert tolvajkodásai neki Consulátust, zendítései tartományt és sereget szereztenek. Mit nem nyer vala érdemek által, a' kinek ti bűneit jutalmazátok így?

De legalább tehát azok nyerének valamit, a' kik mindég alkut, békét, eggyességet tanácsolgattak? Oh igen, azt, hogy útálja őket, hogy őket méltatlanoknak tekinti kik a' Római nevet viseljék, mert felelmökben koldulgatának békét, mit félelmökben vesztettek el. Engem a' mi illet, én már midőn Etrúriát felcsődíteni, a' kitiltottakat visszahívatni, a' kincstárt elpazaroltatni szemlélém, értettem hogy halogatásnak többé nincs helye, 's némelly kevesekkel Catulusnak követém tanácsát. A' kik nem győzék emlegetni az Aemíliusok' sok szolgálatjaikat, és hogy honunk a' vétkek' elnézése által nevekedék nagyságára, 's Lepidust bűnösnek még akkor sem ismérheték, midőn ő fegyverhez nyúlt elnyomni a' szabadságot; ezek, ezek cselekvék, mert csak kedv- és pénz-keresés vala gondjok, hogy a' végzés illy rosszúl ment. Pedig akkor még mi vala ez a' Lepidus? Haramia volt, kit gyülevész csoport 's nehány gyilkolgató kísérgete, kik nagyobbra becsülték az ő napszámát mint tulajdon éltöket; 's most Proconsul, 's nem vásárlott hatalomban, hanem a' mellyet neki ti önkényt adátok. Legátusok függnek parancsaitól, kiknek kötelességök abban áll, hogy szavát fogadják; hozzá szállong minden kar, minden rend, hazánk' söpredékei, szorongatva szükségöktől, negédjöktől lángoltatva; ők, kiket bűnös lelkök mardos, kiknek nyugalom a' zenebona 's a' háborgás csend; eggykor a' Saturnínus', tovább Sulpícius',

majd Márius' és Damasippus', végre a' Lepidus' darabantjai! Túl ezen Etrúria költ fel ellenünk, és a' mi felmaradt a' háborúból. Hispánia fegyverben, Mithridátes készen áll elborítani tartományinkat, mellyekből még erőt várhatnánk. Csak ügyes vezért nekik, 's el vagyunk nyomva.

Kérlek, Atyák, nyissátok fel szemeiteket! ne engedjétek hogy ezeknek büntetlen gonoszságok, mint eggy mirígy, a' tisztákra is elterjedjen. Hol kajánoké a' jutalom, kevés vágy ingyen lenni jó. Van-e kedvetek, bevárni, hogy hadaival újra előáll, 's tűzzel vassal esik a' városnak? Erre most vetemednie neki koránt sincs olly nehéz mint midőn teljes béke' idején kezde polgári hadat, nem gondolva semmivel a' mi szent, és nem hogy rajta, vagy a' mint színli, másokon követett bántásokat bosszúljon, hanem hogy törvényinket, szabadságinkat felforgassa. Őtet vad- tűze 's gonoszsága' büntetésének rettegése gyötrik; habozva, nyugtalanúl, ide-oda kapkodva fél a' békétől, a' háborút gyűlöli; látja hogy véget kell vetni puha életének 's szilajkodásinak, 's hasznot húz tunyaságtokból. Mert bizony nem tudom, késésteknek mi nevet adjak; félénkségnek mondjam-e, erőtlenségnek-e, vagy csábúlásnak. Felettetek veszély lebeg, mint eggy mennykövekkel terhes boru; minden óhajtja hogy ne szakadjon rá; de félre hárítani, az senkinek nem jut eszébe. Csak fontoljátok meg, melly fonákúl mennek itt a' dolgok. Edddig veszély a' hon ellen mindég titokban készűle, 's nyilván a' védelem; 's igy a' jóknak nem vala nehéz meggátlani a' rosszakat: most béke, nyugalom nyilván dúlatnak, 's titkon védetnek; 's a' kik azt teszik, fegyverben vannak, ti rettegésben!

Minek hát e' habzás, ha akarjátok, ha meritek a' mit kell? Vagy talán hiszitek a' mivel Lepidus ámítgat? A' mi kié, adassék vissza; úgy mondja legalább; de hogy ő bírhassa a' másét. Szűnjön meg erőszak és hatalmaskodás; de ő élhessen velek mások ellen. A' városok hagyassanak meg igazaikban; de ő tagadja hogy azoktól megfosztattak. A' köz nyugalom' kedvéért hozassék vissza a' Tribúnusi hívatal; pedig köztünk ez gyujtá ki a' tüzet. Istentelen! orczátlan! 's téged illethetnének-e meg a' polgárok' szükségei, jajjai? téged, kinek semmid azon túl a' mit erőszakkal, tolvajsággal szerzél! Másodszori Consulátust kívánsz, mintha letevéd vala az elsőt; háboru által akarod visszahozni a' nyugalmat, 's te azt háboru által forgatod fel. Hitetlen a' Tanácshoz, hitetlen a' Néphez, ellensége minden jámboroknak, nem pirulsz-e Istenek és halandók előtt, kiket hitszögésed 's gonoszságid egyenlően bántanak, ingerlenek? Maradj szándékodban, minthogy úgy tartja kedved, 's a' fegyvert ki ne tedd kezedből. Kérlek erre, mert félek nyugtalan ingó lelked, ha halasztod, bennünket új gondokba fog ejteni. Polgárnak téged sem törvényink, sem tartományink, sem Isteneink nem ismernek. Menj a' hogyan indúltál, 's a' mit keressz, érd el, minél előbb.

Ti pedig, Atyák, meddiglen hagyjátok ti védelem nélkűl a' hazát? meddiglen vélitek elégnek, szóval kelni fegyver ellen? Katonák vannak kiszödve ránk; pénz zsaroltatott a' tárból és magányosinktól; erősségeitekbe őrízetek dugattak; kéj szab és hirdet törvényeket: ti pedig követségeket küldöztök, alku felől gondoskodtok. Higyjetek nékem, minél inkább kéritek a' békét, a' háboru annál mérgesebb lesz; érti ő, hogy többet nyer rettegtetésivel mint szabados útakon. Mert a' ki azt pengeti hogy iszonyodik polgárvér' ontásásól 's utálja a' visszál-

kodást, 's azért nem akarja hogy fegyverhez keljetek, holott Lepidus készen áll ellenünk, az szenvedtetni akarja véletek a' mit szenvedni meggyőzöttek szoktak tivéletek, kik azt Lepidussal szenvedtethetnétek; az tőletek neki nyugtot, nektek háborút kíván.

Ha nektek ez tetszik, Atyák; hahogy lelkeiteket olly fásúlás fogta el, hogy feledvén Cinnának gonosztéteit, kinek visszatérte olta e' Rendnek egész fénye elenyészett, magatokat, nőjeiteket, gyermekeiteket Lepidusnak kéjére akarjátok ereszteni; minek itt végzés? minek itt segéd Catulustól? ő, és némelly jók vele, hijába igyekeznek megtartani a' hazát. Tegyétek a' mit jónak láttok; bízakodjatok a' Cethégus' és más pártosok' irgalmára, kik újra szeretnék kezdeni a' rablást, a' gyujtogatásokat; kik újra fegyvert fognak Házi-Isteneinkre. De ha még kedves előttetek a' szabadság, és a' mit egyenesség és igazság javallanak; tegyétek a' mi hozzátok illik, 's élesszétek a' jók' lelkeiket. Készen az új sereg, a' gyarmatok' vitézei és az egész Nemesség, 's lelkes Vezéreink vagynak. Szerencse a' vitézebbekhez áll, 's ama folt, mellyet gondatlanságunk hagya összeállani, el lesz szórva. Véleményem tehát ez: Minthogy Lepidus parancs nélkül, ön hatalmával szedett sergét, összekeverve mindenféle gonosztevőkkel és honunk' ellenségeivel, e' Rend' méltósága ellen vezérli; Appius Claudius, az Interrex, 's Quintus Catulus, a' Proconsul, és minden mások, kik hatalomban vannak, ótalmazzák a' várost, 's lássanak hozzá hogy az hont romlás ne érje.

III.

CNÉJUS POMPÉJUS' LEVELE A' TANÁCSHOZ.

Ha én ellenetek 's a' haza 's Házi-Istenink ellen viselém vala is a' sok viszontagságokat és munkát, mellyel első ifjúságom olta legfenébb ellenségteket verdesém 's titeket bátorságba tevélek; nem végezhettetek volna ellenem nehezebbet, mint a' hogyan erántam távolylétemben most is bántok, kit ti, megelőzve koromat, igen terhes háborúra küldések ki, de engem 's e' díszes terget a' minden halálok' legirtózatosbikával, az éhséggel, veszni hagytok. Illy reményben küldötte-e a' Római Nép harczolni fijait? 's ez-e jutalom az értetek olly sok ízben ontott vérért? Kifáradva mindég írni 's izengetni, minden birtokomat elköltöttem, 's három év alatt nem vettem annyit tőletek, a' mennyivel magát hadam eggy alatt érhette bé. A' nagy Istenekre, ti azt hiszitek-e, hogy a' sereg ellehet kenyér és zsold nélkűl? Igen is, kiindúlván e' hadra, több tűzzel bírtam mint tanáccsal; mert még nem vévén egyebet tőletek a' Vezér' nevezeténél, negyven nap alatt talpon voltanak hadaim, a' nyakunkon álló ellenserget havasink közzül Hispaniába visszatoltam 's ott új útat nyitottam, alkalmasbat nekünk mint Hanibál; Galliát, a' Pyrenaeusok' táját, Laletaniát, az Indigetek által lakott földet visszavettem; a'

ránk omló Sertóriust új katonáimmal 's kevesebbekkel mint az övéi, győzödelmeiben elakasztottam; a' telet táborban töltöttem, a' legfenébb ellenség közt, 's nem városokban, 's nem kényeim felől gondoskodva.

'S mit említsem téli menéseimet, csatázásimat, és hogy hány várost oltottam el, 's hányat vettem vissza? Mondja azt inkább a' dolog mint szavaim. Ellenségim' elfogott tábora a' Sucro mellett, tusám a' Dúrius' szélén, a' megvert Herennius és az ő Velentiával eggyütt eltörlött serge, tudva vannak előttetek; 's ti bennünket ennyi tötteinkért éhség és szükség közt hagytok veszni; az én hadam és az ellenségé előttetek eggy tekintetben áll; zsoldot tőletek eggyik úgy nem kap mint a' másik, 's a' mellyike győz, annak tárva áll Itália.

Kérlek, vegyétek ezt figyelemre, 's ne kényszerítsetek hogy magam ragadjam ki magamat bajom közzül. Innenső-Hispaniát, mellyet nem foglala el az ellenség, hol mi, hol Sertórius, feldúltuk, kipusztítottuk, kivévén a' tengeri-városokat, mellyek csak terhünkre vannak. Gallia tavaly a' Metellus' sergét tartotta zsolddal; idei csekély aratása miatt maga is alig teng; én pedig nem csak vagyonomat, hanem hitelemet is, elköltöttem. Bízodalmam egyedül bennetek vagyon, és ha ti nem keltek segédemre, ki kell mondanom nyilván, e' sereg, és ezzel eggyütt minden had, melly Hispaniában áll, bár mint igyekezzem gátolni, Italiába általlép.

IV.

MÁCER LICÍNIUS, NÉP' TRIBUNUSA, A' NÉPHEZ.

Ha nem értenétek, Róma' Polgárai, mi külömbség vagyon a' rátok atyáitokról maradt szabadság és azon rabság közt, melly alá benneteket Sulla buktatott, hosszasan kellene kikerűlnöm hogy megmutassam, a' Nép melly keserves bántások miatt és hány ízben tért légyen el az Atyáktól, 's szabadságának őrzése végett mi vala kénytelen Tribúnusokat állítani. Így az minden dolgom, hogy élesszelek fel benneteket, 's indúljak elől az úton, melly szabadságtok' birtokába vezethet vissza. Látom én, melly munka alá vállalkozom, midőn én, magam és erőtelen, 's olly hívatalban, mellynek csak árnyéka maradott meg, a' nagy erejű Nemességet elkergetni akarom tolvajlott hatalma mellől; értem hogy az eggybe-forradt sok kaján többet tehet mint mi eggybe nem állott igazak és tiszták. De túl azon, hogy bízodalmam hozzátok meghaladja rettegésemet, én úgy hiszem, lelkes férfihoz hogy inkább illik, bár szerencsétlenűl megküzdeni, mint összetett kezekkel maradni; noha eggynémellyek, kiket azért választátok hogy őriznék igazaitokat, megszédítve ígéretek, kérelmek, adományok által, minden erejeket 's hívataljok' tekintetét ellenetek fordítják, 's szebbnek látják bérért vétkeseknek ismértetni, mint ingyen igazaknak. Így

jutátok ti kevesek' uralkodása alá, kik annak ürügye alatt, hogy a' hazát védeni fogják ellenségeinktől, tárotokat, sergeteket, országaitokat, tartományaitokat elfoglalák; és a' kiknek épen az szolgál bástyáúl ellenetek, a' mit tőletek elrablottanak. Ti pedig a' sokak, neki-eresztitek magatokat, hogy ők, a' kevesek, benneteket, mint marhákat bírjanak és mészároljanak, 's kiforgatva mindenből a' mit atyáitoktól vettetek, nem bírtok egyebet voksolásnál, mellyel mindazáltal nem pártfogókat választatok magatoknak, mint ők, hanem urakat. Ezért méne által minden tőletek amoda.

De vegyétek vissza a' mi tiétek, 's a' nagyobb rész hozzátok áll; mert kedve, kitenni magát azért a' mit szeret, kevésnek van; oda hajlanak, hol legtöbb az erő. Azt hiszitek-e, hogy merik gátolni menésteket, ha eggy szívvel lélekkel fogtok munkához, holott akkor is rettegének mindőn lankadozátok, midőn eggyesülve nem valátok? E'tartalék indítá Cotta Consult, a' két fél között állók' fejét, visszaadni a' Tribúnusi hatalomnak némelly elsőségeit. És ámbár Lúcius Sicíniust, ki e' tisztség' tekintete mellett első mere szólani, míg ti csak suttogátok, körülfogák; ők inkább félnek bántani benneteket, mint nektek vala éreztetni kedvetek, hogy elúntátok a' nyomást. 'S én ugyan ezen álmélkodni nem győzök; mert hogy tőlök reményleni nincsen mit, azt láthatjátok. Meghalván Sulla, ki nyakatokba veté az átkozott igát, úgy hivétek, hogy nyomorúságaitoknak vége van. Azomban felkele Catulus, a' nálánál kegyetlenebb. Brútus' és Aemílius Mamercus' idejében zendűlés ütötte ki magát. Azonnal vala más, Cájus Cúrió, 's ez addig űzé hatalmaskodásit míg az ártatlan Tribúnusnak vére folyt. Melly szemtelenséggel lázasztotta fel az elméket Lúcius Quinctius ellen tavaly Lucullus, láttátok. És mint agyarkodnak

most énellenem! Mind ezt tenniek valóban nem volna szükség, ha ők előbb vetnének véget uraságoknak, mint ti a' ti szolgaságtoknak; mert e' polgári patvarkodásokban egyéb vala ugyan a' név, de a' dolog mindég az, hogy rajtatok uralkodhassanak. Az az egyéb a' mit vásottság, harag, fösvénykedés támaszta, csak ideig lángolt; de megmaradt az az eggy, a' miért mind a' két fél küzde, és a' mit ők elvevének tőletek: a' Tribúnusi hatalom, szabadságotoknak őseitektől állított erős bástyája.

Mire nézve kérlek, kényszerítlek benneteket, kövessétek szavamat, 's gyávaságtokat akarván szépíteni, ne cserélgessétek fel a' dolgok' nevét, 's a' szolgaságot ne mondjátok nyugalomnak. Azzal, hahogy a' gazság elnyomná az igazat, nem élhetnétek többé, élhetétek vala nyugton maradván. Értsétek a' szót tőlem.: Ha győzni nem fogtok, még keményebben bánnak veletek, mert a' nyomorgató soha nem bátrabb mint midőn egész sullyal nyomdokol.

Mit tégyünk tehát? ezt kérdhetné valaki. Álljatok el a' régi rossz szokástól; az a' pergő nyelv és lomha lélek keveset ér; a' szabadságot nem elég csak gyűléseitekben magasztolni. Aztán emlékeznetek kell, Római férfiak, hogy minden erő bennetek van, és hogy a' melly parancsok előtt most megbuktok, engedni vagy nem engedni rajtatok áll. Mert hogy ama' férfi tettekre buzdítsalak, mikkel őseitek állítottak Tribunusokat, 's magoknak a' legfőbb méltóságokra útat nyitottak, 's a' Tanáccsal előre javaltaták a' mit a' Nép végzend, arra most kedvem nincs. De ti Jupitert várjátok, vagy nem tudom melly más Istent, ki bajaitokból kapjon ki, 's engedelmesen teljesítvén a' Consuloknak azokat a' nagy parancsaikat, és a' mit az Atyák végeztek, hatalmaskodása-

iknak önmagatok adtok erőt. Nem buzdítlak én hogy nyomásaikat bosszúljátok meg; igen hogy nyugtot keressetek; nem akarom hogy visszálkodás támadjon, mivel hamisan vádolnak, hanem hogy az valaha már szűnjön meg. A' nemzetek' törvényeinél fogva kívántatom vissza veletek a' mi tiétek; és ha ők azt visszaadni tovább is makacskodnak, nem tanácslom hogy tőlök váljatok külön, hanem hogy érettek ne öntsétek tovább véreteket. Méltóságaikat bírják, viseljék kényökre; keressék a' diadal' ragyogását; Mithridátest, Sertóriust, 's a' kilököttek' maradványit szalasszák meg elejik' füstös képeikkel; de a' veszély távoly légyen azoktól a' kiknek a' haszonban részök nincs.

Vagy ti talán elég jutalomnak nézitek ama' most eggyszerre hozott végzést, melly nektek gabonácskát rendel? Az a' ti szabadságtokat öt vékára becsüli. Annyit szabtanak azokra is, kiket tömlöczeikben tartanak: eleget, hogy éhen ne vesszenek: keveset, hogy erőhöz juthassanak; a' háznép nincs megmentve aggodalmaitól, a' szerencsétlent hiu reménye csak megcsalta. De légyen az bár mi bő, de úgy adatván mint szolgaság' díja, melly alacsonyság kívántatik ahhoz hogy magatokat így engedjétek megcsalni, és még köszönjétek nekik a' mi tiétek? Csak így tehetnek, csak így merhetnek valamit mindnyájatok ellen; kerűlnetek kell kelepczéjiket. Kecsegtetnek ez enyhítő szerecskéjikkel, 's a' dolog' eldöntését Cnéjus Pompejusnak megérkezéséig kívánják halasztatni, kitől, mivel nyakokra ülteték, félnek: de szidalmokkal fogják illetni, mihelyt félelmök megtágúl. Ezek a' szabadság' lelkes védjei, mert annak szeretnék nézetni magokat, nem pirúlnak, hogy ők annyin, eggy nélkül, sérelmeiteket meg nem szüntethetik, vagy ha igazok nekik van, a' ti nyomattatástokat védeni nem tudják.

Előttem ugyan túl van minden kétségen, hogy a' dicső férfiu Pompéjus készebb lesz, ha úgy akarandjátok, vezéretek lenni a' szabadság' helyre-állításában, mint kevély uraságokban társok lenni azoknak; hogy ő elsö lesz megadni elvesztett tekintetét a' Tribúnusi hatalomnak. De eggykor, Róma' férfijai, mindenkinek a' többségben vala bízodalma, nem egyben mindennek, 's nem vala ember, ki effélét adhasson vagy elvehessen.

Nem szólok többet, mert itt nem a' dolog' nem értése ártogat. Benneteket álomkórság fogott el, 's abból sem dicsőség sem szégyen nem tud felrázni; tunyaságtok mindent veszni hagyott. Szabadoknak hiszitek magatokat ha kék foltokra nincs botozva hátatok, és ha dúzs uraitok' nagy kegyelme megengedi, hogy fel és alá járhassatok. A' falusi pórság e' szerencsével sem dicsekedhetik; rakásra hullanak versenygő uraik' csatázásaikban, vagy ajándékúl adatnak a' tartományaikba menő tiszteknek. Így küzdetek, így vesztek ti a' kevesekért, 's mindég vesztetek, és mindég fogtok veszteni, valamíg azok gondosabbak lesznek megtartani uraságokat, mint ti szabadságtokat visszanyerni.

V.

MITHRIDÁTES' LEVELE ARSACESHEZ.

A' kik békés napjaikban had' szövetségére szólíttatnak föl az annak terhe alatt szorongóktól, meg kell gondolniok, ha mindég megmaradhatnak-e nyugalmokban, és ha a' kérés igazságos-e, ha tanácsos-e, 's dicséretes-e, vagy gyalázatos. Én, ha te megmaradhatnál tartós békédben, ha hozzád olly ellenség nem közelítene, mellynek szokott munkája hitével játszani, és a' mellyet néked nem nehéz letiporni; ha az ő megverésök által nevedre örök fényt nem vonnál, hogy hadakozásomban magadat tégyed társommá, megkérni nem mernélek; és hogy szerencsédet az én szerencsétlenségemmel össze fogod kötni, magamnak igérni nem merném. De épen az, a' mi téged ettől tartóztathatna, neheztelésed Tigránes ellen, a' minapi háboru miatt, 's dolgaim' nem kedvező folyása, ha ugyan igazán akasz itélni, felette nyomos okok, hogy teljesítsd kérésemet. Ő kénytelen lesz engedni tetszésnek, 's mindenre rá áll, a' mit neki parancsolni fogsz. Engem pedig, javaimtól megfosztottat, megtaníta bal szerencsém, hogy neked hasznos tanácsot adhassak, és a' mit virágzó állapotjában örömmel fogadhat a' boldog, példát megrom. lásom által, hogy dolgaidat jobban intézhessed.

A' Római Népnek elejétől fogva kincs' és uraság' elolthatatlan szomja volt eggyetlen oka megtámadni más népeket és királyokat. E' viszketeg ingerlé előbb a' Macedó Philippusra. Nyomva Carthagótól barátságot színlettenek Antiochus eránt, ki segédjére költ vala Philippusnak, 's szerencsések voltak azt, neki engedvén Ásiát, nyakokról elfordítani. De midőn Carthágót elnyomák, Antiochusra jött a' sor, 's megfoszták tartományaitól innen a' Tauruson, 's tízezer font talentomától azonfelül. Ezután Persesnek esének, a' Philippus' fijának; és minekutána sok és nem mindég bal küzdései után Samothracénak szentségeiben futott menedéket találni, 's a' Rómaiak neki fogadást tevének, hogy életét nem illetik; irtózatos istentelenséggel az által ölék meg, hogy el szunnyadni soha nem engedék szemtelen kohólói a' hitetlenségnek. Kérkednek az Eumenes' barátságával; de őtet elárúlák Antiochusnak, 's rajta vásárlottak békét. Attalust, kinek kezébe csak gondviselésképen tevék le tulajdon országát, zsarlásaik 's bántásaik által királyból nyavalyás szolgává tevék; fiját pedig Aristonícust eggy hamisan koholt szívetlen testamentomnál fogva, mivel atyja' birtokát kivánná, diadali fényben hurczolák meg, mint vert ellenséget. Ásiát elborították; végre meghalván Nicomédes, egész Bithyniát magokévá tevék, noha ennek, a' mint tudva van, maradott fija Núzától, 's azt magok is elismerték Királynénak.

'S mit mondjak magam felől? Engem tőlök sok nagyobb 's kissebb országok rekesztenek el, de hírben lévén hogy gazdag vagyok, és hogy szolgájok lenni kevés kedvem van, rám küldék Nicomédest, kiismerém az ő álnokságaikat, 's megjövendőlém a' Crétaiaknak, kik akkor már csak magok voltak szabadok, és Ptolomaeus királynak, mik fognának következni. Megbosszúltam

sérelmimet, 's Nicomédest Bithyniából kivertem; Ásiát, mit ők Antiochustól foglaltak vala el, visszanyertem; Graeciát a' nyommasztó iga alól kiszabadítottam. Győzödelmimet a' minden martalékok' leggazabbika Archelaus elárúlván hadaimat, elakasztá, 's a' melly népek, gyávaság vagy hamis tartalék miatt fegyverhez nem mertek nyulni, 's nyugalmat az én vesztemből reméltek, most keservesen lakolnak. Ptolomaeus a' maga kincseivel csak azt nyeré, hogy neki később esnek, 's a' már eggyszer megtámadott Créta sem várhat egyebet mint vég veszélyt. Látván, hogy bel háborgásaim miatt nekem nem békét, hanem csak pihenést adnak, ámbár Tigránes, ki későn érti hogy igazat mondottam, nem akará, te pedig távoly valál 's mások elnyomattak, újra kezdém a' háborút, 's Marcus Cotta vezéröket Chalcedonnál megvertem, 's azt a' számos hajóserget a' tengeren elfogtam. Az alatt míg Cyzicusnál temérdek hadaimmal folytatám az ostromot, elfogya gabonám, mert a' tájon senki nem segéle, 's a' tél miatt szükségimen nem könnyíthették. Kényszerítve így 's nem ellenemnek ereje által, visszatértem országomba, 's Parium és Heracléja mellett hajóim 's legjobb népeim elvesztek. Cabiránál ismét felállítottam eggy serget, 's Lucullussal nehány ízben összecsaptam; de ismét rám esett az éhség, 's most rám és őreá. De Lucullust kisegíté Ariobarzanesnek országa, melly nem szenvede háborút; én, pusztúlt tájoktól körül fogott, Armeniába vonultam. A' Rómaiak nem engem követtek, hanem szokásokat, hogy minden országot feldúlhassanak; és mivel a' szűk helyen Tigránes meg nem küzdhete, dicsekszenek ügyetlenségével, mintha ugyan győztek volna.

Gondold meg, kérlek, ha te, elnyomatván én és Tigránes, erősb lészesz-e ellent állani a' Rómaiaknak, és

hihetd-e, hogy ők rajtam és Tigránesen végzik be a' háborút. Te gazdag vagy emberben, fegyverben, pénzben, 's én meghívlak, hogy barátom légy: azok, hogy kirabolhassanak. Téged, a' mint most állnak a' dolgok, csak eggy szer tarthat meg: az, hogy míg a' Tigránes' országa még erejében áll, te az háborút viseld távoly országodtól, kevés fáradsággal, 's az én sergeim által, kik ővelek hadakozni megtanúltak; mert higyjed azt, nékem sem győznöm, sem vesztenem nem lehet, hogy a' baj reád is ki ne terjedjen. Nem látod-e hogy útjokat nyugotnak elakasztván az Oceán, erre fogják fordítani fegyvereiket? hogy ők kezdet olta mindenöket rablás által bírják: hazájokat, nőjeiket, holdjaikat, tartományaikat? A' gyülevész, szülételen, rokontalan nép a' föld' vesztére van teremtve. Őket semmi tilalom, semmi törvény nem tartóztathatja, barátjaikat, frigyeseiket, közel lakót és távoly lakót, gyengét, hatalmast megtámadni, elnyomni; ellenjei mindennek a' mi uraságok alá hajlani nem akar, 's kivált királyoknak. Kevés nép akar szabadságot; általjában csak igazságos urat ahítnak. Nem hisznek nekünk; úgy tekintenek mint a' kik irígyeljük nagyságokat, 's eggykor rajtok véres bosszút akarunk állani.

Te, ki ura vagy a' szép Seleuciának, és kit a' mindenben gazdag Persia tisztel, mit várhatsz te őtőlök egyebet, mint fortélyt most, 's később majd hadat? Zsiványkodásaik előttt senki sincsen bátorságban, 's leginkább hakinél dúzs rablást remélhetnek; mindent merve, mindent csalva, hadból hadat szőve, lettenek nagyok. E' szereik által vagy mindent megrontanak, vagy oda lesznek; 's az utóbbi könnyen megtörténhetik, ha sergöket, mellynek sem gabonája, sem segédje, te Meso-

potamia, én Arménia felől békerítjük; azt egyedül a' szerencse, vagy inkább a' mi hibánk tartja fenn. Te dicsőséged lesz, hogy nagy királyokat gyámolítottál, 's hogy az emberi nem' haramiájit kipusztítottad. Tedd ezt, kérlek, 's ne szeresd inkább a' mi veszélyünkkel a' magadét siettetni, mint eggyet-értve velünk, a' győzödelmet megszerzeni.

VI.

CÁJUS COTTA, CONSUL,

A' NÉPHEZ.

Róma' Polgárai! engem sok veszély ére honn, sok csapás az hadban. Némellyiket tűrtem némellyikéből Istenink' segéde 's tulajdon rényem kapa ki. Mind ezek közt sem bátor eltökélésnek nem voltam híjával feltétimben, sem a' végre-hajtásban serénységnek. Szerencse 's viszontagságok dolgaimat változtaták, nem magamat. De az utolsó csapásban minden elhagya szerencsémmel. Ezenfelül az öregség, terhes magában is, neveli gondjaimat; pályám vége felé eléggé nyomorú vagyok azt sem remélhetni, hogy életemet becsűlettel rekeszthetem be. Mert ha hongyilkosnak neveztethetem; ha én, ki két ízben születtem a' hazának, nem gondolok Házi-Istenimmel honommal, e' fő méltósággal: hol az a' gyötrés, míg életben vagyok, hol halálom után a' büntetés, melly

felérje vétkemet, holott töttem mind azt a' mit a' poklok felől mondanak, felülhaladta? Első ifjuságom olta, mint magányos és mint tisztviselő, szemeitek előtt forogtam; ha ki nyelvemre, tanácsomra, erszényemre szorúlt, készen találá mindég a' mit kerese. Soha én ezekkel rosszra nem éltem, 's ámbár mindentől óhajtottam szerettetni, bátran ellenébe vetém magamat a' leghatalmasbak' haragjának is, ha kíváná a' köz' java. Mikor a' hazával eggyütt meggyőzettem, mikor mások' segédjére szorúltam, mikor magamra inségnél egyebet nem várhaték, ti, Quírisek, visszaadátok nékem hazámat, Házi-Isteneimet, sőt e' fő méltóságra emeltetek fel. E' Jótételtekért nem adhatnék nektek elég hálát, ha éltemet, a' mi lehetetlen, külön-külön áldoznám is fel értetek; mert élet és halál mintegy tartozásképen, önkényt jőnek; de hogy polgárink közt szégyen nélkül élhessünk, 's jó nevünket, vagyonunkat csorba nélkül bírhassuk, az ajándékként adatik és vétetik.

Quírisek, ti engem Consullá akkor nevezétek, midőn hazánkat künn és benn nagy bajok nyomák. Vezérink Hispaniában új népet, zsoldot, fegyvert, gabonát kértek. Nagy szorultságban vannak, mert elpártolván tőlünk frigyeseink, Sertórius pedig a' hegyek közt elillantván, sem bevégezni nem lehet az háborút, sem a' mikre szükségök van, beszerzeni. Mithridátesnek temérdek ereje miatt Ásiában és Cilíciában nagy serget kell tartanunk; Macedónia tömve ellenségi hadakkal, valamint Italiának tengerszélei is, és tartományaink; a' kivetett adó nehezen gyűl be a' háború miatt, 's olly csekély, hogy szükségeink' csak eggy részét sem éri be. Gabonázó hajóink ezért most kevesebbek mint ezelőtt.

Ha ezek a' ti szükségeitek nekem akár gondatlanságomból akár hívtelenségemből erednek, öntsétek ki rajtam szabadon haragotokat, 's végyetek rajtam bosszút, mint tetszik. De ha rajtam 's hazánkon vad szerencse űzi dühét, mit kezdetek dolgokat, illetleneket hozzám, hozzátok és a' hazához? Én, kinek korom felé közelít az halál, nem könyörgök hogy éltemet hagyjátok meg hahogy az könnyít bajotokon. Hű embernek nincs nagyobb öröme mint ha azt polgártársaiért feláldozhatja. Imhol vagyok, én Cájus Cotta Consul, 's tészem a' mit eldődink a' had' sullyai közt gyakor ízben tevének, feláldozom magam' a' hazáért. Kire bízzátok majd kormányát, az a' ti gondotok. Mert úgy viselni e' méltóságot, hogy benne vagy gyalázattal kelljen veszni, vagy felelni a' szerencse' csapkodásiért, 's a' mit mások itt vagy a' táborban vétének, azt jó ember kívánni nem fogja. De ne feledjétek hogy én nem vétkeim miatt veszek. Magatokra kérlek, Róma' férfijai, viseljétek erős lélekkel a' csapást, 's az honnak kelljetek védelmére. Hijába vártok itt gond és nagy iparkodás nélkül tágúlást a' szükségben; mert nincs ország, nincs semmi föld és tenger, melly a' háboru' inségei alatt vagy fel nem forgattatott, vagy minden erejét ki nem merítette.

C. J. CAESÁRHOZ

A' HON' DOLGAI' ELIGAZÍTÁSA FELŐL.

ELSŐ LEVÉL.

Értem én melly nehéz, melly veszéllyel járó dolog tanácsokat királynak adni, hadak' vezérének, és mind azoknak, a' kik' tekintete fenntebb lebeg a' másokénál, mert nekik arra elég embereik vannak, 's belátni a' jövendő' titkaiba senki nem szemes, senki nem bölcs eléggé. 'S hányszor nem látjuk hogy a' rossz tanácsot boldogabb kimenetel éri mint a' jót; mert az emberek dolgai a' szerencse' makacs szeszétől igazgattatnak. Én fiatal éveim olta mindég vonszattam megismerködni hazánk' állapotjával, 's nem mivel annak tudása hívatalokhoz nyit útat, hova olly sokan rossz mesterségek által jutnak el; hanem hogy lássam, a' hon' ereje miben áll; népessége 's hadi ereje mennyi, földje mit terem meg. Alkalmasan értvén így mind ezt, bár értém, melly ítéleteknek tészem ki magamat 's szerénységem hallgatást parancsola: eltökélém még is, hogy a' te dicsőségedet elébe tészem nyugalmomnak, 's örvendenék ha beszédem fényedet valamiben növelhetné. 'S arra engem szerencséd, az a' példátalan, kevésbé bátorított, mint egyéb ritka tulajdonaid mellett az a' te nagylelkűséged, melly visszás esetidben még magasbnak bizonyít mint a' kedvezőkben, 's magát leginkább abban nyilatkoztatja, hogy az emberek korábban fáradnak meg azt csudálni, mint te csudálást érdemlő tötteket tenni.

Tudom én hogy semmi nem lehet annyira mély, annyira szövevényes, a' mit a' te éles látásod eggyszerre ne tekintsen által; 's ezt nem azért írom, mintha elmém' erejét kívánnám csillogtatni; hanem azért inkább, mert te elfogva annyi gond, annyi munka 's győzödelmek által, és olly távoly tőlünk, dolgaink a' városban mint állanak, nem tudhatd. Ha fő gondod az volna hogy magadat ellenségid' dühök ellen bátorságba mint tehesd, 's a' Nép' kedvelésében, ellenére mind annak a' mit az írigy Consul forral, tartósan megmaradhass; úgy épen nem azt tennéd a' mi lelked' nagyságához illik. De, ha ugyan még az a' lélek éleszt, melly a' Nemesség' czimborájit mingyárt kezdetben széllyel szórá, Rómának Népét nehéz szolgálatjából szabadságába visszaállítá, Praeturádban ellenségid' fegyverét fegyverhez nem nyúlva visszaveré, 's veled honn és táborban annyi dicső tötteket követtete el, hogy felőled haragosaid is csak magasztolásokkal mernek szólani; halljad, kérlek, a' mit állapotunk eránt elődbe terjesztek. Te azokat, úgy hiszem, vagy valóknak fogod lelni, vagy közeljároknak a' valóhoz.

Minthogy Cnéjus Pompéjus vagy vak indúlatjai vagy fonák elméje által hevesebben semmit nem akara, mint a' minek rá nem lehete veszélyt nem vonni, 's úgy bukott hogy ellenjei' kezökbe maga vete fegyvert magára; tenéked azon úton szükség helyére állítanod az hont, a' mellyen ő mindent elrontott. A' jövedelmeket, a' kincstárt, a' törvényszékeket ő nehány Tanácsnokra bízá, 's e' rendelése által a' Népet, megfosztván a' fő hatalom' gyakorlásától, elviselhetetlen szolgaságra taszította. Törvényszékeink a' három Rendnek vagynak ugyan most is hagyva, mint előbb, de az itélet azokban csak ama' czinkosoké. Szedik, adják a' mit akarnak; eltolják híva-

talaiktól a' kik az ő felökhöz nem tartoznak, 's székeiket társaikkal töltik be. Nincs gaz tett, nincs undokság, nincs szégyen, melly ezeknek oda elrekessze az útat; lopnak, rablanak, a' mint kéjök tartja; és mintha ellenség bírná a' várost, az törvény, a' mit ők akarnak. És énnékem ugyan kevésbé fájna, ha nekik érdem szerzé vala győzelmöket, és minthogy azt már eggyszer megszokták, bennünket annál fogva nyomnának; de a' gyalázatos embereknek minden böcsök nyelvökben áll, 's hatalmokat, mellyet vak történet és annak az eggynek gonoszsága juttatott kezeikbe, dölyfösen éreztetik velünk. Kérdjük bízvást, volt-e valaha zendűlés, volt-e valaha bel had, melly ennyi fényes házainkat oltotta el; van-e ellenség, melly ennyi féktelenségre ragadtatá magát.

Lúcius Sullának, minekutána győze, a' hadak' törvénye szerint, minden szabad vala, 's értette ő hogy hatalmában semmi nem erősítheti meg annyira, mint ha rakásra öldösteti ellenkezőjit; és még is béeléglé némelly kevesek' elvesztését, 's a' fennmaradtakat inkább akará megnyerni jótétek mint rettegtetések által. De ez a' Carbó, ez a' Lúcius Domítius, 's útálatos társaik, negyven Senátort és igen sok nagy reményü ifju férfiakat áldozának fel vérengező dühöknek. 'S a' fenevadak ennyi vérrel sem tudának megtelni; iszonyú lelkeiket az árván maradt gyermekek, az elvénhedt atyák, a' férjek' jajgagatásai, 's a' síránkozó hölgyek' látása meg nem indíthatá. 'S ádázságok nőttön nő, szóban, tettben; ezt hívatalától foszták meg, azt hazájából kikergeték. 'S mit mondjak temagad felől, kit ők, a' gyávák, megalázva ahítának látni, bár az éltökbe kerűlne? Uraságok, mellyet reményleni magok sem mertek, nem csinál nekik annyi örömet, mint a' te ragyogásod keserűséget, 's készebbek látni hogy veszteddel vesszen a' szabadság, mint

hogy az hont te emeld dicsősége' fenntebb polczára. Annál több gonddal szükség tehát hozzá látnod, hogy dolgainknak tántoríthatatlan alapot mint adhass. Én elmondom vélekedésemet: mi lecnd hasznos, és tel esedést mi remélhet, azt bölcseséged fogja meghatározni.

A' haza' polgárai már kezdetben két felekezetből állottak: Tanácsból és Népből. A' főbb tekintet az Atyáknál volt, a' fő hatalom a' Népnél. Innen örök versenyeik, de a' mik által a' Nemesség' ereje mindég fogyott, a' Népé mindég nőtt. Ezek teljes birtokában voltak szabadságoknak, mert fenntebb mint a' törvény senki nem állt, 's a' Nemes a' Nemnemest erkölcsei, és nem fénye 's gazdagsága által igyekezett megelőzni. A' legszegényebbek közt sem volt, ki nem bíra annyit, hogy abból honn és a' táborban magát beérje, 's magának és hazájának élhessen. De minekutána megfosztva földjeiktől, henyeség és szorultság annyira juttatá, hogy lakások sem maradt, másoknak keresék segédjöket; 's szabadságokat, hazájokat árúba eresztették. Igy süllyedett alá a' fényes birodalom, melly eggykor minden nemzetek fölött uralkodék, és a' kik eggykor egyetemben urai voltak a' földnek, most eggyenként rabszolgákká váltak. A' mostani, kisded évei olta rosszaságokhoz szokott, külömbféle kézművekre szakadt, önmagával hasonlatlan pórság, hogy maga kormányozza magát, arra ugyan nékem alkalmatosnak épen nem látszik. De hozz új polgárokat közzéjek, 's a' szabadság' szeretete újra feléled mindnyájokban, 's a' régiek félni fognak hogy azt elveszthetik, az újak örvendeni hogy megnyerték. És ha őket összekeverve egymással, a' gyarmatokba szállítod, az hon nyerni fog, mert háborúinkban több embereink lesznek fegyver alá, 's a' szegénység, hasznos dolgokra fordítván erejét és idejét, nem érkezik megzavarni a' nyugodalmat.

Látom én, melly zajgást teend majd a' Nemesség, és mint fogja kiáltozni hogy minden fenekestűl forgattatik fel; hogy az hon' régi polgársága szolgaságba süllyesztetik; hogy a' szabad hon királysággá változott, mert eggynek kegye boldogít sokakat: de ámbár mindég úgy hittem, hogy nem bánik jól magával, a' ki magát a' hon' veszedelmével akarja kedveltetni, azt is hiszem eggyszersmind, hogy nem merni a' mi a' köznek is, a' merőnek is hasznos, pulya lélekre mutat. Marcus Lívius Drúsus, Tribunátusának egész ideje alatt azon volt hogy a' Nemesség' ereje növekedjék, 's ezeknek részvéte nélkül tenni semmit nem akara. De a' pártszövést megszokott emberek, kiknél mindég kedvesb a' hamiskodás mint az egyenesség, látván hogy itt eggy teszen jót sokaknak, 's értvén saját kajánságokat, Drúsus felől mint magokról ítéltenek. Rettegve hogy ez, közönséges kedvességet nyervén jótétei által, elnyomhatná a' szabadságot, felkelének ellene, 's annak szándékit, bár nekiek akara használni általok, felforgaták. Te mindent kövess, hogy minél számosabb és hatalmasb barátid legyenek.

Feldönteni a' ki nyilván ellenkezik, lelkes férfiúhoz nem nehéz: de a' jó úgy nem tud kerűlni kelepczéket mint hányni. Felvévén tehát ezeket a' polgárok közzé, 's a' népet így hajdani becsének érzésére emelvén, az légyen fő gondod, kogy tiszteltessék a' jó erköles, 's a' régiek ezen újakkal minél szorosabban összeforradjanak. De legszebb jótéted a' mit a' hazának, a' polgároknak, magadnak, a' maradéknak, sőt az egész emberi nemnek nyújthatsz, az lészen, ha vagy egészen eloltod a' pénz' szerelmét, vagy minél inkább lehet, megfogyasztod. Ez nélkül nem gyarapodhatik sem a' köz, sem a' magányos boldogság, és sem békében nem, sem háborúban. A' holott ez a' gonosz sanyargatja az elmé-

ket, ott sikeretlen minden oktatás és fenyíték, 's a' lélek elébb utóbb eltesped. Sok királyt tudunk, sok országot és népet, kik megromolva bővölködésökben, nagyságaikból, hova midőn még szegények voltak, dicső lelkök vitte vala fel, alá-szállottak, 's azon nincs mit álmélkodunk. Mert a' hol az igaz ember böcsűltetni látja a' rosszat, de gazdagot, elkeseredik elméjében, 's új meg' új gondolatok érik, végre kétség szállja meg, hogy a' csillogás talán ugyan még is több mint a' való fény 's a' gazdagság mint az érdem, 's szédelgései közt az igaz mellől végre a' vétekhez tántorodik. Igen is, a' dicsőség éles ösztön az iparkodásra, 's becsület nélkül a' jó is ellankad. Hit, jámborság, szémérem nem lehetnek ott becsben, hol pénzé az elsőség. A' jó felé csak eggy út viszen, és az is darabos: pénzt jó szerekkel is, rosszakkal is szerezhetni. Mindenek felett azért légy rajta, hogy vehesd el a' pénz' fényét. Ember' becsét 's becsületét úgy senki nem szabja majd kissebb 's nagyobb birtokához, ha Praetorink és Consulink nem értékök, hanem érdemök szerint fognak választatni. 'S kik légyenek méltók viselni polgári tisztségeket, a' Nép annak megitélésére alkalmatos; 's bírákat eggy két Nemes által szedetni, az ugyan királyi gázolgatás, 's gyalázat azonfelül, ha pénzökért. Én jónak vélném ha a' bírák mind az első Rendből szedetnének, de nagyobb számban mint eddig. Sem Rhódus, sem egyéb országok nem bánák meg soha, hogy gazdagok és szegények egyveleg űltek széket az ügyek' ítélésében, 's Róma még inkább nem fogja, ha ezek itt az első Rendből vétetnek, melly gazdagainkból áll. A' tisztviselőkre nézve pedig tetszik nekem a' mit Tribúnus korában Cájus Gracchus javaslott, hogy az összekevert őt osztályból nyil által szólítassanak elő a' századok, megtenni a' választást. A' pol-

gárok így értékben 's tekintetben egyenlőkké tétetvén, azon lesznek hogy eggyike a' másikát érdemben múlhassa felül.

Sikeresb tanácsot a' gazdagság' szeretete ellen nem ismerek, mert ingyen gonosz senki nem lesz. Az eggy dühödt, szelidíthetlen fenevad; pusztít valahova magát befúrta; felforgat városokat, mezőket, csarnokokat, szentet nemszentet összetapos; erejének semmi had, semmi bástya ellent nem áll; becsületét, hírét, nevét, gyermekeit, szüléjit, hazáját, mindennek előli, eloltja. De vedd el böcsét, 's azonnal meggyőzetik az erkölcsök által. Hogy ez nincs különben, jók és romlottak eggy szájjal vallják ugyan, de néked a' Nemességgel, melly hozzá szokott az erőszakhoz, mindég lészen bajod. Fegyverkezzél fel álnok mesterségei ellen, 's önkényt fog minden kéjed alá hajolni. Ők ha bírnának valami érdemet, vetélkedni a' jókkal, mint ellenek törekedni, inkább szeretnének. De minthogy elfogá renyheség és tompúlás, zajonganak, harsonganak; másoknak jó hírét magok gyalázatjának tekintik.

De minek bővebben szólanom, mintha azt nem tudná minden? Marcus Bibulusnak erős nagy lelke egész nagyságában tört elő Consuli méltósága alatt. A' hebegő, inkább gonosz mint álnok tüske! Mit merhetne az, kinek a' minden méltóságok' legfényesbike legnagyobb gyalázatot hoza? 'S tehet-e valamit Lúcius Domítius, kinek mocsok és gonoszság nélkűl semmi tagja nincs? nyelve fecsegő, kezei véresek, gyorsak szaladni lábai, 's a' mit gyalázat nélkűl nevezni nem lehet, leggyalázatosabb. Az eggy Marcus Cátó felől nem szabad szólnom tisztelet nélkűl, csak hogy elméje kelepczés, fortélyos, és sokat szeret beszélni. Affélét a' Görögök' iskolájikban

tanúlnak; de ott munkásságot, vigyázást, lelket nem tanúlnak; a' kik veszni hagyák szabadságokat, nem alkalmatosak másoknak adni leczkét, hogy a' magokét mint tartsák fenn. Azok a' te egyéb haragosaid renyhe Nemesek, kiken, mint a' szoborképeken, a' név ád díszt. Lúcius Postúmius és Marcus Favónius nekem ollyanok mint a' gályák' rakodásai, ha parthoz ére az hajó, használják: vészben tengerbe vetik, mert a' portékák közt nincs kevésb becsű.

Mint lehetne megújítanod a' Népet, arról talán már eleget mondottam: most engedd mondanom, a' Tanáccsal mit tehetnél. Erősödvén korom, elmém, én örömimet nem fegyverben, nem paripákban találtam, hanem tanúlásokban; azt vevém művelésbe, a' mi természetemben nemesb. Sokat olvasván, hallván, elmélkedvén, úgy találom, hogy országok szerencsésen csak addig kormányoztatnak, míg nálok jó gondolat áll tiszteletben; hol hatalomra az ész' sugallatai felett, kény, kedvkeresés, félelem juta, ott a' birodalom' ereje fogyni kezdett, elveszett az uraság, 's szolgaság lépe helyébe. El vagyok én hitetve az eránt hogy minden igazgatásban azon fekszik legtöbb gond, a' ki fényesb, a' ki tetős helyt áll. Nyugalomban lévén a' haza, egyebeknek csak arra kell felvigyázniok, hogy a' szabadság fennmaradjon: de mihelyt az hont veszély éré, akkor a' főbbeknek tisztök a' bajon segíteni; mert ott szabadságaik, tekintetök, gazdagságok szerencsétlenségnek van kitéve. Minél virágzóbb vala állapotjok a' béke' napjaiban, a' zavarban rettegésök, gondjok annál nagyobb. Ha tehát a' Népnek úgy kell függeni a' Tanácstól, a' hogy a' léleknek a' test engedelmeskedik, bölcsességgel az Atyák' Rendének kell bírnia: Népnek arra szüksége nincs. Volt az eleinknél, 's ők, midőn a' legveszedelmesb had nyomta is, mi-

dőn veszve valának embereik, lovaik, pénzeik, nem szűntek meg viaskodni a' felsőségért; rendíthetetlen lelkeiket sem a' kiürűlt tár, sem az ellenség' nagy ereje, sem a' visszás esetek le nem verheték, 's a' mit vitézségök szerze, megtartani vég pihegésökig törekedtek, 's mind ezt inkább bölcs tanács mint szerencsés harczok által. De nálok eggy vala e' köz jó, 's gondja mindennek arra volt; ők csak ellenség ellen törekedtek; elméjét, karját mindenki nem a' maga emelkedésének, hanem hazájának gyakorlotta. Most mind az egészen megfordítva van: eggy csoport tunya és gyáva Nemesség, melly sem harczolni, sem igazgatni nem ért, dölyfösködik, 's gaz czimborájiba bízva, maga akar lenni, mindeneken ő akar uralkodni; a' Tanács, melly ama' jobb időkben bölcsessége által gyámolítá az ingó hazát, el van nyomva. Ide amoda lökve idegen kéz által igazgattatik; ma ezt végzi holnap egyebet, és midőn szóban a' köz' java forog, azt teszi a' mit a' tőle függők' gőgös szemtelensége parancsol.

Hahogy a' Tanácsnokok eggy tekintettel bírnának mindnyájan, vagy ha úgy eshetnék a' voksolás hogy eggyik ne tudja másika mit javal; úgy több erő volna az egészben, 's a' Nemességben kevesebb. De mivel egyenlővé tenni mindenikének tekintetét nem lehet, mert eggyik rész ősei' fényében, viselt méltóságaiban, védettinek sokaságában bízakodhatik, 's a' másik fél' nagyobb része beszivárgott emberekből áll: szabadítsd meg voksolásaikat a' félelemtől. Így mindenikének több gondja lesz magára mint arra hogy másoknak emelgesse nagyságokat. Szabadságot jó és rossz, lelkes és gyáva, szeret; de sokan félelmökben ótalom nélkűl hagyják. Tompa lelkek! minekelőtte tudnák hova üt ki dolgok a' küzdés' végével, lelketlenségök miatt nyakokra veszik az igát, mint-

ha már meggyőzve volnának. Én úgy hiszem, a' Tanácsot két szer fogná ismét erőhöz juttatni: meg kellene szaporodni számának, 's írva tenni a' voksolást. A' tábla fedve tartaná a' voksoló' nevét; az akarat így szabadabban jelentené ki magát, 's nagyobb számtól nagyobb erőt lehetne várni, és több védelmet. A' legközelebbi időkben a' Tanácsnokok, vagy mivel a' törvényszékek, 's ollykor a' magok' vagy barátjaik' dolgai elfogák, és még inkább mivel ott a' dolyfös gázolásokat nem tűrheték, nem jelenének meg a' közt illető gyülekezetekben. Azokban a' Nemesség javal, kárhoztat, végez, teljes kénye szerint, 's eggykét Senátor velek eggyütt, kiket ők annyiknak néznek mint csoportjok' ragasztékit. De ha megszaporítatik a' szám, 's ha táblákban adatik voks, kevélységök meglohad, 's ők egedni fognak azoknak a' kiken eddig szenvedhetetlen gőggel uralkodának.

Megolvasván levelemet, még talán azt akarod hallani tőlem, hogy a' Tanácsnokok' számát mennyivel szaporítsd, hogy őket munkálásaik szerint miképen osszad fel, és minekutána a' bíróságot az első Rendre akarom bízatni, az ügyek' eggyik és másik neméhez hánynak kívánd jelenlétét. Ezt kimutatnom túl a' nagyján sem volt volna nehéz, de szükségesnek láttam a' tanácslatot előbb általán fogva tenni; mert ha jónak leled a' mit mondottam és ez úton indulsz el, úgy maga kifejti magát a' dolog. Óhajtom hogy szavamat értelmesnek 's használatosnak ismerhesd; mert a'hol majd szerencsésen mennének munkáid, ott engem is érne dicséret: de lelkemet sokkal inkább gyulasztja azon óhajtás, hogy hazám' bajain, bármiként, csak minél előbb, segélj. A' hon' java kedvesb előttem nevem' pillogásánál, 's téged, dicső férfiu, kérlek, kényszerítlek, hogy a' ki örök ellenséginket, a' Gallusokat, olly fényesen meggyőzéd, ne en-

gedd hogy birodalmunk, mellyet kül erő még soha meg nem alázott, öregsége 's polgárinak szerencsétlen villongásaik által, kidőljön. Hahogy ez megtörténnék, bizony hánykolódó lelked semmiben nem találna megcsendesedést; álmaidból gyötrő kísértetek riasztanának fel, 's futkosnál, mint az őrjöngők. Mert én ugyan örök igazság gyanánt nézem, hogy emberek' dolgai felett isteni szem gondoskodik; hogy jó és rosz tetteink közt van külömbség, és hogy jót és gonoszt más meg' más bér vár. De míg az eljő, lelke mindenkinek megsugja, mit remélhet.

Hahogy hazád és őseid szólhatnának hozzád, ők neked kétségen kivűl ezt fognák mondani: „Caesár, mi lelkes férfiak téged azért nemzénk, hogy Rómának dísze és ótalma légy, 's rettegése ellenidnek. A' mit mi annyi munkával és veszéllyel szerzettünk, neked eggyütt adánk születésedkor az élettel: hazáúl a' legdicsőbb hont, fényes származást benne, nagy tehetséget, nagy birtokot; eggy szóval minden díszeit a' békének, a' hadnak minden díjait. E' jótételért tőled nem gyalázatos gaz tötteket kívánunk, hanem hogy a' feldöntött szabadságot állítsd helyre. Ha megteended azt, híred végig fog szárnyallani minden nemzeteken. Te ugyan díszes tötteket követél el eddigelé is 's honn és a' táborban; de ragyogásod sok más nagy férfiakkal közös. De ha majdan az eggykor névre igen híres, birtokra igen gazdag várost, már csaknem összedüléséből kikapod és helyre állítod, volt-e valaha valaki nagyobb, és lészen-e valaha valaki dicsőségesebb mint te vagy? Hagyják azt veszni akár bel nyavalyája, akár a' kikerülhetetlen végezések; oh úgy had és vérontás és pusztítások borítják el a' föld' egész kerekségét. Ha tehát kebledet eltölti az a' nagy gondolat, hogy hazádnak 's őseidnek e' hálaáldozattal tartozol; minekutána visszaállítod a' szabadságot, dicsősé-

ged el leszen ismerve mindeneknél, 's te léssz az az eggy, kinek az halál még ragyogóbbá fogja tenni életét. Mert az élőket ollykor vak szerencse, ollykor irígység sanyargatják; de ezek elnémúlnak a' megholtak körül, 's rény teljes felségében emelkedik ki hamvaikból.

Elmondám a' mit a' hazára nézve hasznosnak, néked dicsőségesnek tekintettem, 's kérem a' nagy Isteneket, hogy valamit kezdeni fogsz, néked és a' hazának légyen idvességes.

MÁSODIK LEVÉL.

Közönséges hite volt az embereknek elejétől fogva, hogy országok, méltóság, és valamit halandók' szíve ahít, szerencse' adományai; mert illyet sok ízben látánk azoknál a' kik nem érdemlették, és senkinél nem örökre. A' tapasztolás azonban inkább azt bizonyítja valónak, a' mit verseiben Appius mond, hogy az ember maga kovácsa Szerencséjének. 'S ez kivált terád illik, ki minden másokat annyira meghaladál, hogy az emberek hamarább fáradtanak ki magasztolni tötteidet, mint te magasztolást érdemlő tötteket tenni. De mint a' mit építénk, úgy a' mit lelki erő szerze, nem tarthat mindég, összedől, legalább hamar romlást kap, ha fennmaradása eránt nem gondoskodunk. Mert uraságot magán senki nem enged örömest, 's bár mi kegyes légyen a' kinek kezében hatalom áll, attól mindenki retteg; mert tetszésétől függ ha jó legyen- e, avagy rosz. Ennek eggyik nagy oka az, hogy a' hatalmasok helytelen tanácsnak esnek, 's annál

bátrabbaknak érzik magokat, minél romlottabbak a' kik felett uralkodnak. Jó lévén magad, légy rajta hogy azok is jók legyenek, a' kiknek felettök vagy; mert minél rosszabb valaki, annál kevésbé tűr igazgatót. 'S néked nehézb lészen, jó karba helyzeni a' mit kezedbe fegyver juttata, mint minden másnak vala előtted, mert te több kíméléssel bánál háborúdban mint amazok békében, tőled minden szelíd bánást fog várni, 's a' harczolók rablani akarnak a' meggyőzötteken, a' kik polgárok. Ez akadályokból ki kell fejtened magadat, 's erős lábra állítanod az hont, 's nem egyedül fegyver által, 's ellenségei ellen, hanem a' béke' szereivel is, mi sokkal nehézb. A' szükség tehát mindent a' ki messzebbre 's kurtábbra lát, felszólít, hogy hamit tudnak, mondják elő. Az én gondolatom ez: Dolgaink az szerint vesznek jó vagy bal elindúlást, a' hogyan intézni te fogod, kinek arra győzödelmeid hatalmat adtanak. De engedd a' szót bővebben fejtegetnem.

Te olly emberrel harczolál, kinek nagy volt tekintete, gazdagsága temérdek, gőgje szertelen, szerencséje több mint okossága; 's némellyek ama' kevesekből ezt követék; azért ellenségid, mert tégedet megbántottak; és velek eggyütt azok, kiket rokonság 's egyéb szövetkezés csatlott hozzá. Része az ő uraságában senkinek nem volt, és ha ő türhette volna az ollyat, a' föld' kerekségét nem borította volna el háború. Az az egyéb sokaság, mellynek, mint minden sokaságnak, több a' példa mint az ész, ment a' merre menni mást látott, mintha az a' más okosabb volt volna nálánál. Ekkor tájban táborodba foltonként gyülekezének fel holmi nyavalyások, kiknek sem becsületek nem maradt, sem vagyonok, gonosz reményre csábítva azon hírek által, miket haragosaid terjesztgetének, 's nyilván rablással, öldöklé-

sekkel fenyegeték a' nyugalomban élőket. De ezeknek nagy része, látván hogy te sem az adósságokat el nem törlöd, sem rablásokat nem engedsz, eloszlottak. Kisded részök maradott meg körűled, több csendet lelvén fegyvereid közt mint a' városban, hol őket nagy számban várák hitelezőjik. De e' temérdek sokaság épen ezért méne által később Pompéjushuz, 's a' kik adósság' terhe alatt nyögtek, őtet a' háboru' egész ideje alatt úgy nézék mint valamelly illethetetlen menedéket.

Most tőled, győzőtől, függvén mind háboru mind béke, és minthogy a' háborút minél kevésb vérontással illik bérekesztened, a' békét pedig űgy állítanod fel, hogy tartós légyen, és igazságos; lássad mit lesz tenned legtanácsosabb, ki ezeket viseled és intézed. Én ugyan, ha valamiről, arról vagyok teljesen meggyőződve, hogy kegyetlen igazgatás tartós soha nem lehet, és hogy annak a' kitől sokan rettegnek, magának is sokaktól kell rettegnie. Az illyenek' élete örök háboru, 's kétséges a' kimenetele, mert akár a' múltat tekintse, akár a' jelent és a' jövendőt, mindenhol veszély és tartalék között lebeg. Ellenben a' kik uraságokat kegy és szelíd bánás által enyhítik, mindent vídám lélekkel látnak, 's hozzájok szívesebbek ellenségeik, mint a' kegyetlenhez barátjai. De beszédem nem támaszt-e gyanút, hogy én neked javad ellen dolgozom 's a' győzöttek felé szítok? Én polgártársaink eránt akarom hogy tedd, a' mit magunk is, eleink is idegenek eránt, kik már bölcsőjik olta ellenségeink valának, mindenkor tettünk, 's nem szeretném, hogy vad népek' szokásaként, ölést ölés 's vért vér bosszúlgasson.

Feledve van-e már, kevéssel e' háború előtt melly vádak harsogának Cnéjus Pompéjus és a' Sullai győzödel-

mek ellen? hogy Cnéjus Domítius, hogy Cnéjus Carbó, hogy Brútus, és sokan mások ezeken felül, nem a' hadak' törvénye szerint, mivel fegyveres kézzel 's csatában fogattak meg, hurczoltatának halálra, hanem borzasztó istentelenséggel, midőn irgalomért könyörögtek? Feledve van-e, hogy Római polgárok 'a' város' kőfalai közt ezrenként mészároltatának össze, mint a' marhák? A' te győzödelmed előtt mi gyakran lehete látni azokat a' titkos, azokat a' váratlan vérontásokat, és azt, hogy elijedt asszonyok és gyermekek mint futkostanak férjeiknek 's szüléjiknek kebleikbe, hogy lakjaink mint rablatának ki? És ezek téged arra buzdítanak, azt vítatván, hogy nekünk a' háboru' inségeit azért kelle szenvednünk, hogy rabjai legyünk vagy Pompéjusnak vagy neked; hogy te nem megtartottad a' hazát, hanem eldöntötted, hogy szolgálatjaikat már kitöltött, leggyakorlottabb vitézeink ezért fogának fegyvert szüléjik, testvéreik, magzatjaik ellen, hogy a' gyalázattal elborított emberek kényökre dőzsölhessenek a' mások' vagyonaikból, hogy mocskai légyenek diadalodnak, 's a' jókra szégyent vonjanak. Nem lehet néked nem tudnod, mint viselék magokat az undok emberek, táborodban maradván, még midőn a' győzödelem kezeidben nem volt is, 's némellyike mint dorbézolgatott a' háborunak közepette; mint űzék galád örömeiket, noha éltes korok azt béke' idején is tilthatná. De légyen elég az hadról-

Minthogy tenmagad és a' kik hozzád vannak csatolva, tartós béke felől gondoskodtok, vedd vizsgálatba, melly következésű a' mit forralsz, 's különfogva a' mi jót, külön 'a' mi rosszat az ád; akkor aztán egyenest haladhatsz nagy tárgyad felé. Tudom én, hogy a' minek kezdete volt, végének is kell lenni, 's így a' magáét Róma sem kerülheti el, melly akkor lesz, midőn polgár

polgár ellen fordítja vasát, 's elgyengűlve, vére-fogyva, prédája lesz ellenségének; ez nélkűl azt az összeszövetkezett minden Népek 's az ellene omló egész világ is, soha el nem taposhatják. Hozd közzénk tehát az áldott eggyességet, 's a' visszálkodások' tüzét oltsd el. Ezt eléred, ha esztelen pazarlásinknak 's e' vad rablásoknak véget vetsz, nem hajdani törvényinket újítván fel, mellyek e' romlottságunkban nem tiszteletesek többé, hanem megszabván, hogy költségeit alkalmazza mindenki jövedelmeihez. Fiatal embereink most ahhoz szokának, hogy szépnek azt nézik, ha felfalhatják a' magokét és másét, 's kényöket tölthetik és a' tőlök kérőkét; nálok az afféle lélek' nagysága, a' szemérem sugoriság. Az esztelenek! abba nem hagyhatván a' miben megrögzöttenek, dühhel esnek most frigyesre, majd polgárra, megzavarják az hon' csendét, 's az elveszett' helyébe új vagyont keresnek. Tiltsd el a' kölcsönezést, 's szoríts reá, hogy érjük bé a' magunkéval. Ez legegyenesb út arra, hogy tisztviselőink a' Nép' szolgáji légyenek, ne a' hitelezőkéi, 's abban mutassák dicsőségöket, hogy öregbítik, nem hogy fogyasztják, az hon' javát.

Látom én, melly nehéz lesz az elejénte, kivált azoknál, kik úgy hivék, hogy a' győzödelem őket szabadabban fogja hagyni, nem szorosabban. De ha inkább lesz gondod javokra mint kényökre, úgy tartós békét szerzesz mind nékiek, mind minekünk és a' társnépeknek. Ha pedig ők továbbad is azt űzhetik a' mit eddig, úgy e' város, 's eggyütt ezzel a' te dicsőséged, oda lesznek. Aztán igaz ember csak béke' kedvéért visel hadat; szenvedésit a' nyugalom' reménye enyhíti; ha állandónak nem teszed a' békét, nyerjünk, veszítsünk, eggyre mégyen. Vedd szívedre, a' nagy Istenekért! a' hon' baját, 's törj keresztűl minden bántáson. Inséginkről vagy te

tehetsz, vagy azt senki más ne merje. Azomban kegyetlen bíróskodásra és sanyaru büntetésekre téged senki nem szólít; az ollyan rontja az hont, nem javítja: igen arra, hogy az ifjuságot vond el rosz szokásaitól. Az lesz igazi irgalom, ha úgy állítod fel dolgainkat, hogy senki se tehessen ollyat, a' miért méltán löketik ki honjából; ha esztelen örömeinket megszögöd; ha béke és eggyesség gyökereket ver közöttünk; nem pedig ha elnézed a' gyalázatot, ha a' vétkeket elengeded, és ha a' jelennek olly örömeit hagyod fenn, mellyeket majd bánat vált fel.

'S énnékem nálad az nyújt bízakodást, a' mi másnál elijesztene: a' dolog nehéz volta, és az, hogy eggyszerre kell, földön vízen, mindent elcsendesítened. E' magasságú lélek nem szállhat kisdedségekig, 's nagy munkának nagy a' bére. Láss hozzá, hogy az alnép, mellyet kedveskedések és a' kiosztott rozs elrontottanak, munkában légyen, és az által vonassék félre rosszat tenni; hogy ifjuságunk az érdemet becsülje, ne a' kincseket, a' pazart. Meglészen az, ha te a' kártékony pénz' tekintetét és hasznait elveszed. Mert gyakorta elgondolván magamban, miként, és melly szerek által emelkedtek annyi dicső férfiak a' magok' nagyságokra; nemzeteket, országokat némelly lelkes embereik mint gyarapították; 's viszont a' legvirágzóbb népek és királyok mint omlottanak össze; jót és rosszat ugyan-azt leltem mindenütt, és hogy mindég az győze, a' ki megveté a' gazdagságot, 's az bukott, a' ki azt ahítá. Nagyságra senki nem emelkedhetik, 's halandó nem érheti fel azt a' mi isteni, hanemha kerűlvén a' pénz' szerelmét és a' test' örömeit, léleknek él, 's magát munkában, tűrésben, józanságban, nemes töttekben gyakorolja.

Házakat 's pompás mezei-csarnokokat alkotni, 's felékesíteni szobrokkal, szőnyegekkel 's bútorit tenni szemléletre méltóvá, nem magát; ha ki ezt cselekszi, az nem díszűl bírja kincseit, hanem gyalázatjokra van kincseinek. 'S a' kik nagyjában kétszer tömik meg gyomrokat, 's éjt az ifjú kor' örömei nélkűl nem tölthetnek, minekutána lelköket, mellynek uralkodni kell vala, martalékká süllyesztették, a' megtompítottat nem használhatják a' szerint, mintha még ép volna. Esztelenek! elrontanak mindent és önmagokat. De mind ez másként leend, ha megszűnik a' pénz' tekintete, 's tisztségeink és a' mi egyebet óhajtani szokás, áron nem fognak vétetni. Ezenfelül az kívánja gondjaidat, hogy Itália 's tartományaink bátorságba tétessenek, 's miként tétessenek abba, te érted. A' kaján nép mindent pusztít, saját lakjait oda hagyja, 's erőszakkal a' másénak esik. Aztán a' katonáskodás' terheit viselje minden egyaránt; mert vannak, a' kik harmincz táborozást tettek, vannak, a' kik eggyet sem. A' rozst, a' mi eddig henyék' jutalma volt, vegye a' haza-tért 's gyarmatokra 's leányvárosokra osztott öreg vitéz.

A' mit hazánkra nézve hasznosnak, rád dicsőségesnek nézék, elmondám. Most vakmerőségemet illenék mentenem. Sok embernek elég esze van bírálgatni a' mit hall, vagy úgy tesz, mintha volna; másnak munkáját, beszédét gáncsolgatni lángol lelkök; szájok, nyelvök nem győzi szóba önteni gondolatjaikat. Nem bánom hogy magamat az ezek' ítéleteinek kitevém: bánnám ha miattok hallgaték vala. Mert akár ezt követended, akár más jobb útat fogsz választani, én javadra lenni igyekeztem. Egyéberánt kérem Isteninket, boldogítsák a' mit kezdesz, 's törekedésidnek adjanak óhajtott sikert.

HISZTORIAI ÉS GEOGRAPHIAI

M U T A T Ó.

HISZTORIAI MUTATÓ.

A.

Aborigines, Italiának legrégibb lakosai, eggyesűlnek a' Trójából eljött Görögökkel, 's Rómát alkotják, *Catil.* 6.

Adherbál Micipsa' fija, *Jug.* 5.; meggyőzve Jugurthától Rómába érkezik, 's a' Tanácsban beszédet tart, 14; ismét meggyőzve tőle Cirtába fut, 21; levele a' Tanácsban felolvastatik, 24; feladja magát Jugurthának és vész, 26.

Aedes Concordiae, *C.* 46. 49.

Aemílius Scaurus nem engedi magát a' Jugurtha' ajándékai által megvesztegettetni, *J.* 15; de Követei a' jótól félre vonják, 29.

Spúrius Albinus, Consul, *J.* 35. és tov.

Allobroxok buzdítatnak Umbrénus által segélleni a' Catilínai összeesküvést, *C.* 40; jutalom rendeltetik nekik annak felfedéséért, 50.

Cájus Annius Leptisi Kormányzó, *J.* 77.

Lúcius Annius és Publius Lucullus, Nép-Tribúnuszai, megmaradni akarnak hívatalokban, *J.* 37.

Quintus Annius, eggyik czinkosa Catilinának, *C.* 17.

Antiochust ezer talentomától fosztja meg Philippus. *Mithr.*

Cájus Antonius, Consul, *C.* 24; Catilínát sereggel űzi, 57; lábai' fájdalma miatt a' csatában meg nem jelenhet, 59.

Appius Claudius, Interrex, *Philip.*

Archelaus Mithridatesnek szándékait gátlotta, *Mithr.*

Aristonicus, Antiochus' fija, triumphusban hurczoltatik, *Mithr.*

Asia a' Rómaiaktól megtámadtatik, *Mithr.*

Aspár, Numída, *J.* 109, 112.

Athéna a' maga elhíresedését nagy Írójinak köszönheti, *C.* 8; harmincz tyrannjai, 51.

Attalus, király, végre nyomorult szolga, *Mithr.*

Aulus, Propraetor, *J.* 36; tábora Jugurtha által körűlkerítve, 38.

Aurélia Orestilla, Catilína' nője, *C.* 15.

Publius Autrónius, Catilína' társa, *C.* 17; kijegyzett Consul, a' voksszerzés' vétke miatt megbüntetetik, 18.

Aventínus hegy, *J.* 31.

B.

Baebius Jugurtha által megvesztegetve, *J.* 33.

Lúcius Belliénus, Praetor, *J.* 104.

Lúcius Bestia, láz, *C.* 17.

Lúcius Bestia Calpurnius, Consul, *J.* 27; Jugurthától megvesztegettetik, 29.

Bithynia kiraboltatik, *Mithr.*

Bocchus, Maurus Király, *J.* 19, 80, 113.

Bomilcár, *J.* 35, 61, 70.

Decius Brútus, Semproniának férje, *C.* 40.

C.

Quintus Caepio szerencsétlenül harczol a' Gallusok ellen, *J.* 114.
Cájus Caesár, Pontifex Maximus, *C.* 49; lelke, erkölcsei, összehasonlítva Cátóval, 54.
Capitólium elég húsz eszt. az összeesküvés előtt, *C.* 47.
Capsa Márius által megvétetik, felpörzsöltetik. *J.* 89, 90.
Carthágo vetélkedő társa Rómának, *C.* 10; feldöntése veszélyt von Rómára, *J.* 41.
Cassius Longínus, láz, *C.* 17.
Lúcius Cassius, Praetor, Jugurthához küldetik, *J.* 32.
Catilína; lelke, elméje, indulatjai, erkölcsei, *C.* 5; elöli fiját, 15; zsarlásai miatt vétkesnek ismértetik, 's eltiltatik keresni a' Consulátust, 18; Cicero ellen kelepczéket hány, 27; serege 56; nagy lélekkel küzd, 's elesik, 61.
Cátónak, az Uticainak, Beszéde, *C.* 52.
Catulus levelet veszen Catilinától *C.* 35; viszálkodásban Caesárral, 49.
Cethégus, láz, *C.* 17; siettet másokat, 's maga is gyorsan dolgozik, 43; vész, 55.
Cicero, Consul lesz, *C.* 24; új ember, ugyan-ott; kérdést tesz a' Tanácsban a' lázak eránt, 50; nevezetes beszédet tart, 31.
Cinnának gonoszsága; az ő visszajövetele eloltá a' Tanács' díszét, *Lepid.*
Cirtát vívja Jugurtha, *J.* 21; 's az magát ennek feladja, 26.
Quintus Coeparius, Terracinából, *C.* 46.
A' kijegyzett Consul szólítatik fel előbb másoknál, ítéletét kimondani, *C.* 50.
Consulátust kérni hány napokig volt szabad, *C.* 18; Cájus Márius előtt új embernek már régóta nem adatott, *J.* 63, 73.
Cornélius három jövendöltetett, hogy Rómában uralkodni fognak, *C.* 47.
Cájus Cornélius, Római Lovag, láz, *C.* 17; Cicerót általdöfölni készül, 28.
Cornélius, valamelly Scríba, *Lepid.*
Q. Cornificiusnak gondviselésére bízatik a' megfogott Cethégus, *C.* 47.
Cájus Cotta'Beszéde a'Néphez, 208. *l.*
Crassus, Pompéjusnak haragosa, *C.* 17; az első összeesküvésben társnak találtatik, nem a' másodikban, 48.
Quintus Cúrius, láz, *C.* 17, 23.
Cyréne hatalmas és gazdag, *J.* 79; mint végeznek határjok eránt a' Poenuszokkal, 79.
Cyrus, első kezde hadakozásokat Asiában, *C.* 2.

D.

Dabár, tolmács Bocchus és Sulla között, *J.* 108, 109.
Damasippus megöletett, *C.* 51.
Lúcius Domitius' erkölcsei, *Caes. Lev.*
Lúcius Drúsus, patronusa a' nemességnek, *Caes. Lev.*

E.

Elefánt negyven öletik meg a' Rómaiaktól. *J.* 53.
Etruriát elszegényítik Sullának bitanglásai, *C.* 28.
Eumenes, *Mithr.*

F.

Fabius Maximus' és Publius Scípio' ítélete a' nagy férjfiak' ké-

peiknek hatásaikról a' nézők' lelkére, *J.* 4.
Quintus Fábius Sanga, patronusa az Allobroxoknak, *C.* 41.
Marcus Favonius, *Caes. Lev.*
Fufidius, *Lepid.*
Fulvia, Quintus Cúrius' szerelme, *C.* 23.
Aulus Fulvius, láz, atyja' hagyására megöletik, *C.* 39.

G.

Gabíniusz Capito, láz, *C.* 17.
Gallusok, hadakozó nép, *C.* 40; a' Római népnek örök ellenje, 52.
Gauda, onokája Massinissának, *J.* 65.
A' Görögök jobbak az ékesen-szólásban, mint a' Rómaiak, a' Gallusok a' hadviselésben. *J.* 53.
Gracchust Opímius Consul, megöli, *J.* 16; a' két Gracchus, az alnép' pártját fogván, vesznek, *J.* 42.
Cájus Gracchus' javaslata az öt classisból szedendő centúriák felől, *Caes. Lev.*
Gulussa és Mastanabál, testvérek, betegség által halnak ki, *J.* 5.

H.

Hannibal a' Rómaiakat rongálja, *J.* 5.
Hercules Hispaniában elhal, *J.* 18; Hercules Libys, 89.
Hiempsál, fija Micipsának, *J.* 5; megöletik, 12; Évkönyvei, 17.

I.

Italiának pusztúlása a' Mársus háború által, *J.* 5.

L.

Lacedaemoniak elsők viselnek hadat Graeciában, *C.* 2.
Marcus Porcius Laeca, *C.* 17, 27.
Lentulus, *C.* 17, 22, 39, 43, 45, 46, 55.
Levelek: 187, 192, 197, 199, 204, 208, 211, 222.
Lex frumentaria *Licin.*; Mamília, *J.* 40; Plautia, *C.* 31; Porcia, *C.* 51; az adósok mellett, az uzsorások ellen, *C.* 33.
Eggy Ligúr' segélye által eggy vár megvétetik, *J.* 94.
Publius Lucullus Nép' Tribúnusza, *J.* 37.

M.

Mamílius, Nép-Tribúnusza, zaklatja a' kik Jugurtha által megengedék magokat vesztegetni, *J.* 40.
Mastanabál és Gulussa, testvérek, betegség által kihalnak, *J.* 5.
Manílius Mancínus, Nép-Tribúnusza, vádolja a' Jugurtha ellen küldött Vezért, *J.* 73.
Aulus Manlius, Márius' Alvezére, *J.* 86.
Cájus Manlius, czinkos az összeesküvésben, *C.* 27, 36.
Marcus Manlius szerencsétlenül harczol a' Gallusok ellen, *J.* 114.
Títus Manlius Torquatus kemény a' fija iránt, *C.* 52.
Mapália, Numída-viskók, *J.* 18, 46.
Q. Marcius, Imperátor, triumphust kér, a' város előtt, *C.* 30.
Marius Metellusnak Alvezére, *J.* 46; a' Haruspex neki minden szerencsét jövendöl, 63; honja, elméje, erkölcsei, 63; Gaudát Metellus ellen gyúlasztja, 65; Metellustól haza eresztetik, 73; Consullá választatik, 84; beszédet tart a' néphez, 85; Africába általszáll, 86; Jugurtha' erősségeit erővel's ígéretekkel igyekszik megvenni, 89; Capsát megveszi, 91; ő és Sulla Jugurtha és Bocchus ellen megütköznek, 99; Jugurthán triumphál, 114.
Massinissa, *J.* 5.
Massiva, *J.* 35.

Massugradas, *J.* 108.
Maurusok, azelőtt Medusok; eredetök, *J.* 18.
Cájus Memmius, Nép' Tribúnusza, *J.* 27; beszédet tart a' néphez, 31; javaslata, 32.
Quintus Metellus, Consul, J. 43; Numídiába belépvén, a' Római katonaságnál a' felejtett fenyítéket visszahozza, 44; Jugurtha' követeit megvesztegeti, 46; tisztasága, 46; Jugurthával megüttközik, 49; Numídiának városait megveszi, 54; Zámát ostromolja, 57; 's elhagyja, 61; gőge, 64; Gaudától megtagadja a' királyi tiszteletet, 65; fortélyai, 69; Thálát megveszi, 75; lelkének erőtlensége, 82; kerüli Marius' tekintetét, 86; Romában örvendve fogadtatik, 88.
Metellus Celer, Praetor, *C.* 30.
Metellus Creticus, Imperator, triumphust kér, a' város előtt, *C.* 30.
Micipsa, Massinissa' fija, nemzetsége, gyermekei, halála, *J.* 5, 11; Beszéde, 10.
Cájus Muréna, a' tulsó Galliában Praefectus, *C.* 42.

N.

Nabdalsa, Jugurtha után ólálkodik *J.* 70, 72.
Tibérius Néro' ítélete az összeeskűdtek eránt. *C.* 50.
Numantia eltörletik. *J.* 7.
Numídák' eredete, lakások' fekvése, gyarapodása, *J.* 6, 14. indulatjok 56; élelmök 89; megverve a' Rómaiaktól, 54.
Numídiának színre jobb része Adherbálnak jut *J.* 16.
Núsa, Nicomedesz' nője, *Mithr.*

O.

Lúcius Opímiust Jugurtha megvesztegeti, *J.* 16; Cájus Grachus és Marcus Fulvius Flaccus megöletvén, mint Consul, a' Nemesség' győzedelmével keményen él a' nép ellen, 16.

P.

Lúcius Paullus Catilína ellen a' Lex Plautia ellen vádat teszen, *C.* 31.
Perses, Philippus' fija, álmatlansággal öletik el, *Mithr.*
Petréjus, Antonius' Alvezére. *C.* 59.
A' két Philaenus elevenen temettetik a' Poenusok' javáért, *J.* 79.
A' Phoeniciaiak sok várost építenek Africában, *J.* 19.
Cnéjus Píso Hispaniában megöletik, *C.* 19.
Cájus Píso, Caesár' ellenje, *C.* 49.
Pompéjus, Crassus' ellenje, 17; hatalma rettegést támaszt, 19; ő és Crassus, Consulok, visszahozzák a' Tribúnusi hívatalt, C. 38.
Quintus Pompéjus Rúfus, Praetor, *C.* 30.
Cájus Pomtinus, Praetor, *C.* 45.
Lucius Postúmius.
Punica fides, *J.* 108; az ellenek viselt had hasznos vala Rómának, 41; Punicus Évkönyvei Hiempsálnak, 17.

Q.

Quaesitorok, *J.* 40.

R.

Romának eredete, gyarapodása, *C.* 6; ott minden áros, *J.* 8, 20; maga a' város is az, ha vevője akadand, *J.* 35.
A' hajdani Rómaiak' erkölcsei, rendszabásai, *C.* 6, 9; bujálkodások az építésben, 12, 20; mennyire hajlottanak el őseiktől, 53; nekik minden országok ellenségeik, *J.* 81; sergeiknek első megromlások, *C.* 11; birodalmoknak

kelettől nyugotig minden alatta van, *C.* 36.
Cnéjus Octávius Rúfus, Quaestor, *J.* 104.
Publius Rutílius, Metellus' Alvezére, *J.* 50.

S.

Sacer mons.
Lucius Saenius, Senator, *C.* 30.
Marcus Scaurus a' Tanácsban első, *J.* 25. millyen, 25, 28, 40.
Publius Scípio, *J.* 5, 7, 9.
Publius Scípio Nasicának tartományként Italia jut, *J.* 27.
Scyrrus minden cselédeknek leggonoszabbika, *Tör.* 9.
Sempronia, részese az összeesküvésnek, *C.* 25; Décius Brútus' nője, 40.
Septímius Camers, Catilína által a' Picénumi Megyébe küldetik ki, *C.* 28.
Sextius, Quaestor, *J.* 29.
Marcus Silánus, Consul, *C.* 50.
Lucius Sisenna, Történet-író, *J.* 95.
Publius Sittius Nucerinus, *C.* 21.
Spinther Lentulusnak őrzésére bízatik Lentulus, *C.* 47.
Lúcius Statílius, *C.* 17, 46, 55.
Lúcius Sulla, mint tette hívvé magához a' serget, *C.* 11; midőn Quaestor vala Márius mellett, elméje, természete, erkölcsei, *J.* 95; ékesen-szólása, 102; nagylelkűsége, 107; beszélgetése Bocchussal, 109, 111.
Publius Sulla, kijegyzett Consul, a' voksszerzés' vétke miatt megbuktatik, *C.* 18.
Syphax, *J.* 5, 14.

T.

Tarquínius, az összeesküvés' feladója, *C.* 48.
Tarrula, galád szolga, *Lepid.*
Cnéjus Terentius, Senátor, *C.* 47.
Lúcius Torquatus, Consul, *C.* 15.
A' Tribúnusok által támasztott zendülések a' hont háborgatják, *J.* 37.
Tyrannjai Athenának harmincz, *C.* 51.
Triumviri capitales, *C.* 55.
Trójai kiköltözöttek építik Rómát, *C.* 6.
Tullianum, börtön, *C.* 55.
Lucius Turpílius Silanus, Vaccai Praefectus, *J.* 66, 69.

U.

Publius Umbrénus, *C.* 40.

J.

Jugurtha, Mastanabal' fija, ágyastól, *J.* 5; a' segédsereg' vezére, 7; Scipiónál kedves, 's tőle ajánltatik, Micipsától gyermeknek fogadtatik, 9; cselt vet Hiempsálnak, 11; Adherbált meggyőzi, 13, 21; Rómába megyen, 32: Baebiust megveszteget, 33; Italiából elküldetik, 35; Metellustól meggyőzetik, 50; Bocchust harczolni kényszeríti, 80; sergét Márius megveri, 99; Bocchus által a' Rómaiaknak eladatik, 113.
Cájus Július, Catilína által Apuliába küldetik, *C.* 27.

V.

Lucius Valérius Flaccus, *C.* 45.
Lúcius Varguntéjus, láz, *C.* 17, 29.
Titus Volturcius, láz, *C.* 44; az összeesküvés' felfedéséért néki jutalom rendeltetik, 50.
Volux, Bocchus' fija, *J.* 106, 107.

GEOGRAPHIAI MUTATÓ.

A.

Aborigines; Italiának legrégibb lakói, kik később Latínuszoknak mondattanak. Lássd Líviuszt I, 1. A' Halicarn. Dionys. beszéli, hogy az Aborigineszek azon tájról, hol később Róma épült, eltolák a' Siculuszokat, és hogy a' Pelasguszokkal eggyesülvén, városokat alkottak, mellyek még a' Dionysiusz' idejében is fennállának. Ugyan ő említi Cátónak vélekedését, hogy az Aborigineszek Achajából jöttek ide, és már sok emberi korokkal előbb a' Trójai háborúnál, 's ők nem mások mint Oenotriuszok. De mind ez bizonytalan, 's Fréret (Mém. de l' Acad. des Inscript. T. XVIII.) azt állítja, hogy sem a'Pelasguszok, sem az Aborigineszek nem jöttek Graeciából tengeren Italiába, hanem hogy szárazon gyülekeztek ide némelly Görög-eredetű csoportok, kik Pelasguszoknak is, Aborigineszeknek is mondatának. Igen helyesen mondja Burnouf, Sall. l. 15. Dicti esse videntur quasi *ab* ipso loco *originem* ducentes; seu, ut aliis placet, quasi *obsque origine*.... Quanquam hoc nomen peculiare est primis Latii incolis, omnibus tamen iis convenit, qui ante certam hominum memoriam regionem quamlibet incoluere. Úgy tetszik az Aboriginesz nevet semmi nép nem viselte a' maga korában; hanem hogy azt a' késő maradék ragasztotta azokra, kiket mintegy a' földből támadottaknak (autochthonoknak) tekintett.

Aegyptusz; nagy és termékeny tartomány, 's első dajkája a' tudományoknak 's mesterségeknek. Némellyek Asiához számlálták, mások Afrikához. Méla ennek és annak határául a' Nílusz' vizét csinálja, úgy hogy annak jobb felén Ásia, bal felén Afrika feküdtenek. Augustusznak uralkodása alatt Aegyptusz a'Római birodalomnak része volt.

Aethiopsz; Afrika' népei a' Gaetúluszok megett, dél felé, kiken túl Sallust semmi népeket nem ismert. A' régiek mind azt Aethiopsnak mondották, a' kinek bőre fekete volt.

Afrika. Fekvését és leírását lássd ugyan-ott.

Africanum mare; ma Közép-tengernek mondatik. Éjszak felől öleli Africát. Mélánál Libycum a' neve.

Allobrox; Gallia Transalpinában laktak, melly a' mai Sabaudiát és Franczia-országnak ezzel szomszéd részét teszi.

Alpes; hosszan elnyúlt magas rengetegek, mellyek Italiát, Galliát, Germániát egymástól mintegy természet által rakott kőfallal, elválasztják.

Apulia; Italiának aljában; a' Diomedesz' szigetein kezdve le Ta-

rentumig. A' Görögöknek Japygia.

Armenia; Asiában. Eggyik része ma a' Persza, a' másik a' Török hatalom alatt. De-Brosses szerint az a' nép, mellyet a' PhoeniciaiHercules vezérle (*Jug.* XVIII.), nem Armenusz nép volt; Arménia távol fekszik Tyrusztól: hanem Amorrheuszok, vagy Arameuszok, kik Phoeniciának szomszédjában laktak. A' tévedést az terjeszthető el, a' ki Hiempszálnak Évkönyveit latínra fordította a' mi Írónk' kedvéért.

Arpinum; Látium' városa, közel Campaniához. Itt születének Plautusz, Máriusz, Cicero. Mai neve *Arpino*, 's Nápolyban fekszik.

Arretinus ager, az Arrétiumi Megye, 's maga Arrétium, ma Arézzo, Etruriának városa.

Asia; egyike a' föld' három részeinek, Americának feltalálása előtt. Szélesebb értelemben ezt, a' szorosabban azon tartományokat jegyzette a' név, mellyeket a' Római Nép Asiában bírt.

B.

Baleares insulae; a' mai Majorca és Minorca Spanyol-országnak keleti szélein. Régi lakosai híres parittyások voltak.

Bruttium; Italiának alsóbb részében. Ma Calabria. De a' hajdani Calaber föld Brundusium' tája volt. A' mai Abruzzo, noha Bruttiumtól ered nevc, Samniumot jegyzi.

C.

Cabira; Mithridatesz' Pontuszi Király' lakja. Pompéjusz erővel vette meg, 's Diopolisznak (Jupiter' várának) nevezte el; Pythodorisz Királyné Augustának, Augustusz' tiszteletére, honnan Strábónál Sebaste, melly annyit teszen. De-Brosses szerint Cabira hatalmast jelent, 's legnagyobbat; vagy mivel ez a' Cabira legfényesebb vala minden Pontuszi városok között; vagy mivel a' legnagyobbnak (a' Napnak) vala szentelve, kit a' Keletiek a' legfőbb Isten gyanánt tiszteltek.

Camers; az az, Camerínumi. Ez Umbriában feküdt, közel a' Picénumi Megyéhez; a' Tiberisz' bal fele és Ancóna között, benn Italiában. Sulla eltörlé Camertát, mivel Mariusszal tartott, 's ennek lakosai ugyan azon tájon építék Camerínumot.

Campania; Italiának alsó részében a' tenger felé. Fő-városa Cápua.

Cappadocia; a' mai Natoliában, kelet felé az Euphrát' vize és Arménia, nyugotra Phrygia és Lycaonia között. Ma Caramaniának mondatik.

Capsa; város Numídiában, nagy pusztaságok köztt. Mariusz felpörzsölte; Caesár a' Júba ellen viselt háborúban újra eltörlötte.

Capua; a' mai Campaniában, háromezer lépésnyire a' hajdanitól, mellynek helyén Santa Maria di Capoa áll.

Carthago; görög nevével *Karchédon*, Africában. Mind a' két név a' Phoeniciaiból vette eredetét, mellyben *Kardhadt*, vagy *Kartha-Hadath* új várost jelent, mint *Utica*, melly az öböl' tulsó felén álla, ót. A' várat, *Byrsa*, a' Poenuszok' nyelvén *Bysra*, Elissa, későbbi nevével Dído, Agenor Tyruszi Király' leánya, Pygmalionnak testvére, építette; az új várost, Karthadát v. Karthadót, Jarbász; Elissa 608 eszt. a' Chr. szül. előtt, 's fenn állott hétszáz esztendőkig.

Augustus alatt ismét felépíttetett. Elissa előtt eggy Phoeniciai gyarmat lakta azt, 's akkor a' hely' neve *Cadméja* volt, az az, Keleti, és *Caccabe*, az az, lófej, minthogy a' kőfalak' ásásakor eggy illyen találtatott a' földben. Ma kevés romjait lehet a' temérdek városnak látni nem messze a' La-Goulettei erősségtől, Tunisz mellett.

Catabathmos; kettő vala, a' nagy és a' kicsiny. A' név görög eredetű, a' *καταβαινω*-tól, 's *ereszkedőt* jelent. Vallis devexa in Aegyptum; úgy mond Méla, I. 8. Az Arabszoknál az ma *Akabet-Assolom.*

Cara insula; az Aegaeusz tengerben, ma *Zia.* Más a' *Cea*, gyakorlottabb névvel *Cos*, általellenben Halicarnassusszal Cariában; ma *Stanco*, melly elrontva leve e'szókból *εις την κω.*

Chalcedon; a' Thraciai Bosphorusz mellett, Bithyniában. Ma *Kadi-Kevi*, Kadi' (Bíró') vára.

Cimber; Germaniai nép, kiket Máriusz megvere.

Cirta; Numídiának anyavárosa közel a' tengerhez. Birta Syphax, tovább Massinissa, 's ennek fija Micipsa. Az oda szállított Római Gyarmattól Cirta Júlia lőn neve, végre Constantia a' Nagy Constantín' tiszteletére. Ma is Constantína 's Algyirnak első rendű helyei közé tartozik.

Croton; város Bruttiumban, a' Tarentumi öböl' szélén.

Cyrene; Afrikában, tizeneggy Római mértföldnyire a' tengertől; ma *Kairoán* a' Tripoliszi országban.

Cyzicus; sziget a' Propontiszban (Mare di Marmora); hasonlo nevű igen szép városát Milésiuszok építették. Fejér márványa híres volt.

D.

Dúrius; folyam Hispaniában; ma *Guadalaviar*, Valentia városhoz nem távolra; nem a' Duero, melly Portugallián csap keresztül. *Thúr* vagy *Dúr* a' Celta szókban *folyó vizet* jelent, a' mint mondja De-Brosses.

E.

Etruria; Italiának eggyik 's nagy tartománya, Romának első korában a' Tiberisz' jobb szélétől a' Ligurok' határában folyó Mácráig. Lakóit a' Latínuszok Tuscusoknak és Etruscusoknak mondották, 's a' mai Toscána név az elsőből vette eredetét, a' Görögök Tyrrhénuszoknak; 's innen tengere Mare Tuscum, Tyrrhenum, vagy Inferum. Még régebben, mint az említett idő, az egész Felső-Italia ide tartozott.

Euphrátesz; Ásia' folyamja. Strábó szerint Armeniának Niphatesz hegyéből ered, széles, mély, és sebes; Babyloniát kétfelé szeli, 's eggyesülvén a' Tigrisszel, Bassóra városánál a' Persza öblébe ömlik.

F.

Faesulae; középszerű helye Etruriának; ma *Fiezoli*, Florenciához nem messzére.

G.

Gaetúlia; nagy nép Africában, túl Numídián, dél felé az Atlász hegy körül. Íratik a' név Getuliának is diphtongus nélkül, 's Isidórusz szerint az onnan ered, hogy ide Géták jöttek. De úgy

a' második vocális meg nem vonatnék. De-Brosses a' nevet a' *geth* szótól származtatja, melly marhát jelent, elmésebben, legalább tudósabban, mint igazán.

GALLIA; a' Rhénusz, az Alpeszek, a' Középtenger, a' Pyrenaeuszok, és az Oceán között. Lakosait a' Rómaiak Galluszoknak, a' Görögok Celtáknak (vagy Celtogalatáknak) nevezték. — CITERIOR, vagy CISALPINA, 's ollykor GALLIA, minden mellékszó nélkül, az a' része mondatott Italiának, melly az Alpeszektől a' Rubicon folyamig terjed, az Adriai tenger és a' Ligusticusz öböl között; mert e' tájt Tarquíniusz Priscusz' uralkodása alatt a' Transalpina Gallia' lakosai a' Tuscuszoktól, a' kik itt lakoztak, elfoglalták, Lív. V. 34. Neveztetett Gallia TOGATA-nak is, a' Római tóga' viselhetéséről, melly nekik engedtetett. — ULTERIOR; az igazi Gallia, túl az Alpeszeken, honnan a' név. De Sallust e' név alatt azon részét érti Galliának, mellyet a' Rómaiak Provinciájok' formájába öntöttek, és a' melly Narboñeusisznek is mondatott, 's a' mai Franczia-ország' déli tartományait foglalta magában Bordeauxtól Lyon' tájáig.

HIPPO; Africában két város' neve; De-Brosses és Bochart szerint a' szó tengeröblöt jelent: HIPPO REGIUS Numídiában; 's Szent Ágoston ennek volt Püspöke; közel a' mai Bonához: HIPPO ZARYTOS, a' Romai Provinciában, közelébb Carthágóhoz, 's Sallust ez felől látszik szólani. Az Arabszok Ben-zert és Bizerte-vé változtatták a' nevet.

HISPANIA; Europának nagy félszigete; mert három oldalát az Oceán és a' Középtenger ölelte körül, 's a' szárazhoz csak a' Pyrenaeuszok' során ragada. Hesperiának is mondatott, napszállati fekvéséről; mint Iberiának is, vagy az Iberusz (ma Ebro) vize miatt, vagy az ide Asiából költözött Ibéruszokról, a' mint némellyek beszélik; vagy, a' mint De-Brosses véli, mivel az *iber* szó, mint a' görög ὑπερ, 's a' német *über*, annyi mint *túl*, 's a' tartomány az ide szárazon lépő Rómaiaknak túl fekvék a' Pyrenéeken. — Az ország sok ideig Carthágótól függe, tovább Rómától. Az oda közelebb fekvö rész CITERIOR vala, a' másik ULTERIOR. Baetica és Lusitania az Ulteriorhoz tartozott; az egész másik Citeriorhoz.

H.

HADRUMETUM; Africának felső szélén, a' mai Túniszban. D' Anville szerint nem tudhatni a' helyet, hol feküdt, de távol a' mai Súsától nem fekhetett; Shaw tudós Ángol szerint még ma is áll, 's nem egyéb mint Hamamet. Hadrumetum annyi mint *Ader-Muth*, ez pedig mint Adernek, a' tűz' Istenének, sírja; úgy mondja De-Brosses.

I.

ILERGETUM; eléggé tágas táj a' Sicoris (le Segre) vizétől Cataloniában, az Árva vizéig Arágoniában, hajdan a' Vascók' keleti határokig. Abban fekszenek ma Lerida, Frága, Barbastro, és sok egyéb burgok.

INDIGETES; eggy Spanyol nép' nevezete. Havercamp azt Ilergetesznek olvassa a' Pompéjusz' levelében. Plíniusz szerint kö-

zel fekvének llergetum mellett, 's így nincs ok elváltoztatni, hanemha azért, mert az *Indigetes* annyit jelent különben, mint Aboriginesz.

Italia; kezdetét veszi az Alpeszeken 's a' Siciliai csúcsig terjed, 's kelet felől az Adriai 's Jóniai, nyúgot felől a' Tyrrhénumi tengerek által van körülölelve. Első neve Hespéria volt, a' további Ausonia és Oenotria, az utolsó Italia, 's ez vagy Italusz Királyról, vagy az ökrökről, mellyek a' régibb nyelvben Italuszoknak mondattak. Éjszaki része a' Rubicóig Gallia Cisalpínának mondatott, egyéb része Italiának a' szorosb értelemben. Alsóbb része sok ideig Magna Graecia nevet visele, az ott megtelepedett Görög gyarmatoktól. Állott ez Tarentum' Nápoly' és a' Sicilia' keleti tájaikból.

Italici; semel tantum (*Jug.* XL.) Italicos distiñgvit a Latinis, de qua re totam Sigonii notam hic exscribere non inutile fuerit; mond Burnouf. „Inter cives Romanos, Latinos et Italicos erat differentia. Quippe Latinos, Latii incolas, populi Romani foederatos, *jure Latii* donatos ex antiquitate liquet; sic Italicos, reliquae ad Rubiconem Italiae habitatores, populi romani foederatos, *jure Italico* praeditos commode definiri posse censemus. Italiae enim domicilium eos secrevit a Gallis et provincialibus; foederis communio ab iis, vel civibus romanis, vel peregrinis et exteris, qui quacunque de causa in Italiae oppidis versarentur; jus italicum ab iis Italis, qui, quum Italiam tenerent, non jure tamen Italico fruebantur. Italicorum porro numerum expleverunt ad mare Tyrrhenum, trans Tiberim, Etrusci; post Latinos, ultra Lirim, Campani, Lucani; in Siculo Bruttii; in Jonio Messapii et Salentini; ad Adriaticum Apuli, Frentani, Picentes et Senones; Mediterranei, Cimbri, Sabini, Marsi, Vestini, Marrucini, Peligni et Samnites.“ Legtöbb polgári igazaik voltak a' Quíriszeknek; a' Latínuszoknak már kevesebb, 's így osztán az Italicuszoknak.

L.

Laletania; Hispaniának kisded tartománya az Ebro és a' Pyrenék között. Havercamp a' szót Lacetaniának olvassa, 's De-Brosses nem tudja, így jobb-e, vagy amúgy, mondani. Lorente spanyol Tudósnak ez az értelme: „Lacetania; hodie tractús est *Cervera*, in Catalaunia inter flumen Sicoris et Cardona. Ptolemaeus incolas vocavit Accetanos, Plinius, regiones describens, Lacetanos. Illius exemplaria impressa, dum populi ad conventum Caesaraugustanum (Saragossa) concurrentes citantur, inter eos Lacetanos numerant. Sed absque dubio librariorum ibi est error: Jaccetani scribi debuit et legi debet. Lacetani enim conventui Tarraconensi addicti erant. Aliquando Lacetania regio plus ampla fuit, Indigetes, Auseta-nos, Castellanos, et Leetanos complectens. Livius, Strabo, et nunc Sallustius (a' Pompejusz' Level.) hoc sensu loquuti sunt.“

Laris; Glarcanus: „Lares Cirtesiorum oppidum ponit Ptolemaeus, aliquanto magis ad meridiem, quam Vaccam ad Juliam Cirtam.“

Latinum nomen — homines latini nominis; a' kik Latiumi elsőségekkel éltenek. Lássd: Italici.

Látium; az a' része Italiának, mellyben Lavínium, Ardea, Alba-Longa, Tusculum, Arpínum, Praeneste, 's maga Róma feküdtenek.

Leptis; kettő Africában: eggyike Hadrumetum mellett, másika a' Syrtesek között, nem messze a' Cinyphusz' torkolatjától. Azt Ptolemaeusz a' Kis-Leptisznek mondja, ezt Plíniusz a' Nagynak. Ma kevés maradványa van fenn, és a' megváltoztatott név, *Lebida*.

Libya; a' Görögök e' névvel egész Africát jegyzik, Sallust csak azon tájt, melly nyugotra a' tenger és a' Gaetúluszok között terjed el. Így neveztettek a' Ptolemaeuszok, és osztán a' Rómaiak alatt a' Marmarica és Cyrenaica provinciák is, Aegyptusz és a' Nagyobb Syrtes között. A' Poenusok' nyelvén *Lheaba* napsütést jelent.

Ligur és Ligus, 's tartományok ligúria; az Alpeszeken kezdve a' Macra' vizéig, melly ezt Italiától elválasztá. A' mai Génua' tájéka.

Lucanus ager; a' Tarentumi öböl és a' Tyrrhénumi tenger között. Ott Paestum, mellynek rózsáji híresek, Helca, Metapontum, Sybaris; az utolsó később Thúrium.

M.

Macedonia; régebben Paeonia, tovább Aemonia, és Emáthia. Szomszédjai éjszakra Dalmatia és Moesia; nyugotra az Adriai tenger, keletre az Aegaeumi; délre az Epirótai népek és maga Graecia.

Marsi; Italiai népség, Samniumban, a' Fucinusi tó mellett. Az úgy nevezett Bellum Marsicum eggy azzal, melly Sociale-nak is neveztetik, és Italicum-nak is.

Massilia; ma Marseille, Franciaországban, a' Középtenger' szélén. A' Jóniai Görögök nem tűrvén a' Persza hatalmat, elhagyák honjokat, 's ezt alkoták Serviusz Tulliusz' uralkodása alatt, Chr. születése előtt 539. eszt. A' számkitiltott Rómaiak ide szerettének költözni a' táj' kiessége 's a' lakosok' nyájassága miatt.

Mauritánia; Africának nyugoti szélén szélesen terjedett ország. Lakosai a' Rómaiaktól Mauruszoknak, a' Görögöktől Maurusiuszoknak mondattak.

Media; Asiának nagy tekintetű országa; eggykor Cyrusz előtt asszonya a' földnek. Éjszaki határa a' Caspium-tenger volt és az Araxesz' vize, ma Aras; nyúgotra Nagy-Armeniát érte és Assyriát; délre Perziát; keletre Parthiát és Susiánát. Innen indultak ki a' Tyruszi Herculesz' követői, hanemha Mignótnak vélekedése volna igaz, ki úgy hiszi, hogy a' név el vagyon tévesztve, 's a' Hiempsál' Évkönyveiben a' Madianítuszok, nem a' Méduszok felől vala szó. *Jug.* XVIII.

Mulucha; Africának folyamja Numídia és Mauretania között. Némellyeknél *Molochath*, az az, királyi-folyam; ma *Mulvia*, és *Maluca*; elválasztja Algyirt Maroccótól.

Mulviuszi, vagy Milviuszi híd, a' Tiberiszen; mintegy háromezer lépésnyire Rómától az Etruriába vezető úton. Ma *Ponte Molle*.

Muthul; Africai folyam. Neve egyedül a' Metellusz és Jugurtha' ütközetéről leve ismeretessé.

N.

Numantia; Hispaniának nevezetes városa. Halmát, mellyen épült, a' Dúriusz (Duero) mosdosta. Scípio Africánusz Aemiliánusz hatvanezer emberével sem mert a' táj' sergével csatába ereszkedni, 's hogy a' város' lakosait feladásra kényszeríthesse, körűlfogta azt, 's a' széles Dúriusz' partján két erősséget állíttata, hogy meggátolhassa az eleség' bevitelét, melly oda csak vízen szállíttathaték. A' lakosok bőrt, megholtjaikat 's betegeiket ették; végre meggyújtották a' várost, 's készebbek voltak feleségeikkel és gyermekeikkel veszni, mint idegen hatalmat ismerni. Appian cap. 76—98.

Numídia; hatalmas tartománya Afrikának, Sypháxnak és Massinissának birtoka. Az ma Algyírt, Túniszt és Tripolisznak eggy részét foglalja magában.

O.

Oceanus; Sallust e' név alatt egyedül azt érti, melly a' Gibraltári szorosnál fogva ér össze a' Közép-tengerrel.

P.

Párium; Mysia' városa, a' Hellespontus mellett; ma *Kamarisz*.

Peligni; Italiának eggyik népe a' Samnium és Sabínuszok közt fekvő hegyekben. Anyavárosok Corfínium volt; ma *San-Períno*, azon tartományban, mellynek mai neve Abruzzo Ulteriore.

Perszia, görögűl Persisz; a' maga nevét viselő öböl' szélén. Ásiának hajdan legnagyobb és leghatalmasabb országa. Cyrusz alatt meggyőzé Médiát, és minekutána az egész Keleten kétszáz esztendőnél tovább uralkodék, előbb a' Macedók, azután a' Parthuszok által maga is meggyőzetett. De itt csak azok felől vagyon szó, a' kik a' Tyruszi Herculeszt Hispaniába kísérték, 's ennek halála után Africába költöztek, 's ott a' Gaetúluszokkal eggyesűlvén, magokat Numídáknak nevezék el. (*Jug.* XVIII). Ezen Perszák felől mondja Sallust, hogy ők *magis intra Oceanum* telepedtenek meg, mint a' Méduszok és Arméniuszok, melly azt teszi, hogy a' Perszák az Oceanusztól, az az, az Atlanticusz tengertől mélyebben tértek be a' szárazba, 's a' Méduszok ehez közelébb maradtanak, mint a' Perszák. Nem hallá senki, hogy a' Perszáktól eredett Numídák máshol laktanak volna mint kelet felé, a' Mauruszok pedig, a' Méduszok' maradéki nyúgotra, az Oceán' szélein. Pedig ellenkező volna a' fekvés, ha úgy kellene érteni, hogy a' Perszák közelébb telepedtek meg a' tengerhez. Mondja ugyan Sallust, hogy ők nem egyszer változtatták honjaikat; de nem, hogy lakást cseréltek a' Méduszokkal, a' Maurusz nép' őseivel. Mi tehát (Burnouf szóll az egész általvett helyben) Sallustnak szavait ezen értelemben magyaráztuk, tudniillik, hogy a' Méduszok ott fogtak lakozást, a' hol mindég laktak a' Mauruszok; a' Perszák ott, a' hol a' Numidák. Azonban meginte bennünket *Letronne*, a' Franczia Institútum' tagja, hogy ezen állításunkkal nagy tekintetű bizonyságok ellenkeznek. Maga ez a' Tudós, összehasonlítván Strábót Plíniusszal, azt állította, hogy a' Perszák közelebb maradának az

Oceánhoz. Mert Plínius V. s. azt írja: „Pharusii, quondam Persae, comites fuisse dicuntur Herculis ad Hesperidas tendentis.“ Strábo pedig úgy állítja, hogy a' Pharúsiusok és Nigríták *super Mdrusios* laktak; az az, túl a' Marusiuson, dél felé. Innen látszik, hogy a' régieknél bevett vélekedés vala, hogy a' Perszák, Herculesnek kísérői, elejéntén közelébb telepedének meg az Oceanusz mellett, mint a' Mauruszok. De ha így történt, nem szoros értelemben mondhatá Sallust: proxumos nostro mari locos occupavere; mert a' *nostrum mare* a' Középtenger.

Phoenicia; Syriának szomszédjában; legfőbb városai Tyrusz és Sídon. A' legrégibb időkben a' Phoenixek uralkodának a' tengereken, 's ők folytaták a' kereskedést az egész földön, 's gyarmatokat szállítottak Hispaniában, Africában és Graeciában. Eggy nagy sokaság a' Jozsue' idejében a' szent had alatt megszalasztatott, 's Africának tengeri szélein foga lakást, a' mint ezt két oszlop bizonyítja, melly hajdan a' Tingitanai tájon állott, és a' mellyen Phoenix nyelven ezen írást lehet olvasni: „Mi vagyunk, a' kik a' haramia Jozsuének, a' Náve' (Nun) fijának, arcza előtt megszaladánk.“ Melly annyi, mintha ezt mondá vala: Mi Cananaeuszok vagy Phoeniciaiak vagyunk. Magok a' Phoenixek magokat Cananaeuszoknak mondották. Szent Ágoston írja, *de Civit. Dei*, hogy a' mezőn lakó Áferek azon kérdésre, hogy ők kicsodák, így szoktanak felelni: Mi Khánánok vagyunk. Úgy látszik Salmasiusznak, hogy a' Phoenicia' lakóji így a' Görögök által neveztetének el, a' nálok feltalált bíbor' festéséről, mert Hesychiusz szerint φοινον annyi mint veres. Mások a' nevet a' pálmafától eredtetik, melly ott bővségben terem; annak görög neve φοινιξ, 's gyümölcse veres. A' *Phoenices* szóból leve *Poeni*, elvonván a' lehelletet; a' *Poeni*-ből *punicus*, mintegy *poenicus*. Van eggy régi felirásban BELLO POENICIO. (Ex Notis Varior. et *De-Brosses.*)

Philaenon aras; Jugurtánál a' XIX Fejezetben elbeszéltetik a' történet. Homokból vala hányva, úgy mondja Plíniusz; és így dombok valának. De már nem voltak fenn Strábó' idejében. Most nincs tudva, hol kell kerestetnek.

Picenus ager; határos Umbriával és a' Sabínusokkal, az Adriai tenger által mosva. A' Megye Picenumnak is neveztetett, 's lakosai Picenszeknek. Nevezetesebb városai Ancona, Numana, Potentia.

Pistoriensis ager; Etrúriának éjszaki táján, hol Pistorium.

Pontus; Asiának országa a' Fekete-tenger mellett. Nyugotra Paphlagoniát éri, délre Cappadociát, keletre Colchist. Legnevezetesebb Királya Mithridátesz volt, a' ki huszonkét nyelvet érte és beszélle. Most Amasia a' neve Amisus várostól; a' Törökök Rumnak mondják, mert egykor Római birtok volt.

Ponticum mare, más névvel pontus euxinus. Az a' tenerdek öble a' Közép-tengernek, melly a' Bosphorusz Thracicusától a' Maeotiszi tóig terjed Európa és Ásia között. Legelső neve ἄξεινος volt, *inhospitalis*, a' tenger' és az ég' sivatagsága miatt, és mivel az útazókat itt tolvajok háborgaták. A' Joniaiak gyarmatokat szállítottak széleire, 's a' bal jósolatú név ἐυξεινος-ra változott el. De-Bros-

ses gyanítja, 's nem ok nélkül, hogy a' görög névre annak keleti neve adott légyen alkalmat; mert ezen a' tenger *Asken.* Eggy másik tenger Bithyniában ugyan e' nevet viselte, latínul Ascanius, 's a' tartomány Ascania.

Praeneste; Látium' városa; kétszáz stádiumra Rómától. Sulla elpusztította, 's felkonczoltatá lakosainak eggy részét. A' mai *Palestrina* a' régi Praeneste alatt fekszik az Apennínusz' völgyében.

Provincia; e' név alatt a' Rómaiak' Afrikai birtokait érti Sallust. Azokat elébb mind Carthágo bírta volt. Városai Hippo, Hadrumétum, Tisidium, és Utica, melly Carthágo' eldöjtése után feje vala a' tartománynak.

Pyrenaeus; hosszú hegysor, az Atlanticus tenger' szélétől a' Közép-tengerig.

R.

Reatinus ager; a' Sabínuszok' földjének eggyik megyéje, hol Reate város, ma *Rieti.* Már feljebb emlitve vagyon, hogy a' Sallust' Kiadóji majd Arretinus Agernek, hol Reatínusznak írják a' szót, *Catil.* XXXVI. Ez, azt hírlelvén, hogy Massilíába vonja el magát, egyenesebben mehete Arretiumnak, mint Reatének. Nem hihetetlen azonban, hogy az utóbb nevezett helyre csapott ki.

Rhegium; Bruttiumi város, Italiának vég csúcsában, csaknem általellenben a' Siciliában fekvő Messánával. Mai neve *Regio.*

Rhenus; az a' nagy folyam, melly Helvetíában ered, 's Galliát és Germaniát egymástól elválasztja.

Rhodus; nevezetes szigete az Aegaeumi tengernek, Asiának szomszédjában. Strábo mondja, hogy sok ideig ezt asszonylották a' tengerek, 's ez tisztítá meg a' vizeket a' tolvajoktól. Itt álla a' Napnak ismeretes colosszusza, mellyet végre eggy földrengés dönte el Chr. születése előtt 224. eszt.

Róma; Látiumban, közel a' Tyrrhénum-tengerhez. Itt egyedül azon úczáiról 's épületeiről, mellyek a' Sallust' olvasása alatt kívánnak ismertetni.

S.

Saguntus; az Iberus' jobbján túl fekvő Hispaniában. Zacinthiuszok építették, Hannibál felforgatta, a' Rómaiak ismét helyre állították. Most a' régi város' helyén *Murviedro* (muri veteres) áll.

Samnium; Italiának eggyik tartománya, Picénum, Látium, Campania, Apúlia köztt.

Samothracia; Thrácia' szigete, általellenben a' Hebrusz' torkolatjával; híres az itt tisztelt Istenek felől, kik Cabiráknak mondattak.

Seleucia; építette Seleucus Nicator, ura a' keletnek Alexander' halála után, a' Tigrisz mellett, nem messze Babylontól. A' Parthuszok' királyai itt lakoztak.

Sicca; Numídia' városa, mellyben Venusz tiszteltetek: honnan a' város is Sicca Venerea. Más Síga vala, ugyan csak Numídiában, de ennek szélén, Syphax Király' lakója.

Sicilia; igen nagy szigete a' Közép-tengernek, 's Italiával csaknem összeragadott. Sicaniának, 's alakjáról Trinacriának vagy Triquetrának is nevezteték.

Sidon; Asia' városa a' Közép-tenger' szélén; Phoenicíában Ty-

rusznál is elsőbb, mellytől mintegy kétszáz stádiumra fekszik.

Sucro; Hispania' városa, ma Succa; közel a' Sucro (Xucár) vizéhez, Valentiában.

Suthul; Numídiában. Csak Sallustnál és Priscianusnál említetik.

Syrtes; magyarúl *zátony*; kettő vala Cyréne és Carthágo között.

T.

Tana; folyam Numídiának Lárisz és Capsa városai között.

Terracina; Látium' városa; Horátznál is Anxúr; mert régibb neve ez vala.

Thála; déli Numídia' városa. Fekvése hol volt, nem igen tudatik.

Théra; régebben Calliste; eggyike a' Sporadesz vagy Cycladesz nevű szigeteknek, Créta' szigete felett. Ennek lakosai építék Cyrénét, Africában.

Thirmída; Numídiában; a' város' fekvése nincs tudva.

Thrácia; Európa' tartománya, Macedonia, az Aegaeum-tenger', a' Propontisz' és a' Duna' szomszédjában; ma Bulgaria és Romaniának eggy része.

Tisidium; város. Fekvése nem tudatik.

Transpadanus; a' Cisalpina Galliát a' Pádusz vize (ma *Pó*) szelte kétfelé. A' melly jobb felén fekvék a' víznek, Cispadana nevet viselt, Transpadana volt a' másik.

Trója; a' Hellespontusz mellett Asiában. Mint jött el onnan Aeneász, 's mint épült Lavínium, Alba, végre Róma, ismeretes dolgok.

Túria; Castiliának 's Aragoniának szélein támadott folyam; ma *Guadalaviar*.

Tuscusok, és tuscia; lássd *Etrúria*.

Tyrus; Phoeniciának első városa. Ma csak romjai vannak fenn, 's a' hely' neve *Súr*.

U.

Utica; nagy városa Africának, a' Közép-tenger' szélén, a' Római Provinciának feje, minekelőtte a' feldúlt Carthágó ismét felkölt. Hatvan stádiumnyira feküdt Carthagótól, nyugot felé. Uticának, a' régi városnak, a' régiség adta nevét, mond Bochárt; mert *Utica* vagy *Ityca* poenuszúl régit jelent.

V.

Vacca; fényes városa Numídiának, nem messze a' Római Provinciától. Síliusz Vágának írja III. 259: „Tunc Vaga, et antiquis dilectus regibus Hippo.

Z.

Záma; Africai város; ötnapi járó földre Carthágótól, nyugot felé, úgymond Polybiusz. Caesárnak idejében lerontatott a' Rómaiak által, Hadriánusz ismét felépíteté; ma nincs nyoma.

TARTALOM.

Előszó . . . . . lap V
Bevezetés
I. Szallustiusz' élete VII
II. Erkölcsei XII
III. Hisztoriographiai érdemei XVI
IV. Beszéde' sajátságai XIX
V. Kiadásai, fordításai XXXII
Catilína 41
Jugurtha 91
Ép töredékek római historiája' könyveiből . . . 185
I. M. Aemílius Lepidus, a' maga czimborájihoz - 187
II. Lucius Philippus, Lepidus ellen . . , . . 192
III. Cn. Pompejus' levele a' tanácshoz 197
IV. Mácer Licínius, a' néphez 199
V. Mithridates' levele Arsaceshez 204
VI. Cajus Cotta consul, a' néphez 208
C. J. Caesarhoz a' hon' dolgai' el- (I. levél . . 211
igazítása felől (II. levél . . 222
Hisztoriai mutató 231
Geographiai mutató 236

TUDNIVALÓK.

1. A' m. t. társaság ezen munkának csak kiadója lévén, nem kezeskedik a' benne követett nyelvszabályokról, sem irásmódról, sem végre akármi nemü nyelvet 's irást illető elvekről; egyedül arra kivánt a' kéziratok' birálatában ügyelni, hogy az elfogadott és sajtó alá bocsátandó munka, mint egész egy vagy más tekintetből ajánlható legyen, 's a' literatura' jelen állapotjában kiadásra méltónak tartáthassék.

2. Nem vizsgálhatván meg a' benyujtott kéziratokat a' társaság fejenként és egészben: ez, u. m. C. C. Sallustius' munkái Kazinczy Ferencztől, Schedel Ferencz titoknok és Bajza József r. tag', mint e' végre hivatalosan megbizottak' ajánlására adatott sajtó alá.

3. A' társaság által kiadott kéziratok közül ez XXXIII-dik számu.

D. Schedel Ferencz,
titoknok.

UGYAN A' M. T. TÁRSASÁG' KÖLTSÉGÉN JELENTEK MEG:

HORATIUS' LEVELEI.

Fordítá *Kis János*. Az eredeti textussal Döring szerint, 's Wieland' magyarázó jegyzeteivel *Kazinczy Ferencz* által. 455 lap. Pesten. 1833. Nagy 8-rét. Postapap. kötve 2 fr. 15 kr.

SAJTÓ ALATT A' ROMAI CLASSICUSOK' 2-DIK KÖTETE:

M. T. CICERÓBÓL.

Beszédek, Levelek és Scípió' álma. Ford. *Kazinczy Ferencz.*